2НС IV 16773/1932-1-12

ЛІТОПИС

IV
6773
1932-1-12

Червоної Калини

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА
У УЛЬГОВІ

1932

СІЧЕНЬ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	13·— зол.
Піврічна »	7·— »
Чвертьрічна »	3 50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно	3·— »
Ціна поодинокого числа . . .	1·20 »
В Румунії: річна передплата .	360 леїв
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.	
Для інших країв 2 $ річно.	

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III. Конто П. К. О. ч. 410.185.

Вже вийшла

незвичайно цікава праця **Ілька Борщака**

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ
ГРИГОР ОРЛИК

ГЕНЕРАЛ ПОР. ЛЮДВІКА XV.

Ревеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII віці. відкриті в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в музею Замку Дентевіль.

Виїмки з великого, досі невідомого „Діярія“ Гр. Орлика.

Книга багато ілюстрована з мистецькою вінетою арт. Гординського.

ЖАДАЙТЕ і КУПУЙТЕ вироби з української кооперативної фабрики „ЦЕНТРОСОЮЗ“

МИЛО до праня в кістках 1/4, 1/2, 1/1 кґ.
до прання і миття з зáпахом паковане
вибагливе тоалетове з ріжними запахами.

НИТКИ ріжної сорти.

При закупнах звертайте увагу на наш охоронний знак **„ЦЕНТРОСОЮЗ“!**

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ „ЗИЗ“ одинокий український сатирично-гумористичний журнал. — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів.

Чвертьрічна передплата зол. 3·— Адреса: **„ЗИЗ“, Львів, вул. Руська ч. 18. III. пов.**

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник IV. 1932. (I-XII.)

ЗМІСТ:

	Ч.	Ст.
ПРИНАГІДНІ СТАТТІ		
* * * З Новим Роком	I.	2
О. Карпінський: Перед Зеленими Святами	VI.	2
* * *: До наших читачів	IX.	2
СПОМИНИ		
Юрко Гарасимів: Різдво Христове на Великій Україні	I.	2
Роман Купчинський: Дзяздьо	I.	9
Микола Алиськевич: Моя поїздка в Петроград для виміни полонених	I.	10
Всеволод Петрів: Три зустрічі з проф. Академії Генштабу ген. Юнаковим	I.	13
Степан Венгринович: Христос Раждається	I.	14
І. Л-ий: Крути	II.	2
Зиновія Шепель: Батько повстанця	II.	5
Мих. Михайлик: День 16 січня 1918 р. (ст. ст.)	II.	11
Ст. Венгринович: Зі споминів гарматчика	II.	14
Др. Павло Дубас: З району Махна	III.	7
Микола Алиськевич: Вишкіл команди Етапу У. Г. А. на Україні	III.	14
Мих. Михайлик: Виступ Першої Української Військової Школи	III.	18
Іван Савич: Гуцульський полк морської піхоти	IV.	15
Омелян Василич: Жидачів у рр. 1918-19	IV.	16
С. Гайдучок: Сот. Петро Ґаздайка	IV.	17
Степан Венгринович: Весна 1920 на Україні	V.	6
Борис Монкевич: З останніх днів боротьби	VI.	4
Микола Видибайло: По дорозі до кращого	IV.	11
„ „ „ „ „ „	VII-VII.	31
Михайло Михайлик: Український національний рух в Криму в 1917 р.	VI.	12
„ „ „ „	VII-VIII.	22
С. Х.: Становодство І. корпусу У. Г. А.	VI.	15
Степан Зибачинський: Випад галицьких військ на Закарпаття	VII-VIII.	2
Омелян Терлецький: З життя полонених Українців у Німеччині в 1916 р.	VII-VIII.	8
Степан Стечишин: Зі споминів полоненого	VII-VIII.	17
Зенон Стефанів: Два роки в Українській Армії	IX.	8
„ „ „ „ „ „	X.	9
„ „ „ „ „ „	XI.	13
„ „ „ „ „ „	XII.	6
Чарнота: Останні західньо-українські частини на Великій Україні	IX.	14
Мирон Заклинський: Турки — стрілецькі сусіди 1916 р.	X.	3
Горліс Горський: Холодний Яр	X.	6
П. Крук: Присяга	X.	13
Йосафат Сідельник: Перші дні листопада 1918 на головнім двірці	XI.	2
Омелян Терлецький: Як українські полонені у Вецлярі привитали укр. революцію в 1917 р.	XI.	6
Ю. Горліс-Горський: Рік в Холодному Яру	XI.	10
Омелян Терлецький: Українці-полонені у вецлярському таборі підчас повстання української держави в другій половині 1917. року.	XII.	4
ІСТОРИЧНІ НАРИСИ		
І. К. Початки артилерії на Україні	I.	5
Володимир Марак: Коротка історія 9. гарматнього полку У. Г. А.	I.	17
Василь Задояний: Наддністрянці в Таращанському повіті	II.	6
І. К. Сотник Дмитро Вітовський на Волині	II.	7
С. Г.: Свідки слави недавнього минулого в Белзі	II.	13
І. К.: З історії козацької артилерії	II.	17
Р. С.: Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині	II.	19
Др. Іван Козак: Дещо про державну жандармерію З. О. У. Н. Р.	III.	3
„ „ „ „ „ „ „	IV.	20
„ „ „ „ „ „	V.	15
Н. К: Ще про відзнаки Сірожупанців	III.	8
Др. Микола Андрусяк: Проби орґанізування галицько-українського народнього війська в 1848-1849 рр.	III.	9
Теофіль Костоуба: Козацьке самостійництво в кінці XVI. ст.	III.	22
Антін Романюк: Українська Чорноморська Фльота в 1918-19	IV.	2
М. Андрусяк: Державні змагання Українців на Далекому Сході в 1917-1920 рр.	IV.	5
Савченко-Більський: Короткий історичний нарис розвитку фльоти	IV.	11
„ „ „	V.	21
І. К.: Українська артилерія в часи Богдана Хмельницького	IV.	18
Б. Л.: Як виглядав гетьман Іван Мазепа	V.	3
Святослав Шрамченко: Українська военно-морська політика на Кримі 1917-18 рр.	V.	9
І. К.: У. С. С. у Володимирі 1916-17 р.	V.	18
Др. Іван Карпинець: Історія 8 галицької бриґади	VI.	7
„ „ „ „	VII-VIII.	12
„ „ „ „	X.	16
„ „ „ „	XI.	19
„ „ „ „	XII.	18
Н. П-па: Протибольшевицькі повстання на Україні в 1921 р.	VI.	16
„ „ „ „	IX.	6
Микола Голубець: Іконоґрафія Мазепи	VII-VIII.	5
І. К.: Терехтемирів, запорожський військовий шпиталь	VII-VIII.	11
Теофіль Костоуба: Петро Конашевич Сагайдачний	VII-VIII.	26
Арсен Медяник: Кубанський козачий воздухоплавний дівізіон	IX.	3
І. К.: Українське військо у княжі часи	IX.	11
„ „ „ „ „	X.	14
„ „ „ „ „	XI.	16
„ „ „ „ „	XII.	13
С. Шрамченко: Український Морський Міністр Старший Лейтенант фльоти М. І. Білінський	IX.	17
Микола Андрусяк: Українська історіоґрафія за останне десятиліття (1921-30)	IX.	20
„ „ „ „	X.	21
Ол. Доценко: Рейд Отамана Сагайдачного	XI.	4
Ол. Доценко· Рейд Отамана Залізняка	XII.	2
ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ		
Микола Матіїв-Мельник: Хозарська данина (вірш)	III.	2
Василь Горбай: „Гати Петре!"...	IV.	10
Микола Матіїв-Мельник: За Десну! (вірш)	V.	2
Н. Кибалюк: Над Смотричем	V.	12
Л. Л.: Незнаний гріб (вірш)	VI.	2
С. Мариненко: Крига	VI.	17
Ф. Невестюк: За Збруч! (вірш)	VII-VIII.	16
Ярослав Курдидик: Ідуть стрільці (вірш)	X.	5
„ „ Гайдамаки (вірш)	X.	8
Н. М. Гармати, кріси, кулемети... (вірш)	XI.	2
Ярослав Курдидик: Десятник чорт	XI.	9
Михайло Середа: Хорунжий Масловець	XII.	15
БІБЛІОҐРАФІЯ		
І. Ш. Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр. (Продовження р. 1931)	I.	24
„ „ „ „ „ „ „ „	II.	24
„ „ „ „ „ „ „ „	III.	24
„ „ „ „ „ „ „ „	IV.	23
„ „ „ „ „ „ „		
„ „ „ „ „ „ „		
„ „ „ „ „ „ „		

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ	Ч.	Ст.
* * *: Ґен. Осип Михайло Доброволя - Вітошинський	I.	8
В обличчу памяти борців: Полковник Абриньба	IV.	22
Хор. Іван Старченко	IV.	23
Микола Турянський У. С. С.	V.	24
Хор. Микола Гончаренко	VII-VIII.	37
Нестор Яців: Один з найкращих	IX.	23

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ		
* * *: Великий Мазепинець Григор Орлик	I.	23
* * *: Перша українська Енцикльопедія	II.	23
* * *: Іван Чернява: На сході ми	XI.	23

РІЖНЕ		
Богдан Кабарівський: З поїздки до Вадович	I.	15
Від видавництва	I.	21
Видання Червоної Калини на протязі десятиліття	I.	22
Стан Видавництва „Літопису Червоної Калини“	I.	23
Від Видавництва	III.	2
Лист до Редакції	III.	17
Михайло Островерха: В память героїв	VI.	3
Змагання за нагороду „Червоної Калини“	VI.	23
Рахункове замкнення за рік 1931 видавничої кооперативи „Червона Калина“	VII-VIII.	35
Загальні Збори „Червоної Калини“	VII-VIII.	36
У. С.: Яку матеріяльну поміч одержують наші інваліди	VII-VIII.	36
Місяць жовтень — місяць українського часопису	X.	2

№ 1-6, 7/8, 9-12 (№ № 11)

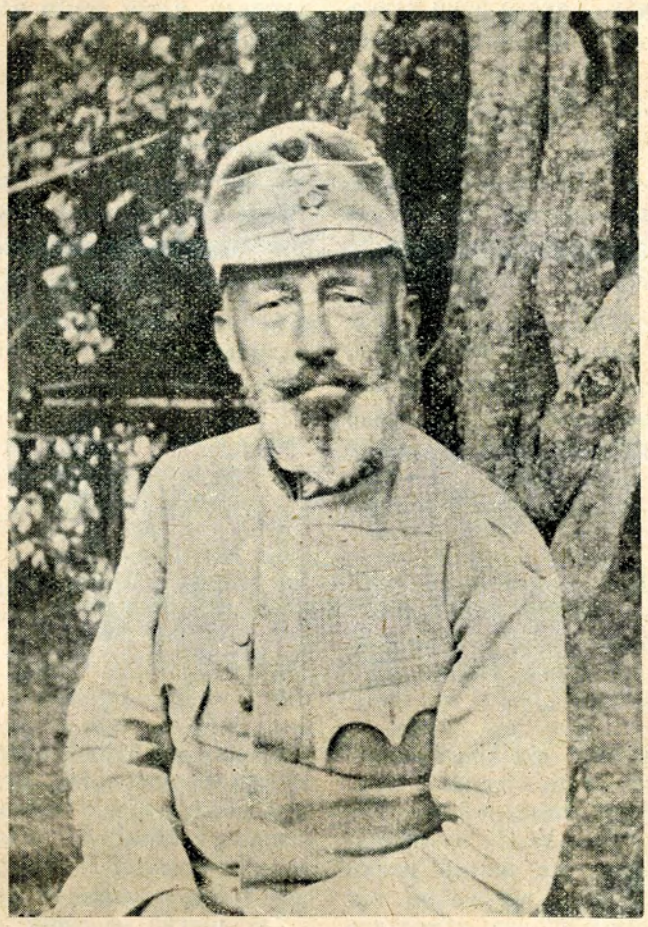
ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 1 * СІЧЕНЬ * 1932

Ґен. Осип Доброволя-Вітошинський
† 9 грудня 1931 р.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ К-1659 П

З Новим Роком

За нами знов один рік. Вступаємо в новий, четвертий рік видання.

Оглядаємося поза себе на виконану працю. Цінний і одинокий для нас осуд про наш журнал можуть видати тільки наші Читачі. Миж всетаки глядимо на пройдений шлях з вдоволенням. Серед тих важких матеріяльних обставин, серед яких виходить наш журнал, ми маємо внутрішне переконання, що по змозі наших сил виконуємо наложені на нас обовязки з успіхом. Думаємо, що всетаки даємо нашим Читачам ті точки зачепу, які відновлюють в памяти учасників пережиті моменти нашої історії, а майбутнім поколінням дадуть змогу зрозуміти всю велич і траґедію нашого минулого. Окрім того даємо історикам трохи сирого необробленого матеріялу, з якого вони мають у горнилі своїх дослідів випалювати поодинокі цеголки нашої історії.

Нарікаємо на важкі матеріяльні обставини. Так. Вони нігде не є легкі. А що ми всетаки досить легко з ними справляємося, то завдячуємо це тільки гарним внутрішним відносинам між нами й нашими Читачами, тій повній моральній піддержці наших Читачів, якою користується наш журнал.

Хочемо на цьому місці, на вступі в новий, четвертий рік видання подякувати Вам, Шановні Читачі, за це зрозуміння і за цю моральну підтримку. Думаємо, що там, де є моральна сила, там муситься знайти і матеріяльна снага, яка поборе всі труднощі.

Зі свого боку ми старалися давати нашим Читачам по змозі матеріял цікавий, а також вартісний для нашої історії. Часом це тяжко погодити. Бувають матеріяли дуже важні і конечні для видання, однак не занадто цікаві для читача. Просимо Вас, Шановні Читачі, робити час-до-часу уступку для історії.

Не забувайте, що Ви, Шановні Читачі і Передплатники, разом з редакцією і співробітниками причинюєтеся до будови памятника наших визвольних змагань і що для того ідеалу треба часом понести малу-маленьку жертву: Не гніватися, якщо кілька сторінок „Літопису Червоної Калини“ випало для Вас нецікавих.

В новім році будемо продовжувати видання нашого журналу в тім самім напрямі і з тою самою метою, що досі.

Щоби получити традицію останніх наших визвольних змагань з цілою нашою історією, будемо присвячувати в цьому році більше місця українській військовій справі давніших часів, у глибину століть. Думаємо, що наш журнал не стратить, а навпаки зискає через те на цікавости й ріжноманітности.

На окремому місці подаємо стан фінансової господарки нашого журналу. Уважаємо, що наш журнал є спільним добром наших Читачів, тому щиро й одверто ділимося з ними нашими турботами.

Редакція.

Різдво Христове на Великій Україні

Написав: *Юрко Гарасимів.*

Січень 1920 р. — На дворі вже від кількох днів січе і січе. Мороз зі снігом та вітром завели козацький танець. В такий то химерний час, вже 12-й день посувається цілий „Кіш“ УСС. на полудневий схід. Ніхто з нас не знає, де кінець нашої мандрівки! Ще в латинське Різдво вихоплено нас з теплих подільських хат і дано приказ збиратись на півдні України, але і наша команда, а мабуть і „Начальна Команда“ самі не знали, де край нашому скитальству.

Довгим вужем розтягнулась валка.

Риплять вози по замерзлій землі, а на тих возах поруч всякого військ. барахла лежать стрільці в гарячках, босі, нераз і без сорочки. Товариші їхні ґрупками ледви плетуться попри вози, вкривають їх полотняними ряднами, як у кого є, або й соломою.

Погоничі здебільша старшини, або підстаршини, бо дійсні „фірмани“ вже давно лежать на возах помежи тифозними або і в сирій землиці.

Коні і дві пари довгорогих угорських волів теж з трудом волочать ноги, тягнуть вози по грудах і ховзькій дорозі. І вони босі, попідбивалися, ледви штильгукають і голодні. Йдуть послушно, без батога, крок за кроком. Кожне тягне без принуки, поки саме від голоду-студені не впаде серед шляху.

Іде довгий — сірий шнур возів серед заметілі, мовчазно-понуро, хіба часом переривають мовчанку вигуки погоничів, або скрип немащеного колеса. Часом на коні перемчить боком вершник. Часом валка на хвилю пристане. — То або перід зупинивсь перед роздоріжжам, або дорога прикріша, треба якогось коня підбичувати а то і зовсім змінити. І знову дальше в дорогу, обминаючи ще тепле тіло упавшого коня.

Час від часу котрийсь стрілець сідає в сніг і роззувається, щоби снігом розтерти свої білі мов папір відморожені ноги.

Вже перед вечером серед такої мандрівки блиснуло

сонічко, щоби бодай на мить розвеселити стрілецькі душі. А мороз ще більше кріпшав. Далеко на небосхилі замаячіли сині смуги дерев і в сяєві заходячого сонця заблестіла церковна баня.

Командант коша, сот. Гарасимів висилає мене і ще одного товариша (мабуть хор. Николюка), наперед до села, щоб підшукати кватири.

Я це ремесло знав дуже добре. Умів і для стрільців відповідні хати винайти, і для старшин, і для команди добрий пункт підобрати, і для обозу, і для коней відповідне приміщення.

А в підбиранню кватир треба неабияку мати практику і орієнтуватись в чужому селі чи містечку швидко. Жадне село не любить кватир, а ще в такий час, де за військом і всякі пошести мов мари тягаються. Треба вибрати таку часть села, де і кращі будинки є і вода близько і сухо і від шляху недалеко, а що найважніше, щоби менше тифу межи населенням було.

Спершу треба питати, скільки денно є похоронів. Коли 2-4, значить добре, небезпека невелика. Коли 5-10, значить вже гірше!

Зібравши ті всі інформації, ідеш і виділюєш спершу улиці; то для тої сотні, то для тої, то для обозу, а то для команди. Коли вже є райони, тепер кватири для стрільців і командантів. З цими останніми вже гірше!

Жадна хазяйка не хоче відпустити своєї світлиці, головно такої, яка на Україні часто стрічається, гарно прибраної килимами і скатертями. Тут треба уже іти на хитрощі.

До поганої хазяйки треба підлеститись, похвалити її хазяйство, сказати якийсь комплімент. До молодої — гарної треба якесь гарне слівце промовити, очком моргнути, щось до ушка шепнути, легко за лікоть щіпнути і кватира готова. До лихої треба на сусідку вигадувати а її хвалити, ще й дитині цукру дати. Часом треба щось до товариша „на щот" соли і гасу (нафти) натякнути.

— От тут, у коморі, добре булоб примістити мішки зі солею а в клуні зложимо бочки з нафтою на току.

Хазяйка, це почувши, вже і в хату просить і самогоном вгощає, обіцює в грубі затопити, щоби лиш до сусіди якихось найгірших салдатів вмістити, найкраще би кінноту, бо в сусіди доволі є вівса і мішанки; а в неї самої, щоби „непримінно" сам командант кватирував.

Не обійшлось нераз і без того, що треба було і вуси підслинювати і догори підкручувати, а шапку зовсім на одно око натягати, на кріс треба було баґнет насаджувати і мимо військового правильника, в хаті з плеча не стягати для ефекту, а чоло аж на ніс насуплювати. Треба було починати від того, що будемо шукати за кубом, що гонить „самогон", а коли найдемо, то обовязково заберемо! Тоді найгірша язя мякла і обіцяла приготовити кватиру найкращу за все село!

Коли ми вїхали в село, вже добре звечоріло. Село звалося Юрківка і мало залізничу стацію, через яку веде шлях із Жмеринки до Вапнярки а там до Одеси!

Метнулись ми за інформаціями, та тут біда. На ніщо нам не здався наш досвід і сприт. В селі ріжного війська мов напхав. Ріжні частини Галицької Армії сюди стягаються! Щож чинити? Ми повизначували райони помежи іншими частинами і готово. Якось мусимо одну ніч „перекапарити".

Тільки для штабу піднайшов я одну хату зовсім новеньку, близько шляху, ще навіть без дверей і без вікон.

Це дядько до своєї старої добудував цеї осени нову, яку ще не викінчив і сам із сімєю живе через сіни в старій, а враз з ним щось 5-х стрільців з якоїсь гал. частини.

Добре вже було в вечір, як вїхав в село кіш. Я здав звіт про ситуацію. Ну, щож зробиш, треба якнебудь через одну ніч перемучитись. Команданти відділів дістали приказ радити як можуть на свою руку і здати ще сьогодні звіт про поміщення свого відділу! І дійсно вже по годині почали команданти здавати звіт про яке-таке поміщення стрільців. Кухарі надурно варили сьогодні вечеру, бо стрільці були такі змучені дорогою, що окрім 2-3-ох чурів (ті ніколи не дарують) ніхто до кухні не показався. В кватирі штабу настелено на долівку соломи, вікна і двері позакривано подертими міхами і нічліг аж-аж!

Тут зібралися: Сот. Гарасимів, сот. Носковський (виздоровець), пок. пор. Ясеницький Евген (визд.), мабуть пор. Іванець, пор. інтендант Бабій, хор. Гук, „менажемайстер" хор. Николюк, я і ще кількох, а крім того двох чи трьох чурів.

В хаті було зимно мов на дворі, однак то не перешкаджало, що ми всі, утертим звичаєм, пороздягались до нага і почали полювання в своїм біллю. Охорона від тифу.

Хтось витягнув самогон, інший сало, а я чісник, з яким ніколи не розставався. Говірливий пор. Бабій розвів якусь тему, як звичайно, а хор. Гук пустив в рух свої анекдоти, до яких йому вторував пор. Ясеницький. В хаті ожило, хтось згадав про завтрішній Свят-Вечір. Всім перед очима пересунувся образ, як то наші близькі засядуть до вечері, тільки нас Бог-зна де ця вечера застане. Сумно якось стало на душі, бо ми неначе забули про Різдво. Хтось, мабуть хор. Гук, затягнув коляду, яку підхопили інші. Довго колядували, поки не позасипляли огрівшись самогоном і салом, змучені утяжливими маршами.

Другого дня зранку знову збірка і звіти і „кіш" вільним темпом рушив дальше в свою монотонну путь. Це день Навеч. Різдва Христового.

І знову повторилися сцени з вчерашнього дня!

На дворі уже зранку політує сніжок! Неначе небеса хотять цей тернистий шлях закрити білим пухом.

Команда урадила, що в першому зустрічному селі цеї днини, оскільки буде можливе, залишаємось на дводневий відпочинок для відсвяткування свят!

Коло полудня розстелилося перед нами в балці широке село. І знова я ще з котримось з товаришів випередив частину і виїхав у село. Їхав мабуть з нами і сот. Носковський. Дорога в село тягнулася „кривулею" прямо на греблю. Біля греблі якийсь будинок, на якому прибитий „афіш" з написом, що заходом місцевого аматорського кружка відбудесь 3-го дня свят виставка „Ой не ходи Грицю".

Село зветься Лука-Жабокрицька, селяни звуть Слобідкою. На греблі стоїть декілька молодших і старших селян, котрі вже здалеку звернули на нас увагу. Підходимо до них і інформуємось. Але попереду вони хочуть знати, що ми за одні, чи ми з Денікіном, чи таки так самі. Слідує малий виклад сот. Носковського і селяни, один перед другим, хотять нам послужити. На нашу втіху довідуємось, що в селі немає жадного війська, як також, що вже давно не було в селі жадних кватир. Селяни зразу

зробили на нас гарне враження своєю інтеліґенцією і ввічливістю.

На наше питання, чи приймуть нас в село, заявляють, що тепер, коли вони знають, хто ми є, то хоч би ми і самі не хотіли, то нас не пустять із села, та ще в празник Різдва Христового. Інформують нас, деб нам найкраще було закватируватись і кожний із них хвалить свій кут.

Ми зараз метнулись шукати районів і кватир, що нам легко ішло, бо люди всюди ішли нам радо на стрічу. Небаром і „Кіш" надійшов і застав усе приготоване. Стрільці зараз повеселішали і якось охоче взялись до поміщування установ, обозу і коней. Навіть воли наші довгорогі весело заревли, чуючи теплі хазяйські стайні.

При вишукуванню кватир я зовсім забув подбати про себе, тож впросився тимчасом на кватиру до команди, де вже розгосподарились всі старшини з т. зв. штабу і наш „вуйко" (мій рідний вуйко, який, як цивільний урядовець, виеміґрував з Галицькою Армією із Золочева, ділив з нею всі невигоди, поки не помер за большевицької влади в селі Баланівці на Ольгопільщині, похоронений там місцевим теж патріотичним громадянством).

На дворі почало вже смеркати і в хату почали входити колядники, малі хлопчики, котрі гарно на голоси колядували нам всякі старі, гарні колядки. Хата наша була за тісна на нас усіх, а до того не хотіли ми і гостинности господарів надуживати, тому то я по порозумінню з поруч. Ясеницьким, пішов вже вечером в село за кватирою для нас обох. Перейшовши на другу вулицю, де не було наших, зайшов у першу стрічну доволі велику господарську хату. В хаті застав я саму хазяйку, старшу уже жінку, котра поралась біля печі. Коли побачила мене, спершу змішалася, але коли я поздоровив її словами Христос раждається! вона наче опритомніла. Я попросив, чи не відпустилаб вона другої хати для мене і ще для одного старшини. Хазяйка почала бідкатися, що хати не жалує, але в хаті буде зимно, бо цеї зими ще не палили там. На це ввійшов з надвору син, гарний парубок, бльондин, середнього росту, років біля 20, а коли довідався в чім річ і перепитав мене, хто ми є, каже:

— Прошу, зайдіть в хату, розглянетесь, а коли подобається, я зараз затоплю в грубі і в хаті мусить бути тепло.

Хата велика на 3 вікна. Постіль велика, гарна, чиста, образи на стінах обтикані гарними сушеними цвітами, стіл застелений скатертю, на якій зложений хліб-сіль та ніж.

Я зараз здецидувався остати тут, лишив на дверях картку і пішов по пор. Ясеницького. Коли ми вернули, в хаті вже було доволі тепло, а Степан (так звали парубка) ще дальше підкидав дрова. На підлозі вже була постелена солома „дід", на столі під обрусом гарне пахуче сіно, а в куті пишався гарно заквітчаний „Василь".

Небаром прийшов до нас звитатись з нами сам хазяїн. Селянин коло 50 літ, низький ростом і досить мізерний. Зразу пізнати можна було, що люди спрацьовані. З перших його слів набрали ми враження, що не пересічна це людина. Свідомий патріот, розумний, щедрий, як сам казав, для української справи нічого не жаліє.

Хазяйка внесла просфору, яку передала хазяїнові і почала накривати нам стіл до вечері. На нашу просьбу господарі поскликали всіх своїх до нашого столу. Окрім обох господарів і Степана, прийшов ще другий син Іван, високий брунет пристійний літ 18, інтеліґентний, який покінчив в Тульчині 4 ґімн. в українській ґімназії, дві доні, одна яких літ 12, а друга менша, коло 10 літ. Засів ще з нами до столу чура пор. Ясеницького — Михась, молоденький жвавий хлопець.

По молитві, яку з повагою провадив хазяїн, взялися ми до вечері. Хазяїн почав угощати самогоном, самим первим, свого виробу. Сини обидва не пили!

При вечері хазяї почали нас випитувати про наші родини. Виявилось, що це якраз день імянин пор. Ясеницького, якому на імя було Евген. Сльози появилися на його очах, бо він залишив десь там в краю молоду жінку і синочка, котрого ще не бачив. Предчував сердега, що вже не сяде з рідними ніколи до св. Вечері. Згинув десь на Соловках. Сумно стало всім нам, а хазяйка наша таки здорово прослезилась. Навіть наш веселий Михась і цей зніяковів.

Нараз наш хазяїн встав і вийшов до другої хати. По хвилі вернувся і вніс у руках образ. Були це властиво в рамах середньої величини вимальовані слова із св. Письма: „Блаженні ізгнанії за правду, бо їх єсть Царство Небесне!" Образ цей вмістив наш добрий хазяїн на стіні, на почеснім місці над головою пор. Ясеницького. Сцена ця зробила на нас потрясаюче враження. Цей вчинок селянина зворушив нас до глибини душі!

Коли наші господарі підчас розмови довідалися, що в селі находиться мій рідний брат і дядько, звернулись до синів, щоби вони пішли відшукати їх і щоб зараз спровадили їх сюди. Сини забрали зі собою Михася і пішли.

І дійсно за короткий час вернули, а з ними враз мій брат, вуйко, сот. Носковський, пор. Бабій і хор. Гук. Вони вже були по вечері у своїх господарів, то прийшли поглянути на наші кватири і щоб враз з нами заколядувати. Господар наш почав всіх угощати. Пор. Ясеницький зложив з нас хор і ми завели наші коляди, які нашим господарам дуже подобалися, а далі ріжні стрілецькі та патріотичні пісні. В цих останніх допомагали нам наші господарі, що нас немало здивувало, тим більше, що і хазяйка наша теж брала в них участь. Господарям дуже подобались головно стрілецькі пісні, а пісонька, яка що тільки появилась, Купчинського „Ой, та зажурились" зворушила їх глибоко так, що ми її мусіли кілька разів повторювати. Господарі тепер набрали вже до нас повного довіря, бо передтим, як казав хазяїн, не були ще певні щодо нас, знаючи, що ми йдемо з Денікіном. Показалося, що господар знає цілого Шевченка, якого портрет враз з іншими заховав перед небажаними гістьми. Навіть одна з донечок деклямувала нам вірші з „Кобзаря"!

Так ми разом гуторили та співали і не стямились, як нам уже і північ минула.

Вже далеко поза північ ми розпращалися та удалися на спочинок. Довго, набравши вражінь, не могли ми заснути, аж згодом солодкий сон взяв нас у свої мягкі обійми. На другий день наша хазяйка внесла нам гарне снідання і ми, покріпившись, пішли в церкву. День гарний, погідний — морозний.

Коли ми по церкві вернули домів, застали в хаті повний бенкет. То господарі угощали чурів, які на-

годилися у відвідини до нашого Михася. Розуміється, що і ми пристали до компанії.

Вечером цього дня були ми всі прошені до місцевого „батюшки".

Батюшка „малорос", але йому з Денікіном краще. Були в нього і дві гарні доні, до яких приступу завзято боронило двох богословів, які під звуки „гітари" вигопкувати всякі „падеспани", гордо поглядаючи на нас, що ми чогось такого не втнемо. Тут забава не клеїлася і не можна було навіть порівнати до вчерашньої щиро-селянської забави. Коло півночі ми порозходились з якимось дивним несмаком домів.

Другого дня свят після Богослуження, була заряджена командою збірка цілого „Коша". Стрілецтво почувало себе на загал добре, було задоволене і вдячне громадянству Слобідки, котре старалось як могло, бодай цими святами облекшити нашу тяжку долю. Томуто стрільці з жалем приняли вістку і наказ лагодитись на завтра в дальшу путь.

На св. Степана почався вже з ранку в селі рух. Це готовився „Кіш" до вимаршу. Наш хазяїн рано поспрошував своїх вже знайомих старшин і справив нам гарне пращання. Так, що коли нам уже прийшла пора виходити з хати, то зі зворушенням пращали ми своїх любих добрих господарів, з котрими ми за цих 2 дні вспіли так зжитись, неначе би ми вже давно були добре знайомими — рідними. Це за ввесь час мого побуту на Великій Україні перша така гарна кватира. Здавалося, немовби чоловік другий раз від своєї рідні виходив на війну.

Я полишив свою стрілецьку знимку своїм хазяїнам на спомин. На дворі настала відлига і почав навіть падати дощ, що ще більше додавало жалю - туги.

І знов рушила довга валка возів, помежи які прямували піші відділи, в далеке незнане. Стрільці щоправда якось через дві доби віджили, набрали певних сил і запалу. Вони відчували, що хоч є вигнанцями серед чужого моря, що вони всетаки серед своїх братів.

Так почали ми снувати дальшу нитку страждань, які закінчилися звісною Кожухівською трагедією.

Початки артилєрії на Україні
(XIV-XVII ст.)

Подав *І. К.*

Перші вістки про існування артилєрії на Україні маємо зі Львова. В 1394 р. прийшли до Львова перші пушки і шість бочок пороху; привіз їх пушкар Зброжек на приказ Ягайла. Від того часу у Львові були постійно пушкарі, що мали нагляд над оборонними засобами міста, робили порох, направляли пушки і под. З ріжних родів пушок, що їх уживано у Львові, згадуються бомбарди або гуфниці, тарасниці і шротівниці. В 1468 р. засновано у Львові міську людвисарню тобто відливню пушок.

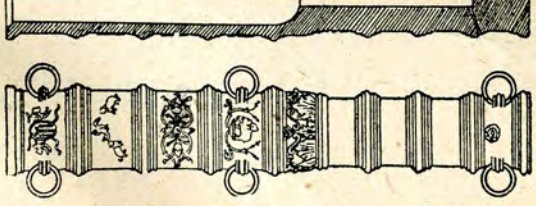
З кінця XV століття є дані про артилєрію в ріжних українських замках. Цифри є такі:

1471 р. у Винниці 1 пушка, в Чуднові 3 пушки, в Житомирі 4 пушки великі, 5 тарасниць;

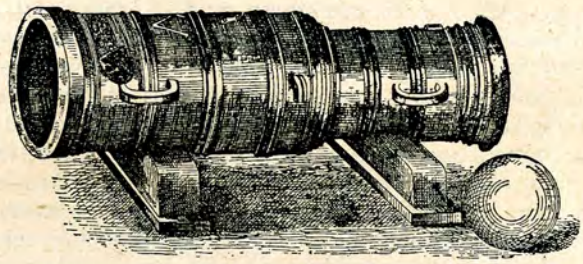
1494 р. в Камянці на Поділлі 11 пушок, а саме 1 велика тарасниця, 4 півтарасниці, 4 пушки менші від тарасниці, 2 півгуфниці (з них одна „на спосіб моздіра"), в Скалі 3 фоґлєри;

1495 р. у Львові у Високім замку 1 гуфниця, 1 півгуфниця, 1 тарасниця, 1 півтарасниця; в Глинянах 2 фоґлєри і крім них спроваджені зі Львова — 1 гуфниця, 1 тарасниця, 9 фоґлєрів.

1497 р. в Перемишлі 2 півтарасниці, 2 моздірі, 1 менший моздір.

Візантійська бомбарда XV. ст.

Бомбарда XV. ст.

Наведені тут назви мають таке значіння:

Тарасниця (також тараниця з нім. Terrassbüchse) мала свою назву від того, що первісно служила до оборони мурів і що ставлено її на замкових блянках або тарасах. Тарасниці зпочатку були невеликого калібру; згодом уживано цеї назви для великих штук.

Півтарасниця пушка того самого типу, що тарасниця, але мабуть калібру о половину меншого.

Фоґлєр (або фоґляр, нім. Vögler, франц. veuglaire) — більш вироблена пушка, з рухомою порохівницею, себто коморою на порох.

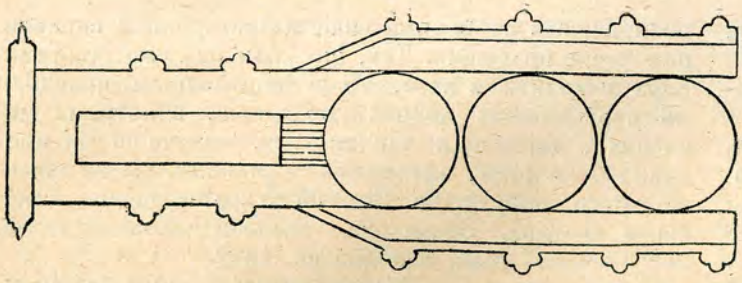
Гуфниця (нім. Haufnitz) — коротка пушка, ширшого калібру, служила до стріляння під більшим кутом нахилу, нпр. на ворога захованого за муром чи валами.

Півгуфниця мала мабуть вужче дуло як гуфниця.

В інших жерелах знаходимо ще такі назви:

Бомбарда — коротка пушка з широким дулом на великі кулі, служила до розбивання мурів; тому називано її теж „бурячим ділом" або „півбурячим", залежно від калібру; те саме значіння має моздір.

Шрубниця — пушка зложена з частин, котрі

Бомбарда (перекрій).

були разом зішрубовані; для відчищення і набивання її розкручувано.

Півшрубниця — шрубниця меншого калібру.

Харчівниця — рід пушки дотепер не вияснений.

Найдавніші пушки були дуже ріжнородних форм і калібрів. Кожний відливач пушок виливав довільні штуки, більше нераз звертав увагу на зверхній вигляд і розмір свого твору, як на практичну мету. Але згодом артилєрія наближилася до дійсних потреб війська і людвісарі, користаючи з практичного досвіду, стали змагати до того, щоби виробити якісь сталі типи пушок. Кулі зпочатку були камяні.

Важним поступом в будові пушок було те, що по боках придано їм чопи: через те пушки могли тривкіше і певніше лежати в ложах, і можна було довільно підносити їх в гору чи спускати до долу, звертати в право чи в ліво при цілянні. Тоді вже був відомий квадрант і це облекшувало кермування пушок.

При кінці XV в. прийнято всюди залізні виливані кулі на місце камяних. Ця важна зміна дала можність зменшити калібер пушок. Через те також зменшилася вага пушок, артилєрія стала більш рухлива і поворотна. Пушки, котрих дотепер вживали найбільше на замкових мурах, можна було перевезти на колесах в поле; так повстали полеві гармати.

В описах українських замків з XVI в. можемо слідити цей постепенний хоч повільний поступ артилєрії. Пушки старого типу з давніших часів ще не вийшли з уживання, але більшість їх є вже нова, уліпшена. Пушки, котрих описи маємо з 1552 року в Київі, Винниці, Острі, Мозирі, можна поділити на такі ґрупи:

1) „старі“ пушки, без дати, є дуже короткі і широкі; довжину мають ледви 7 пядей (1·40 м.), калібер „на 2 пяді і 3 пальці“ (к. 15 цм.).

2) пушки з 1505-1507 р., довгі на $9^1/_2$ до 14 пядей (1·90-2·80 м.), калібер 1 пядь і 3 пальці до 2 пядей (6-12 цм.)

3) пушки з 1524-1529 р., довгі на $12^1/_2$-$14^1/_2$ пядей (2·50-2·90 м.), калібер „гусяче яйце“ (к. 5 цм).

4) пушки з 1532-1536 р., довгі на $9^1/_2$-11 пядей (1·90-2·20 м.), калібер „качаче яйце“ (4-5 цм.).

Наглядно видно, що пушки прибирають чимраз менший калібер: від широких дул 15 цм. в промірі до вузких на 4-5 цм. Рівночасно з тим пушки видовжуються: від первісної довжини $1^1/_2$ метра доходять до 3 м. (хоч є і виїмки, — короткі пушки о малім калібрі). Кулі до старих пушок є ще камяні, до нових залізні, обивані оловом.

Нові пушки не уявляють з себе таких ріжнородних типів, як давні, тому також не мають стільки назв, що перше.

Діло це спижева пушка; дільце — пушка менших розмірів.

Серпентини — залізні пушки довгі 8-$9^1/_2$ пядей (1·60-1·90), калібру голубячого або гусячого яйця (2-5 цм.); назва пішла від крученої форми чи може від прикрас у виді вужів.

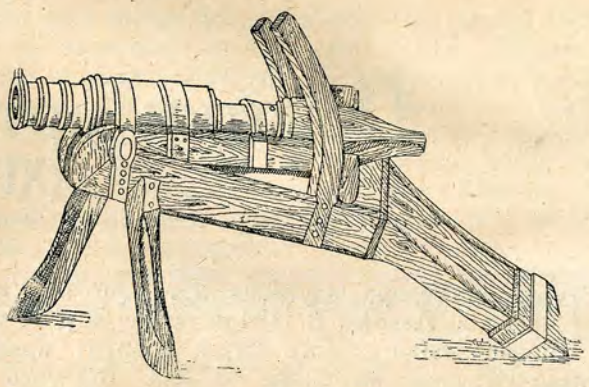
Сокіл або фалькон — се полева пушка калібру 10 цм.

Фальконет — також пушка з меншим калібром біля 7 цм.

Деколи згадуються ще пушки з назвами соловій калібру біля 18 цм. і нотшлянґа калібру 13 цм.

На українських землях не було тоді (окрім Львова) значніших гарматних робітень; тодішні пушки в значній части були роблені у Вильні, в державній людвисарні, і звідтам привожено їх до нас.

Стан артилєрії в українських землях в половині XVI ст. є такий:

Тарасниця XV. ст.

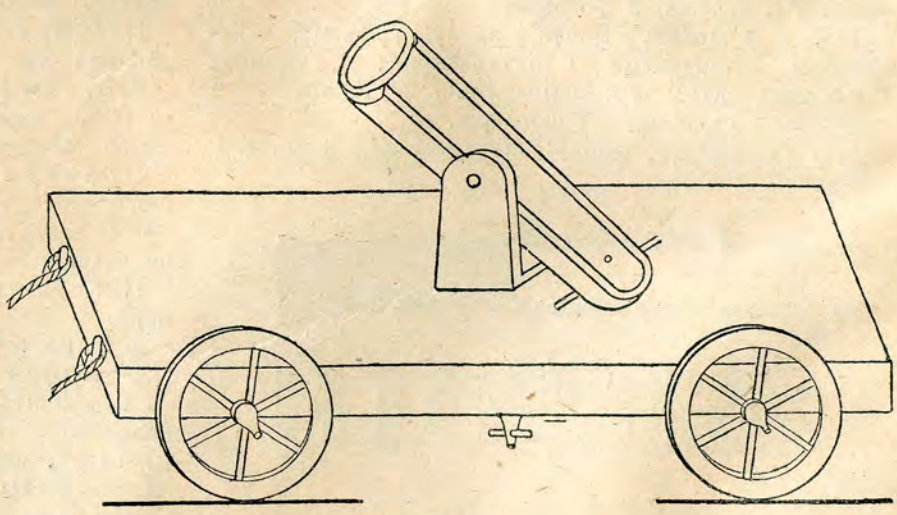
Львів 1537 р.: 1 тарасниця, округла, довга, 3 гранясті тарасниці, а 1 шрубниця або діло, 1 гуфниця, 1 діло, 2 дільця; 1558 р.: 4 великі діла, 3 бурячі діла, 1 менше діло; 1570 р.: 8 діл.

Володимир 1545 р.: 2 серпентини, 1 діло.

Луцьк 1545 р.: 10 діл і дилець, між ними 3 польові; 1552 р.: 10 діл, 1 дільце.

Кремянець 1545 р.: 1 діло, 4 соколи, 2 моздірі, 22 фальконети; 1552 р.: 14 діл.

Винниця 1545 р.: 2 дільця; 1552 р.: 3 діла.

Гуфниця.

Брацлав 1545 р.: 2 діла великі, 2 діла польові; 1551 р. ці пушки забрали Татари.

Житомир 1545-1572 рр.: 1 дільце лите, 3 серпентини залізні.

Овруч 1545 р.: 5 серпентин.

Мозир 1552 р.: 5 діл, 2 серпентини.

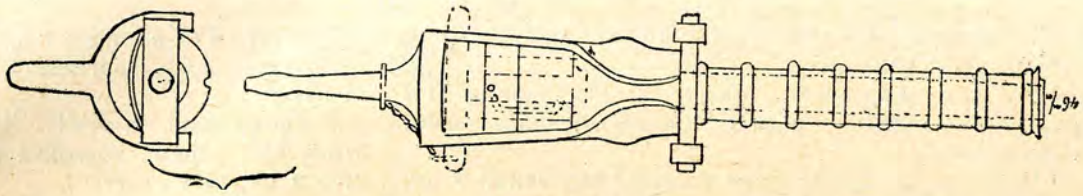
Київ 1552 р.: 14 діл нових з 1506-1529 рр., 4 діла старі, 11 серпентин.

Канів 1552 р.: 1 діло, 2 дільця спижеві, 1 дільце залізне, 3 серпентини.

Черкаси 1552 р.: 4 діла, 3 серпентини.

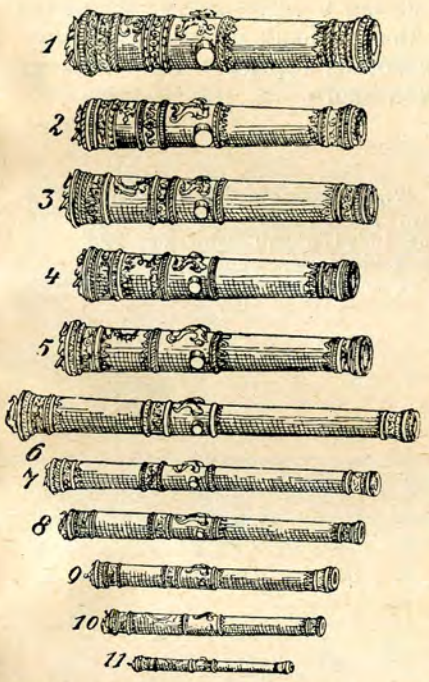
Остер 1552 р.: 4 діла, 2 серпентини.

Для перехования полевих пушок служили цекгавзи тобто арсенали, нпр. у Львові і Київі. Це були звичайні шопи, покриті добрим дахом. Але головні державні артилєрійські склади були в столицях в Кракові і Вильні. Звідтам в потребі перевожено пушки й на Україну.

Фоґлєр.

Артилєрія біля 1550 р.:

1. Шарфмеца, к. 34·5 цм.
2. Василиск, „ 20·1 „
3. Співачка, „ 18·4 „
4. Соловій, „ 17·9 „
5. Картавна, „ 15·7 „
6. Нотшлянґа, „ 13·6 „
7. Серпентина, 11·4 „
8. Фалькон (сокіл) „ 10·4 „
9. Чверт-серпентина „ 8·5 „
10. Фальконет, 7·2 „
11. Серпентинета 5·0 „

Так у поході на Молдаву 1497 р. було 15 шрубниць, 2 півшрубниці, 2 тарасниці, 1 буряче діло, 3 півбурячі діла, 14 гуфниць, 2 харчівниці. Ці пушки по війні лишилися у львівськім арсеналі.

Якісь пушки були в битві з Татарами 1512 р. під Лопушною в Галичині. В поході на Волохів 1531 р. було 15 гармат і 3 вози з амуніцією; ці гармати брали участь у битві під Обертином. В поході під Рогатином 1436 було 6 полевих пушок.

Докладніший опис артилєрії маємо з походу на Молдаву 1538 р. З Кракова ішли такі пушки: 2 соловії, 4 нотшлянґи, 4 фалькони. Пушки везено на великих возах, запряжених по 8 коней, — фалькони по два на однім возі, інші поодиноко. Ложа везено окремо в 3 і 6 коней. У Львові прилучилося 30 пушок, котрі везено разом з ложами на возах, запряжених в 3, 6 і 8 коней; один моздір мав під собою 18 коней. На інших підводах були кізли, шнури, всяке знаряддя, залізні і камяні кулі, порох, прикритий від дощу воловими скірами. При гарматі було 14 пушкарів, теслі, ковалі, колодії, каменярі; везено теж млини до пороху. Весь табор артилєрії для 38 пушок мав 78 возів в 381 коней.

В 1552 р. в поході до Брацлава везено з Кракова 4 більші фальконети, ваги по 16 сотнарів кожний, і 6 менших по 12 сотнарів. При них були ложа, переди і всяке знаряддя: шуфлі, стемплі, кулі, порох, дальше козел, на котрім піднімали пушки, дві пари мосяжних бльоків зі шнуром 400 сяжнів, 2 ліварі до підношення осей, залізні ланцюхи, знаряддя до шанців, — рискалі, сокири, мотики і ін. Було теж шатро для пушкарів, котрих було 5 і помічників 5. Коней було 74 з 36 фірманами. Наводимо ці подробиці, що дозволяють зорієнтуватися у тодішній організації артилєрії.

З другої половини XVI століття і першої половини XVII маємо небогато жерел до історії артилєрії на Україні, — був це час занепаду українських замків — оборонні засоби не збільшилися, а зменшилися. Вказують на це цифри із люстрації придніпрянських замків 1622 р.: Київ 12 діл і 9 серпентин; Житомір 1 діло; Біла Церква 3 спижові діла, 2 залізні діла, 1 моздір; Богуслав 1 дільце; Корсунь 1 діло; Черкаси 6 діл і 2 серпентини; Чигирин 3 діла; Остер 3 діла. В західніх замках стан артилєрії був кращий, але докладніших цифр не знаємо.

Дещо поправилась артилєрія в 1630-1640 роках. В 1637 р. установлено в Польщі окремий податок на утримання артилєрії (т. зв. нову кварту) і установлено уряд постійного „старшого“ над гарматою, розпочато будову нових арсеналів, заведено нові типи пушок. Скористали з цього і українські землі. В 1640 р. в 8 арсеналах польської держави було 325 пушок, з цього на Україні 81 пушка, а саме:

Львів — 6 чвертькартавнів, 6 октав, 24 полевих регіментових діл.

Бар — 4 колюбрини, 2 бастардові колюбрини, 8 регіментових полевих діл.

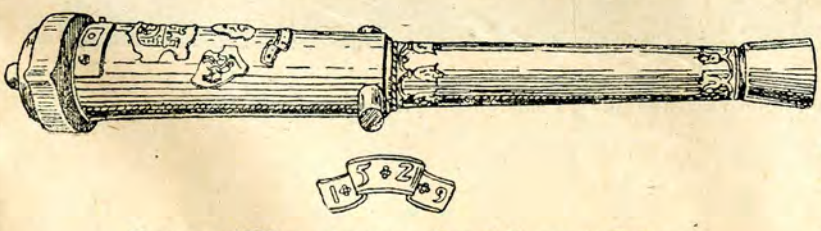
Камянець — 2 колюбрини, 2 бастардові колюмбрини, 15 фальконетів, 7 петрієрів

Кодак — 1 бастардова колюбрина, 4 регіментові полеві.

Подані тут нові типи пушок мають таке значіння:

Кольобрина (у нас звичайно „колюбрина“) звалась довга пушка більшого калібру, до 21 цм.

Бастардова кольобрина, це менша кольобрина, калібру коло 10 цм.

Пушка з 1529 р. відлита у Львові Бартосом Вайзе.

Петрієра — пушка, з якої стріляли дутими стрільнами, ґранатами.

Чвертькартавна, пушка калібру понад 11·4 цм., була одною з відмін великої пушки, званої картавною.

Октава, це ще менший калібер картавни, 9 цм.

Регіментові пушки, це малі полеві гарматки, — кожний полк (регімент) мав такі пушки, звідси їх назва.

В цьому часі, в XVI і XVII століттях, розвивається вже окрема козацька артилєрія, — займемося нею в окремій статті *).

Ґен. Осип Михайло Доброволя-Вітошинський

9 грудня 1931 р. помер у Львові ґенерал старої австрійської армії Осип Михайло Доброволя-Вітошинський.

Хоча Покійний не був ґенералом УГА чи УНР Армії, проте імя його загально відоме, бо записане якнайкраще на одній з перших сторінок історії УСС.

На початках світової війни, в зимовій карпатській кампанії 1914-1915 рр., Покійний командував 130. австрійською бриґадою, до якої належали й деякі відділи УСС. Молоді — мало, або й цілком не обізнані ще з вояцьким ділом — стрільці ставили тоді під його проводом перші кроки і завдяки своїй молодости, інтелігенції та спритові вславились як найкращі стежники (патрулєри) в Карпатах. Та ні один з австрійських вищих старшин не зумів оцінити УСС-ів так, як цінив їх та дорожив ними пок. ґен. Вітошинський, якого прозивали стрільці „наш дзядзьо". І дійсно — як найліпший дідуньо про своїх внуків, дбав він про них, стараючись по змозі облекшити їм, часом незавидну вояцьку долю — щоб не витрачували даром надійних сил, та щоб стрілецька добра слава марно не пропала.

Зимова кампанія в Карпатах закінчилася для стрілецтва гомінкою перемогою на горі Маківці, а історія цього славного бою звязана також з іменем покійного ґенерала, ще залишиться повсякчасно в памяти колишніх товаришів зброї, „старої войни", УСС.

Ґен. Вітошинський помер у 74 р. життя. Похорони відбулися 11. XII. на Личаківський цвинтар при співучасти найближчих знайомих, гуртка б. УСС. та хору під орудою рад. Купчинського.

---

*) Література: Tohlke W., Geschichte der gesammten Feuerwaffen, 1911; Górski A., Historja artylerji polskiej, 1902; Badecki K., Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie, 1921; Badecki K., Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunta I, 1921.

Памятник на братській могилі вояків Соборної України, поставлений дня 14 жовтня в Кремянці на могилках при монастирі.

„Дзядзьо“

(Памяти ґен. Вітошинського. — Написав *Роман Купчинський).*

Грабовець 1915 року. Маленьке гірське село налите вщерть військом: у кожній хаті чета, або команда частини. В школі команда бриґади. Там і комендант ґенерал Вітошинський, „дзядзьо“, як його називали Усусуси.

„Дзядзьо“ вийшов на село. В старій вояцькій „мантлі“, в пімнятій шапці, з палицею в руках. Шкандибає отак що дня, заглядає в кожний кут, питає про це та про те. Не як грізний комендант, пан життя і смерти тисячок сірих вояків, а як добрий господар, що відповідає за цілість і долю порученого господарства

— А як там коні? — питає обозників.

— Здорові, пане ґенерал, брикають!

— Богу дякувати. Доглядайте їх добре, щоб була поміч, як підемо вперед.

— Та ми, пане ґенерал, доглядаємо, але от учора вівса не „вифасували“.

— Ов!? — дивується ґенерал. — А то чому? Чекайте, я вже це полагоджу! — і записує собі в книжечку.

А там ось, біля кухні якийсь крик. Хлопці відказують, що недобре мясо дістали.

— А я вам що пораджу! — борониться куховар. — Яке дістав, таке даю.

„Дзядзьо“ підходить ближче.

— Що там такого?

Всі станули на „позір“ і ані пари з уст.

— Кажіть, що сталося? — питає першого з краю.

— Пане ґенерал, голошу слухняно, мясо недобре!

— Недобре, кажете. Ну, спробую. Кухар! А дайте-но мені покушати!

Старається вкусити шматок, але мясо як підошва, не на старі зуби ґенерала.

— Стара бестія — сміється „дзядзьо“, але ви, хлопці, маєте молоді зуби, то дасьте раду.

— Та... ми зїмо, пане ґенерал, але...

— Ну-ну, я вже там скажу.

І хлопці вже знають, що напевно скаже.

Це так що дня. Але нині, то мав пригоду зовсім небуденну.

Вийшов собі як звичайно на село, паличкою підпирається, люльку покурює і шкандибає собі.

Напроти нього „ляндштурмак“. Теж з паличкою і теж люльку покурює.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки!

Не пізнав, чи не знав ще ґенерала. Видно звідкись прийшов, бо в 130 бриґаді всі знали „дзядзя“.

— Не маєте, камрате, вогню? Набив люльку, а сірника нема.

Ґенерал витягнув сірники і подав воякові.

Поставали, розговорилися.

— Ну, як же там війна? — питає ґенерал.

— А щоб вона під землю запалася. Десь пани не мають роботи, тай війни їм захочується.

— Ей, чи то думаєте пани тому винні?!

— А хтож? Пани та й ще ті Українці.

— Українці!?— дивується ґенерал. А тож по якому?

— Бо через тих Українців так довго війна. Я вам, камрате, зараз то виложу: Кожний нарід має своїх Українців. Москаль своїх, наш своїх, Німець своїх, Француз своїх, от через них ціла біда. Вони добровільно пішли на війну, а то молоде, жінки не має, дітей не зіставило, то йому щей овшім. Легко такому воювати. Але нам, от як би вам і мені, до хрону нам тої війни. Я вважаєте, камрате, маю пятеро дітей і жінку. Якби так мене в „плін“ залапали, то тікаю до дому і — конець війні.

— Ей, не гризіться. Війна вічно не буде. От ще через зиму перетягне тай годі.

— Говоріть ви своє. То вам і мені її не треба. Але ґенерали і ті Українці, то їм тільки в то грай — аби як найдовше.

— А відки ви знаєте, що ґенералам так дуже хочеться війни?

— Ой, не говоріть. А їм що за біда! Повбираються в золото, наїдяться, напються, а ти, хлопе, ганяй по лісах та по дебрах, як той дикий звір. Заробляй їм на медалі та на „штерни...“ кажу вам, нема правди на світі...

Був би ще далі викладав свої погляди на війну і військову суспільність, якби не припадок.

Чогось у бриґаді треба було ґенерала. Адютант вибіг шукати за ним і застав „дзядзя“ на розмові з „ляндштурмаком“.

— Пане ґенерал, прошу слухняно прийти зараз до команди.

— Зараз, зараз. Тільки ще запитаю цього вояка...

Ніхто не знає, що старий ґенерал хотів спитати, чи що хотів відповісти. Бо коли звернувся знову до „ляндштурмака“, по ньому вже і слід застиг.

Треба признати, швидко полапався, а ще швидше рішився.

Моя поїздка в Петроград з комісією для виміни полонених

Написав: *Микола Алиськевич, б. сот. У. Г. А.*

I

Австрійський уряд зібрав в квітні 1918 р. комісію для виміни полонених в Росії. Комісія ця складалася з 56 членів, здебільша старшин, поменше лікарів, кількох залізничих урядовців і помічників Червоного Хреста. Головою комісії був назначений ґен. Крейчі, його шефом інт. Рабль, із старшин половина штабових, половиина молодших; з Українців належало нас двох: я і ст. урядовець залізничий п. Кобринський, однак останній не відїхав. Комісія мала бути в Росії приблизно $1^1/_2$ року. Приготовання до виїзду тревали майже місяць. Кожний із приділених членів дістав вивінування в три парі цивільного одягу, плащ, футро, білля, постіль і по дві парі військового одностроюо. Щодо платні, мав кожний із старшин попри звичайну місячну платню як окремий додаток по 100 карб. денно, чури подібне вивінування і по 35 карб. денно. Не знаючи тодішних російських відносин, кожний справив собі як найкращі і найелєґантніші одяги, тай у подорож вибрався в ковнірці, манкетах і краватці.

Перед самим відїздом вручив мені п. Струтинський переписку проф. Ягіча у Відні з просьбою передати її проф. Шахматовові, а Митрополит Шептицький письма для петроградських гр. католиків. Як остаточний речинець виїзду назначено день 14. мая, для мене нетерплячо вижиданий вже хочби ізза того, що цікавий був я побачити російський світ, його столицю Петроград, а дальше пізнати правління большевиків, про яких кружляли як найріжнородніші чутки. Всі ми одяглися в цивільні одяги, а військові одностроїї і зброю попакували в куферки. Поїзд наш складався з реставраційного, двох спальних і кількох III. кл. возів, решта товарових, повних військових одягів для полонених, аптичних медикаментів, особових і тягарових самоходів. Одна сепаратка III. кл. була вщерть заложена деревляними скринями, повними австрійських, німецьких і російських грошей. Вона була під опікою одного поручника Буковинця. Тим поїздом мали ми їхати до Пскова, де був тоді большевицько-німецький фронт, а тут пересістися уже в російський поїзд, який наш уряд замовив був у большевицької влади. —

В назначений день опустили ми о 2-ій год. по пол. Віденський північний двірець і виїхали в напрямі Кракова. На стації Границя опустили ми австрійську область і вїхали в бувшу російську, тоді вже в польську під окупацією німецьких військ. Цікавий побачити околицю, сів я при вікні і весь час оглядав простір, який наш поспішний поїзд немилосерно прорізував по 50 клм. на годину, здержуючися лише на більших стаціях, щоби набрати води. Околиці Границя-Ченстохова були ще доволі ріжноманітні, попереплетинані горбками і лісами. Зате почавши від Ченстохови по Варшаву одноманітні рівні пісковини, порослі час до часу скупими вільховими і сосновими лісами. Села убогі, сумні, хати всі деревляні без найменшої принади. Такими пустарами мчався наш поїзд аж по Варшаву. Коло полудня надніс нас наш поїзд у Варшаву. А що ми мали 5 годин часу, кожний вийшов в місто оглядати столицю Польщі.

По Відневі робила Варшава враження малого міста. Легка орієнтація ізза ріжнородности камяниць і вулиць. Тоді був всюди лад, бо панували там Німці, гроші кружляли польські марки німецького видання. Що нам відразу впало в очі по виході з Віденського двірця, це повні склепи печива, ба навіть булок і масляних роґальків, масла, меду, а в каварнях навіть кава і какао на молоці, що для Віденців було на цей час хіба нездійснимою мрією. І це все за доволі дешевий гріш. Побачивши такі „рарітеси“, мої товариші без ріжниці ранґ замість оглядати місто Понятовського, Бельведер і інші цікаві речі, вихіснували весь 5 годинний час на закупки печива, мішанини, медів, німецьких папіросів і циґар, та чимскорше засіли у возах свої місця, щоби розвеселити свою виголоднілу віденську душу масляними роґальками і свіжим хлібцем з маслом та медом.

О 5-тій год. виїхали ми дальше в напрямі Вільна. Ще година-дві їзди пустими пісками, почім коло Ґродна починається вже гарніша околиця, земля плодовитша зближена до чорнозему; пречудна околиця Вільна переходить звільна в мочароваті рівнини порослі виключно вільшиною, а на них розложилося серед вічних мрак над рікою Двиною місто Двинськ.

Коли ми минули Двинськ, почали всі непокоїтися тим, що в Пскові мали розлучитися з вигідним віденським поїздом а пересістися в большевицький. Ми побоювалися, чи загалом большевики пришлють нам якийнебудь поїзд. По чуткам їзда большевицькою областю була доволі невигідною і небезпечною, бо товариші спинювали поїзд на будьякім місці для „провірки“ документів, яка звичайно кінчилася конфіскатою всіх річей, прецїозів, годинників і гроша. На всякий випадок наш поручник „командант“ пачок з грішми приладив на приказ ґен. Крейчого спору пачку банкнотів як головний спільний за всіх документ для товаришів.

Згодом наш поїзд доволікся до Пскова. На превелику нашу несподіванку ждав вже там нас гарно дібраний большевицький поїзд з вигідними чистими I. кл. курієрськими возами. Наша пересідка і перевантаження річей тревало до рана. Над раном минули ми спокійно фронт і відси ніс нас вигідно і скоро большевицький поїзд через Лугу в Петроград. Обійшлося без перевірки документів і загалом без ніяких ненадійних зупинок. Підпетроградські околиці більше чим нудні. Мочароваті, торфоваті, мрячні, без сонця, ба й славне „Царское Село“ нічим від інших не виріжнялося. Кожний двірець був повний „русских дядьків“, одягнених в червоні рубахи, які заїдали „сємочки“ і приграваліна гармошках.

II

Ми добилися щасливо в столицю і осідок комуністичної влади. Висіли з поїзду і почали вивантажувати наші річи. Хоч був уже травень, застали ми

Старшини 6. бриґади У. Г. А. на кватирі у священика. Хажин, пов. Бердичів. Листопад 1919 р.

тут велику студінь. Не бачив я там сонішного дня за весь чав мого 4 недільного побуту. З двірця переїхали ми в готель „Анґлєтер", де переходово і пристановилися. Випочавши, зійшлися ми разом в їдальні на обід. Тепер ми мали малу несподіванку: обід складався з голого борщу, кусочка мяса без бульби, без хліба і без якоїбудь ярини лиш з малим корнішоном, потім чорна кава з мініятурною грудочкою цукру і це все в ціні по 125 карб. від особи (у Відні мимо голоду коштував найліпший обід 10 кор., себто 5 карб., у Київі добірний обід 15 карб.!) А ми мали денно по 100 карб.! Тому ґенерал визначив нам зараз по 150 карб. денно Власник готелю, з походження Анґлієць, оправдувався за лихий обід і високу ціну, мовляв — у нас тепер голод, що, зрештою, побувши тут довше, пізнаєте. Кожний з нас взявся до припасів, набутих у Варшаві, але й ті скоро минулися.

Слідуючого дня вислав ґенерал двох підпоручників, які мали зголосити наш приїзд у большевицьких властей. Вся наша команда перенеслася до данського конзуляту при вул. Сергієвській, а ми мали приміститися по приватних мешканнях. Зараз зраня почав приділювати ґен. Крейчі по двох старшин (одного старшого і одного молодшого) до кожного ґуберніяльного міста, призначивши кожній партії відповідну суму гроша і одягів для полонених. Штаб команди і відділ Червоного Хреста остали в Петрограді при данськім конзуляті, мене приділено до розвідчого бюра при штабі на місяць. Я старався, щоби мене приділено до Омска або до Томска, щоби побачити ще й Азію, одначе ґенерал заявив мені, що я призначений міністерством як розвідчий старшина і маю лишитися в Петрограді.

На другий день пішов я шукати приватної кімнати. Зачав від найближчої вулиці коло конзуляту — Мохової. Вийшов коло 10. год. пер. пол. Всюди, куди лиш зайшов, застав двері зачинені; я не знав, чим се пояснити. Але і на вулицях руху ніякого не було. Згодом довідався я, що в Петрограді встають щойно мешканці коло 12. год. в пол., тому я перестав пошукування і пішов на обід (тепер мали ми вже харчівню при данськім конзуляті, але теж скупеньку: обід складався із зупи, куска мяса або риби і чорної кави). По полудні найшов я кімнату за 200 карб. в місяць у лікаря д-ра Р. при ул. Моховій ч. 5. в сусідстві конзуляту. Я зараз туди перенісся. У того самого лікаря винаняли другу кімнату два інші мої товариші. Моя кватира нагадувала мені мимохіть Достоєвського „Вину і кару", де згадує він теж про ул. Мохову ч. 3.

Заняття моє при штабі тревало від 9-тої год. рано до 1-ої поп. Пополудне мав я свобідне, моє заняття було робити витяги з російських часописів відносно орґанізації війська і зросту влади та перекладати на німецьку мову. Все це раз на три неділі перевозили наші курієри разом з іншими письмами до МВ у Відень.

Зараз пополудні вийшов я на місто, щоби доручи-

Старшини IV. куріня 5. сокальської бриґади. Війтівці біля Проскурова. Червень 1919. (Цей підпис помилково попав під знимку в ч. XII. „Літ. Ч. К." за 1931 р. ст. 5, яка в дійсности представляє „Стаційну команду УГА в Жмеринці. XI. 1919 р." Просимо цю помилку справити).

ти повірену мені переписку, а рівночасно пізнати осідок бувших російських царів.

Перейшовши Сергієвську вулицю, вихожу над Неву, повільну якусь, непривітну велич-ріку, ще більше непривітности додає їй „Шлісельбург“ чи „Петропавловская крѣпость“, символ влади бувших Романовичів, а для нас знана із смерти Павла Полуботка. І чи лише його одного з Українців? — Здалека чудово представляється: високі недоступні мури, з високою вежою по середині, хоронені довкруги Невою; з одної сторони глядить прямо в вічи „Зимовій палаті“ — резиденції бувших царів. Зимова Палата це понура, темно-червона триповерхова будівля. В заді палати розложилося т. зв. „марсове поле“, великий чотирокутник — місце страчень большевицьких винних і невинних жертв, за царів площа військових парад. Минувши Зимову Палату входиться на чудовий міст на Неві, а за ним в ряд будинків російської Академії Наук. — Колись був президентом цеї Академії гетьман Кирило Розумовський, а внесповна 100 літ пізніше працював тут як художник наш поет Тарас Шевченко.

Там розшукував я мешкання проф. Шахматова. На подвірю стрінув чи не сторожа. Питаю за адресатом. Вказує на мешкання; заходжу, дзвоню до дверий — ніхто не відзивається, другий раз — те саме. Мов завмерлий дім. Вертаю до сторожа і питаю, чи дома нікого нема?

Певно будуть — каже — лиш побоюються відчинити. А ви хто такий і з яким ділом?

Вияснюю йому.

Позвольте зі мною, сказав, зближився до дверий і тричі застукав, подаючи рівночасно своє імя. Тепер відчинилися двері і явилася стара сива жінка. Я подав, що являюся з письмом від проф. Ягіча з Відня, на що старушка повеселіла і попросила мене до хати. Я зауважив, що входові двері були заложені шафою з книжками.

— Даруйте — каже, що вас відразу не впустила, але у нас тепер часи розбоїв і нападів в білий день, тому ми нікого не впускаємо або дуже обережно. Жаль, що професора ви не застали, бувби дуже радий вашим відвідинам, але виїхав саме в Астрахань. По цім зачала питатися про життя в Австрії, подаючи, що радо виїхалиби геть, як то вже грубі тисячі населення Петрограду зробили.

Перекинувшися ще кількома словами попращався я, щоби віднайти церкву св. Катерини — осідок гр. католицького священика. Справили мене на Невський проспект. Годі мені його описати, зрештою вигляд його здається кожному з описів відомий. Нам Европейцям Заходу тяжко уявити собі вигляд велитня-вулиці, бо ми привязані до вихісновування кожної міліметрової частинки землі. На таку розлогість простору могли собі дозволити хіба одні Росіяни. Це одна пряма широчезна смуга, поперерізувана час до часу водними каналами Неви. Обіруч проспекту пречудні і ріжнородні будівлі, переплітані час до часу церквами і костелами з їх подивугідними вежами. Будівлі не тісно звязані з собою, а майже кожна в деревах і садах. Тут і рух був кольосальний, хоча, як казали Петроградці, не до порівнання з передвоєнним. Одним кінцем прилягає проспект до Неви попри Зимову Палату — відки дальше простягнувся вид на Ладожський канал, виконаний козаками Полуботка, а другим до ринку. Кінчиться по правій руці величезним квадратовим одноповерховим будинком в роді краківських суконниць. В партері порозміщувані склепи з найріжнороднішими річами; це найдешевше в Петрограді покупне місце; але тепер було воно майже пусте, бо поза каву, кавіор, нитки, чоколяду, лихі сорти мануфактури, рибу, папіроси і часописи нічо більше не має. На загал всі склепи в місті були порожні, виставові шиби побиті, а попід ними виставали бувші генерали і вищі царські урядовці і впрошувалися з продажю часописів і папіросів. Ринок теж пустий, а одинокими його товарами були оселедці й риба.

Церква св. Катерини стоїть по середині проспекту. Заховуючи велику обережність впровадив мене оден зі слуг до адресата гр. кат. священика, якому я доручив письма митр. Шептицького. Адресат радий мені, почав жалуватися на большевицькі часи і подивляв мене, що я відважуюся так „провокуючо“ зодягнений (я був в чорній маринарковій одежі!) ходити по вулицях. Цеж нині, казав — прямо визов і певна смерть! В розмові довідався я, що в Петрограді було тоді около 300 гр. кат. душ. —

Збентежений осторогою мого священика, не хотів я більше нікуди ходити, хоча столиця Росії аж манила мене своєю красою, тимбільше, що легко там орієнтуватися завдяки довгим і прямим вулицям. Я вернув домів і зайшов на балачку до свого хазяїна д-ра Р. Цей рівнож порадив мені змінити мій одяг на гімнастьорку, фуражку і старші сподні, коли хочу безпечно по вулицях ходити; а найкраще нині нікуди на світ не показуватися, коли думаю цілий домів вернутися. Мали ми вправді при собі документи підписані Троцьким, зі змістом „член иностранной дипльоматической міссіи“, однак для матрозів чи Китайців, чи наших таки полонених Мадярів ніякий документ не мав значіння. Тут зазначу, що сили і довірені відділи большевицької залоги в Петрограді складалися головно із трьох наведених родів перемішаних також Лотишами. Начальником столичної залоги мав бути бувший вахмайстер мадярських гузарів. Цей мав щоденно тратити на марсовім полі десятки "буржуїв“, між ними нерідко і полонених старшин.

Мій хазяїн, видно передше не з убогих, бо мав мешкання 5 кімнатне, гарно уладжене і богато уладжену прийомну канцелярію, тепер голодував на добре. Рідню свою вислав для безпеки життя на провінцію, а сам живився: рано чаєм з бульбою, на обід печеною бульбою, вечером чорною кавою з кусочком цукру на прикуску. А що він не робив цього зі скупости, переконалися ми небавком, коли минулися наші хліби закуплені у Варшаві і ми почувши голод розбивалися даром по місті шукаючи будьякої поживи. Поза чоколядою і один одинокий раз швайцарським сиром та рибою нічого іншого купити не було можна. Всякий довіз харчів із сіл устав головно ізза большевицьких рабунків. Населення дуже голодувало, тому й не диво, що в маю 1918 р. число його змаліло до 200 000. Всі утікали куди могли: бідніші на села, засібніші за границю. А в самім Петрограді гуляли пяні матрози та Мадяри, мордуючи в білий день спокійних прохожих, винних хіба в тім, що мали ліпший одяг або ніжніший вигляд.

Кілька днів пізніше був я свідком ось якої звірської сцени: переодягнений за „рабочого“, вийшов я на Літейний проспект. А була саме тоді — як тямлю — неділя. Надїхав трамваєвий віз і спинився коло одного із перестанків. Підходить пяний матроз і на силу хоче втиснутися внутр воза; кондуктор здержує його оправдуючися недостачею місця, ба й дій-

сно віз був переповнений. На це матрос „сейчас місце найдьотся“, витяг з воза першого „буржуя“ і в мілвіч відрубав йому шаблею голову зі словами „пашла сволоч за Мікалаєм“. Ця сцена не дозволила мені дальше пускатися в місто, чим скоріше вернув я домів.

Саме на час мого побуту припали т. з. „білі ночі“. Довго не міг я до них призвичаїтися. Тоді то нема ріжниці між днем а нічю, серед ночі можна мов у білий день вигідно читати, а для спання заслонюється вікна сукняними заслонами, які окремо до цього приладжені не пропускають світла. Життя на вулицях зачинається коло 11. год. в ночі, через що й все місто спить до 12-ої год. в пол.

Поза виходом до канцелярії і назад домів, ми нікуди не показувалися, а весь час просиджували тепер на гутірці або читанні часописів. З часом почав наш хазяїн пропонувати нам купно його поодиноких річей, видно фінансові средства у нього вичерпалися. Продавав нам дорогі російські футра по 500 карб., але ніхто з нас не хотів використовувати тяжкого положення, а помагав йому як міг.

Одного дня почули ми цікаву новину. Коли ми прийшли в канцелярію нашого штабу, побачили там одного отамана і поручника, які були вислані нашою комісією в Омск для виміни полонених, а тепер вернули без річей і гроша. Ось що вони нам розказували: коли доїздили до Омска, всіли на однім з двірців 4 полонені Мадяри, які заявили, що є висланниками мадярського комітету полонених і повідомляють, що полонені не думають вертати до Австрії і гинути на італійськім фронті. Вони зажадали притім під загрозою полонення від обох старшин видачі грошей і одягів призначених для полонених. А що Мадяри були сконцентровані в Омску і Томску і всі були збольшевичені і добре зорганізовані, не могли наші відпоручники їм опиратися, тому добровільно вручили комітетові кілька скринь банкнотів і кілька возів одягів, а самі вернули в Петроград. Подібні випадки траплялися від тепер частіше. Загалом заходи нашої комісії скінчилися на нічім, бо не було ніякої егзекутиви для переведення виміни полонених, хоч наші заступники по губерніяльних містах працювали аж до розпаду Австрії. —

III

Зараз по нашім прибуттю до Петрограду зголосилася була до нашої комісії графиня Кінска, яку російські власти конфінували були ще в 1914 р. А вона мабуть була споріднена з Габсбургами, тому генерал йшов їй на руку, чим міг. Вона забажала вернути у Відень, з цею нагодою злучив наш штаб і висилку курієра до Австрії і приділив мене до цеї поїздки. Я радо згодився і з кінцем червня 1918 р. одержав я дипльоматичний пас большевицької влади підписаний Троцьким та з великою втіхою опустив комуністичний рай. —

Яка судьба припала цілій комісії, не знаю; в 1926 р. стрінув я одного із її членів, бувшого хорунжого Поляка, який подав мені, що по страшних муках і дійсній Одисеї чудом дістався в 1922 р. домів; решта будьто пристала до большевицького війська, будьто розбилася куди хто міг. З полонених Австрійців не змогла комісія зібрати ані одного транспорту.

Три зустрічі з професором Академії Ґенштабу Ґен. Полковн. Юнаковим

Написав: *Всеволод Петрів,* Ґенштабу Ґен. Хорунжий

Перша, це давно, — дуже давно, ще тоді, коли молодим старшиною ґвардії довелося проходити високу воєнну освіту в далекому, холодному, непривітному Петербурзі.

Були то часи перелому, часи боротьби нових поглядів, які після поразок і бур війни 1905 року, після хвиль першої революції, стреміли пробити шлях межи спорохнявілою бюрократією, вивести старшин Ґенштабу з канцелярії в поле, від нежиттєвих формул і комбінацій до життя.

Ґрупа молодих тоді та живих і енергійних професорів стреміла викреслити з постійного вжитку російський глузливий вірш про військове керування.:

„Харашо всьо на бумаґе,
Но забилі про оврагі,
А по нім хадіть!“

(Добре все на папері, лише забули про яри, по яким ходити).

Погідний ранок... холодний... північний. Весело форкають коні й стрункий полковник з продовгастим серіозним обличчам, твердим голосом каже: „Поручнику, ось на тих буграх...“ й з коротких різблених слів пливуть образи того неістнуючого ворога, який ось там, куди вказує рука кермуючого ґрупою, виявляється порохом, шумом, окремими верхівцями, стрілами.

Схилившись до кінської гриви, летиш, щоби нашвидку, поки ще немає „обстрілу“, зробити кроки, віддати накази, а за тобою при боці все та же постать, як влита в кульбаці, чвалує вільно з цілою ґрупою. Ось так день за днем, а часом й нічю цілі тижні в полі, в полі...

...Роки ...праця ...війна ... нова грізна революція ...боротьба свідома за своє ...звільнення зі служби, бо не хотів присягати на вірність чужому. Ось йдеш по вулицях Київа ...на вулиці випадкова зустріч... ...така же струнка постать, але розумне обличча в зморщках, посивіле волосся, а втомлені очі дивляться по старому твердо.

Коротка розмова, як і що:

— „Ну, це все пусте, а працювати хочете та будете?“

Знову під знайомим керовництвом зі знайомими ясними наказами й щирим відношенним до справи:

„Доведеться читати протоколи російською мовою, бо богато ще не знає нашої; будь ласка починайте не інакше як словами: переклад з українського, хай це буде для всіх постійним мементо, про те, що треба знання мови відновити.“

— — — — — — — — — — — —

Тяжкі часи недолі ...облога від всіх ...боротьба проти всіх... й хороби в обложеному клаптику ще

„своєї землі." — Чужі гармати довкруги гудуть... у своїх набоїв немає. Небезпека смертна чотирокутника смерти.

Вузенькими, засміченими сходами піднимається на той час Воєнний Міністр України до урядовця III кляси, звати його на відвічальну службу: Начальника Штабу Головної Команди Військ Всеї України.

Втомлене, ох як втомлене обличча, знайоме, але все в зморщках, лише очі дивляться знайомо твердо, з почуттям знання та переконання.

Ні менту хитань... навіть не згода, а лише заява про готовість виконати наказ. Й знову співпраця з учителем, якого з півречення розумієш.

Все дальше гук гармат й вже гудуть вони над Дніпром й лише хороби, на які немає ліків, женуть армію Всеї України, як лист осінний вітер по полях своєї — не своєї землі.

Умер Микола Леонтієвич, але не вмруть його думки, його чини, спогади про нього.

Христос Раждається

(З денника підх. УГА *Степана Венгриновича).*

Нині Святий Вечір. Нині в моїм краю будуть коляди — співи по селах лунати. Нині засядуть до вечері...

А я сиджу в зимній — нетопленій хаті, пальці заціпеніли, олівця не годен держати...

Вчера випив каву на снідання, а вечером знову приніс хлопець кави, купив хліба і так.., а сьогодня на вечерю вже нема за що хліба купити.

Вчера ходив під ворота, заглядав у хати та нігде не хотіли приняти на ніч... готовились люди на свята, мастили хати, пекли булки, а я глядів на свіжий хліб на столі, та встидався жебрати...

Вийшов з хати, боявся, щоб воля не ослабла й уста не вимовили: дайте кавалок хліба... бо від раня нічого в устах не мав...

Люди, люди! Це не люди тут живуть, а якісь Мадяри... без серця — без чуття...

Це здається вперше я так про свій Нарід говорю. Любив його — ідеалізував, прийшов тут терпіти за нього, та бачу — не варт він того.

Не про всіх говорю, бо й тут, у цій подільській губернії стрічав одиниці щирі — гостинні, які нас — засланців, у хату приймали... та стрічав так рідко — на пальцях можна числити. А інші... знають тільки: дай солі, дай керасіни (нафти)!

Ти терпи, за нього бийся, а він буде з печі приглядатись і коли ранений будеш тягнутись за своїми, він тоді злізе з печі й обрабує тебе... Твоїх коней у стайню не пустить, своїм „лошадям" кине їсти, а твого так коротко привяже з боку, щоб не дай Бог не дістав писком і не забрав його коням стеблину...

А як твій кінь голоден обгризе з голоду стріху, то зараз прийде питатись: „Де живе командір батерії..." щоб заплатив...

Лічниці повні хорих Галичан на тиф, а ніхто — ніколи не бачив, щоб зайшла яка милосерна сестра, або жінка з фляшкою молока чи куском хліба... Правду сказав сотн. Станимир на похоронах нашого полк. команданта, що „Сестри милосерні... але лиш для здорових..."

Сумний образ України. Всі села заражені тифом, бувають села, що ні одної хати нема, де не булоб слабости.

А наша армія... Тягнуться вози — за возами, конята сухі — самі кости, шерсть облізла, бо майже кожний кінь має пархи, а на возах затулені в лахи їдуть наші мароди...

Група старшин Сірої Дивізії і Галичани, реконвалєсценти в шпиталі у Вадовичах.

Коні під кожним горбом стають, починається „вйоканнє" й бичованнє... так тягнуть конята з усієї сили порожний віз в гору...

Порожний, — бо нема вже нічого на них, нема цих міхів соли — муки, цих пак зі сірниками, нічого вже не осталось з того майна, яке перевезли через Збруч на Україну.

Як банда циганів-жебраків виглядає наша армія... не дармо хтось крикнув за нами: „О, їдуть Лазарі!"

І куди ми їдемо? На полудне — до Одеси...

Попереду втікає Денікін з рештками.. за ним тягнемо ми, за нами повстанці Тютюника — Шепеля... займають місточка

без бою... граблять Жидів... а за ними большевики ...от, і похід армій на Вкраїні...

Може ще й наші західні сусіди злакомляться на цю землю, текучу медом і молоком...

Вчера бачив нашого корпусного комманданта ґенер. Кравса. Стояв на дворі в хлопському кожусі, в цілім селі не могли ні одної хати найти, де міг би спочити... всі заражені.

Стояв і глядів на похід своїх військ..., які колись під його проводом били ворога на заході, били большевиків, до Київа зайшли.., а нині... один обоз — один шпиталь пересувався попри нього... Що він думав, коли ці обідранці пересувались перед його очима? Чи може, що з цих обідранців ще створить велику армію, яка під його кермою вдруге світ задивує?..

* * *

Недавно (1 чи 2. I.) поховали ми сотн. Бранднера, комманданта нашого артілєрійського полку.

Помер на тиф, як тисячі інших.

Попереду їхала батерія з чотирьох пушок, на останній пушці везли великий дубовий хрест. Труну поклали на ляфету пятої тяжкої пушки (Langrohr у), яку тягло вісім коней, за труною провадили його коня.

Батерія їхала мовчки — позір. Комманданти з витягненими шаблями.

На цвинтарі били сальви з пушок.

Якраз був ярмарок у містечку (Красне), похід посувався ринком... між товпою... це в останнє здається показали ми, що ми ще військо.

Тихо — спокійно. Ніхто не плакав. Ні одної сльозини, мама — тато — рідня далеко... рідний його брат, сотник, також хорий на тиф...

* * *

Я змерз. Скинув куртку, натягнув кожух.

Що хвилини встаю з крісла — ходжу по кімнаті, тру руки, та виминаю кроками сінник на підлозі — своє ліжко.

Все мені на думці: Сьогодня свята вечера. Сьогодня Різдвяна Ніч.

Писав лист до хати й просив у ньому, щоб при вечері згадали мене, що думкою я буду зі своїми коханими вечеряти. Просив сестру, щоб шопку на пяніні поставила, щоб по вечері заграла... а я відси — з далека буду прислухуватись музиці...

Ні, не сумний я, та й не веселий. Такий собі холодний як і моя кімната...

В ухах звенять слова: „Нашій ґенерації судилось лиш вимерти, на наших кістках повстане нове життя для мойого народу".

* * *

Пізно вечером.

Ходив до хати, де сплять підстаршини й мій хлопець. Старенька жінка й дитина... більш нікого. Надійшов час вечеряти. Принесла сіна... постелила на столі... поставила миску куті й таріль пирогів зі сливками... просить сідати до вечері.

Ми посідали. Командант батерії, я, ще один хорунжий Вовчик... вкінці й мій чура, та їли всі разом з одної миски...

От, і наша вечеря... дякувати старушці, а то булиб голодні лягали спати.

Відвідав людей. Хотів поговорити — розвеселити. Стояли коло печі в шкільній клясі, грілися та згадували Святий Вечір у дома — в Галичині.

По хатах не можуть піти, бо раз, що всюди тиф, а друге... не приймають..

Сплять у школі. На вечерю зварив їм кухар кави, от і все. Хліба нема, бо віз з кіньми, який віз муку для батерії, забрала банда цивільних хлопців, таки на сто кроків від батерії.

З поїздки до Вадович

Написав: *Богдан Кабарівський.*

Виконуючи доручення, дане мені Виділом філії „Тов. Охорони воєнних могил" в Кракові, опинився я одного мрячного падолистового ранку в Вадовичах.

Вадовичі, — мале, чисте місточко, злегка діткнене західноевропейською культурою.

Вузлова стація, повітовий осередок, постій ґарнізону, — а звязане з тим, — кілька поверхових урядових та шкільних будинків, два три костели та два великі цвинтарі.

І саме ті кладовища стали ціллю моєї подорожі. — Приїхав я не до живих а до мертвих, — віддати їм свою честь, а для згаданого тов. зібрати інформації.

Пять тисяч запалих могил, — це воєнне кладовище у Вадовичах. — Львина частина їх належить до квіту нашої нації.

Вийшовши тільки поза мійську торговицю, видно вже в віддалі одного кільометра ліворуч гостинця великий поверховий будинок-касарню, оточений мов вінком чорним бараком (тепер стайнями), а праворуч на плоскому вершку горбка купку дерев серед великої огородженої кільчастими дротами площі.—Там ціль нашої поїздки.

Я станув на головній стежці, яка веде від брами невеликого курганця, на якому стоїть звичайний, деревляний, близько триметровий хрест. — На хресті „ґодло" і напись, що пол. червоний хрест опікується отсими воїнами з „1914-1918" р.

Тільки і слави остало по них.

Ціле кладовище представляє собою великий прямокутник (приблизно 300 × 150 м.). В середині кількасанцять дерев (це те місце, де находився ще передвоєнний цвинтар). Всі головні доріжки, які хрестуються в центрі, перетинають кладовище на чотири рівні части. — Могилки вишикувані простими рядами на право і ліво від головної стежки.

Кілька перших рядів має залізні малі хрестики, — на інших денеде держиться ще деревляний недогнилий хрест. Лучається і кілька камяних гробівців. — Це там, де родини віднайшли своїх кревняків та вшанували їх память. — Таблички на старих деревляних хрестах заховалися, але написів майже не можна від-

читати. Зрештою їх обмаль — Зате кожний ряд має табличку, на якій виразно вибиті числа його гробів. — Після тих табличок і списку похованих можна докладно відшукати кожного померщого.

У мене в руках такіже списи*); кожний померший крім дати уродження і смерти та назви своєї боєвої частини має ще зазначене число гробу.

Віднаходжу гріб 3533, де спочиває Микола Гінкевич, 17-літний український вояк і складаю на його гробі дрібну китицю квітів. — Біля нього лежить Іван Крикливич, 18-літний вояк з Коломиї і далі сотки і тисячі такихже, як він.

Мимоволі звертаюся зором туди на другий бік гостинця, до тих чорних гнилих бараків, в яких колись догорювали ті молоді серця, снажені тифусовою горячкою, тугою та журбою за рідною землею, та добивані безправстом неволі.

Старшини Сірої Дивізії і УГА., реконвалєсценти в шпиталі у Вадовичах 1919 р.

Гинув там народ як мухи, а тими, що здужали ще робити, будовано хідники у місті та виконувано інші роботи.

Як гинули тут люди, нехай посвідчить тільки перший ліпший зимовий день 1920 р., в якому записувано по 10 до 12 мерців. — От візьмім 27-мий день лютого 1920 р.

Померли: Ілько Загалюк, 3 п. укр., підпоручник Гр. Овсієнко, Михайло Норичко, військова поліція Львів, Андрій Пендрак, Іван Копистенський, 1 бриг, Теодор Гірний, 2 корпус, а біля них 16-літний Василь Навроцький (укр. армія, полк не поданий).

Вадовичі це місто в давній т. зв. „Західній Галичині". — Стояв там перед війною австрійський гарнізон, в часі війни утворено військовий шпиталь і табор для полонених. Шпиталь і табор достарчали мерців і звідси повстало велике кладовище. Хоронили там людий із ріжних армій; — находимо там і Москалів і Татар, і Італійців і Болгар, — а найбільше Українців.

До першого падолиста 1918 р. поховано там 2324 вояків, з чого 420 української народности, з австр. і рос. армії.

*) Списи похованих находяться тепер у „Заряді дорогами" в Вадовичах, та у Воєвідстві в Кракові. — З тих списів зареєструвала наша філія усіх погибших Українців.

Після 1 падолиста 1918 р. продовжується таж сама історія. Поляки поміщують там у бараках 15 тисяч полонених і інтернованих Українців. — Зразу Галицької Армії, а потім Армії У. Н. Р.*)

Після 1 падолиста 1918 р. умерло в таборі і поховано на кладовищі та втягнено до книг 1086 Українців на загальне число 2221, в склад якого то числа входять зновуж крім нас, большевики, Денікінці, Литовці і Білорусини.

Так отже, як бачимо, 25 відсотків того кладовища належить до нас.

Інші народи, головно Італійці та Німці, або позабирали своїх воїнів у рідну землю, — аб поставили їм гарні памятники, — ми, — нашою півторатисячною еміґрацією, яка згинула у вадовицьких таборах, зовсім не опікуємося.

Ледви цього року спромоглася філія в Кракові на висилку відпоручника.

Чи вина тут філії? — В ніякій мірі. — Тут вина громадянства, яке такими двома великими кладовищами наших визвольних змагань, якими є Вадовичі та Домбє (оба під опікою нашої філії) — так мало займається.

Тому подаємо отсею дорогою ще раз до відома загалу, що в нас находяться точні списки похованих, що кожний громадянин, чи громадянка може найти тлінні останки свойого найближчого кревняка, чи знайомого. Може перевезти його у рідні сторони, або зложити даток в Товаристві Охорони воєнних могил, яке всіми воєнними гробами рівно раде заопікуватися, щоби лише були фонди.

Наша філія, як писали ми вже в „Літописі Ч. Калини.", стремить усіми силами до здвигнення памятника для померших на Домбю. Та всього удалося нам зібрати до тепер за чотири роки нашої діяльности не цілих 2.000 зл.

Відкіляж взяти грошей, на припровадження до порядку 1500 могил у Вадовичах, як поставити там спільний памятник? — Чи тих 1500 Українців, які там спочивають, чи ідея, за яку вони гинули, чи наш таки престіж не варті там величавого памятника?

Звідси і зазив наш до громадянства усього краю, — головно до тих одиниць і родин, які знають, або бодай догадуються, що їх свояки згинули на Домбю, чи у Вадовичах.

Тому кличемо до цілого краю, до всіх Українців: Складайте і шліть жертви*), а ми будемо кожночасно проголошувати списки жертводавців та здавати справу з переведеної праці у пресі. —

*) Для інформації подаю ще, що перших вояків Армії У. Н. Р. поховано там щойно 15/III 1920 р., — а всіх їх поховано там всього 17. В маю 1920 р. табор розвязано, бо більше вже не хоронено на тому кладовищі, — то є дальших списків не має.

*) Жертви слати на адресу: Тов. Просвіта в Кракові, вул. Ягайлонська ч. 10/III (для Охорони могил), або О. Проф. Хрущ П. вул. Вісьльно, ч. 11.

Коротка історія 9 гарматного полку УГА.

Написав: *Володимир Марак.*

Первісною назвою 9. г. п., ще в Галичині, була „Артилєрійська ґрупа сот. Біркенава.“ Цей сотник нею проводив і від нього вона дістала назву.

Ґрупа складалася з чотирох батерій, а батерія з чотирох гармат.

В часі боїв за Львів „Арт. ґрупа сот. Біркенава“ стояла на фронті в районі Кристинополя аж до пер шого відвороту У. Г. А. Підчас відвороту відступала ґрупа з боєм аж в район Копичинці-Чортків.

Підчас офензиви У. Г. А. під командою ґен. Грекова наступила в ґрупі реорґанізація. І так, відлучено від ґрупи дві батерії до іншої ґрупи, а натомість прилучено дві гал. батерії*) з гусятинського відтинку, який держав фронт над Збручем проти большевиків під командою полк. Шандрука. Для улекшення достави набоїв, зорґанізовано при ґрупі муніційну валку під кмдою чет. Мих. Колодницького. Харчі побирала ґрупа з харчівні IV. Белзької бриґади та підлягала їй оперативно та адміністративно. Стан людей в ґрупі складався з людей ріжних повітів, переважно з Сокальців, яким безперечно належиться назва „боєві хлопці.“ Число людей в ґрупі сягало до 300 мужа, до 370 коней і 16 гармат.

Підчас офензиви ґен. Грекова визначилася ґрупа великою діяльністю в боях, як це взагалі треба всій гарматі У. Г. А признати. Про це широко розносилася слава, а навіть ворог признав її велику вартість та самі гарматчики чванилися в пісні, що:

Це ані піхота, ані кавалєрія,
Але це наша славна артилєрія.

Найбільше визначився тоді і пізніше на Вел. Україні кмдт 1. батерії пор. Бабій з Гусятинщини, який звичайно в наступі випереджував все піхоту і заїхавши ворогові на зади пражив по нім аж дрантя летіло. Так було під Грималовом, Тернополем і в богато інших місцях. Таким маневром робив він велику прислугу піхоті, яка тоді підходила вже на готову „кашу.“

В другім відступі робила ґрупа відворот також з боєм від Бродів аж до Гусятина, куди перейшла в полудне 16. липня 1919 р. на Вел. Україну і тогож самого дня мала ще бій над Збручем, який був для неї останнім боєм з періоду боротьби другого відвороту У. Г. А.

На Великій Україні.

Після переходу за Збруч, відходила ґрупа в напрямі Камянця Под. Коло місцевости Черче завернула в напрямі Балин, Дунаївці і в с. Журжівці зупинилась на відпочинок. Там стояла постоєм від 22. VII. до 31. VII. 1919 р.

По безнастанних і тяжких походах умучена ґрупа зупинилася тут на відпочинок і притім почала знову переорґанізовуватися. Зорґанізовано харчеву валку і ліквідатуру при ґрупі, доповнено старшинський склад, а саму ґрупу переіменовано на „9. гарматний полк.“ Крім того збільшено для гарматчиків заслуженину, а для старшин ґажу.

*) батерію хор. Грицкевича і бат. хор. Мартюка.

Підчас постою приїхав полк. Микитка з представником наддніпрянської Армії*) до полку і виголосив промову, в якій представив гарматчикам тодішне положення У. Г. А. і оголосив новий похід на Київ. При кінці промови взивав гарматчиків до витревалости і карности та пожелав полкові доброго успіху перед походом, який мав завести У. Г. А. через Київ-Одесу до утраченої вузчої батьківщини.

Не встигли перемучені гарматчики відпочати, як знова дістали приказ готовитися до нового походу. В полку рух. Обслуга коло гармат порається, ковалі кують коні, майстри направляють вози, а в телєфонічній централі дзвінки і трубки та виклики телєфоністів. В уяві гарматчиків знову крутий шлях і напасний ворог.

По десятидневнім відпочинку вирушив 9. г. п. в похід з Журжівки в напрямі на Бар, на більшовицький фронт. По кількаденнім поході стрінув 9. г. п. перший раз більшовиків під Жмеринкою. Невдовзі Жмеринка була взята і У. Г. А. посувалась далі вслід за більшовиками. Населення з великою радістю стрічало своїх братів Галичан та славило їх новоповставшою в той час піснею:

Ой іде, іде Петлюра, а з ним Галичане,
Аж тепер вже на Вкраїні комуни не стане...

Галицька Армія рука об руку з наддніпрянською Армією гнала більшовиків без впину. Побуджені великим ентузіязмом і увінчані авреолею геройських подвигів в нерівних боях за волю свойого народу під Львовом, ступали вперед замаєні блакитно-жовтими стягами українсько-галицькі полки.

З важніших боїв до заняття Київа, в яких 9. г. п. брав участь, були: бій під Жмеринкою, Калинівкою і під Київом. 30. VIII. 1919 брав 9. г. п. участь в останнім наступі на самий Київ, а 31. VIII. 1919 мав щастя гостювати між визволеними Київлянами. Та на превеликий жаль не довго, тільки один день, який кожному, хто був тоді в Київі, останеться в памяти до смерти. Нічю прийшлося з Київа відступати перед Денікінцями. Хоч кожний відступаючий пращався з Київом словами: „до побачення золотоверхий,“ проте не прийшлося вже більше У. Г. А. „зо славою“ вступати вдруге до нього.

Після відвороту з Київа брав полк участь в бою під Сквирою з більшовицькою ґрупою Мішки Япончика, який перебивався з Одеси на Київ, і в бою під Трояновом коло Житоміра. В обох цих неудачних боях зазнав полк чимало лиха. Після переґрупування У. Г. А. в жовтні 1919 р. кинено 9. г. п. на денікінський фронт в район Животів-Липовець і віднято 3. батерію, яка виїхала до Проскурова. Тепер осталось в полку тільки три батерії. Пор. Бабія командировано з полку до повстанчої ґрупи от. Пятенка, звідки він відтак перейшов до бронепотягу „Галичина“.

З фази боїв У. Г. А. на денікінському фронті брав полк участь в бою під Скибенем-Оратовом, Романовим Хутором і Кантилиною.

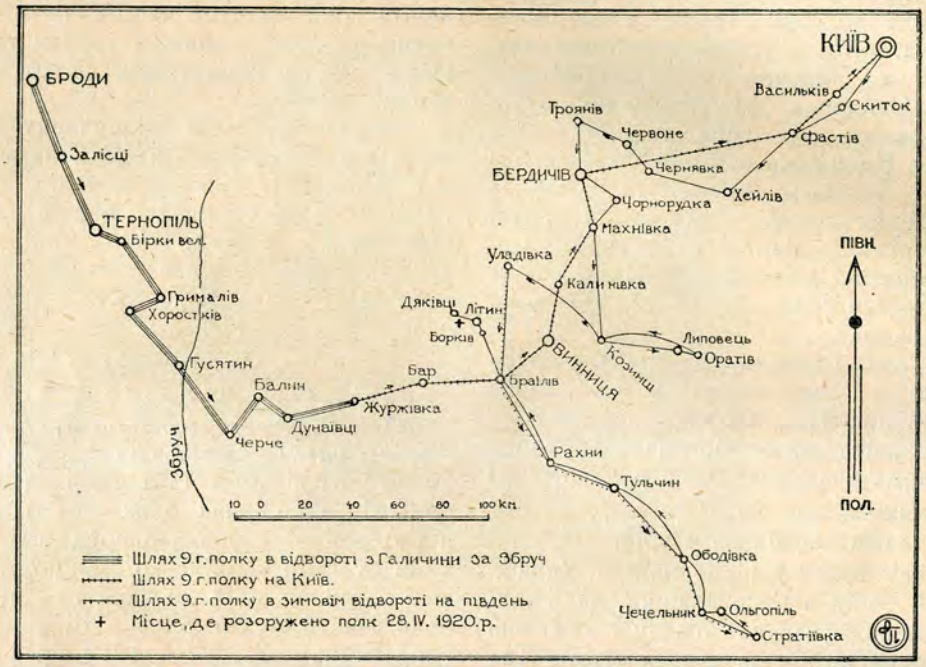
Великі осінні болота і дощі вїлись тоді добре в шкіру кожного гарматчика 9. г. полку. Серед цих

*) Мабуть полк. Капустянський.

злиднів, в падолисті, зіскочило 9. г. п. в районі Липівця завішення оружя між У. Г. А. і Денікінцями, яке було прольоґом до пізнішої угоди.

Злука з Денікіном.

Дня 6. IX. 1919 одержав 9. г. п. приказ з кмди IX. Бриґади, припинити боєву акцію проти Денікінців з причини завішення оружя між обома військами. Кілька днів пізніше наспіла до полку офіціяльна вість про угоду У. Г. А. з Денікіном. Після цеї угоди виїхав полк в напрямі Винниці і кватирував по дорозі кілька днів. Вкінці на власне прохання в Нач. Кмді одержав полк наказ виїхати на спочинок до с. Уладівки коло Хмельника. На місяць скорше був висланий туда з полку сот. Хомінський [1]), який на доручення Н. К. зорґанізував там скорострільну сотню. 22. XII. 1919. завалюнувався цілий полк на узкоколійній ст. Козинці і в кількох потягах переїхав до с. Уладівки, де сот. Хомінський приготовив для полку кватири і постарався про цілий запас кожухів, шапок та обуви на зиму.

Шляхи походу 9. гарматного полку.

На відпочинку в с. Уладівці поводилось полкові не зле. Гарматчики одержували обуву, кожухи, баранячі шапки та обильніші харчі. В селі була цукроварня, в якій служила ціла кольонія Поляків. З цеї цукроварні побирав полк для себе цукор. Гарматчики потішалися вічно, що одержуть від Денікіна поміч і підуть на Галичину. Одначе до самого Денікіна та його військ відносились з великою антипатією, як до ворогів України, Москалів.

На постою в Уладівці почав ширитися по полку пятнистий тиф і тоді захорів кмдт полку сот. Біркенав. Стан людей в полку щодня меншав. Щоб цьому запобігти, зорґанізовано в місци лічницю, якою опікувалася жінка сот. Хомінського і доходив місцевий лікар-Поляк [2]). Місцеві кольоністи-Поляки відносилися до гарматчиків дуже прихильно.

В околиці Хмельника гуляв повстанчий от. Шепель, але Галичан не чіпав, бо вони йому сприяли, а навіть 9. г. п. зносився з Шепелем*).

З Уладівки відійшла одна батерія під Бердичів, де пробула аж до відвороту на Одесу.

До полку Денікінці майже не навідувались. Раз тільки приїхав з Винниці денікінський полк. Волянський, інсп. артилєрії і оглянувши гармати, відїхав того самого дня.

За весь час постою в Уладівці померло в полку до 10 процент людей.

Нараз почався відворот на Одесу і цілковитий упадок денікінської армії. Вона утікала на стрімголов перед большевиками, а за нею тягнулась, не знаючи що робити, У. Г. А.

23. XII. 1919. почав з Уладівки робити відворот 9. г. п. на Жмеринку. По дорозі в кожному селі умирало по кілька людей з полку. Не краще річ малася з кіньми. Майже більша часть коней попаршивіла й почалась ширитися носатина.

Полк відступав все далі і далі на південь, а за ним повстанці отам. Шепеля.

З дня на день похід і похід без перестанку. Полк провадив заступник кмдта сот. Хомінський, який тільки завдяки спритному адютантові хор. Мартюкові давав собі раду у відвороті. В той час прийшлося пережити 9. г. п. як і цілій УГА. найстрашніші хвилі. Остра зима, заметіль, непробиті степові шляхи, засипані снігами і весь заражений тифом відступаючий полк. На день робив полк по 25 верств дороги. Обслуга коло коней та гармат складалась з хорих, або з безсильних виздоровців, які заразом обходили хорих своїх товаришів на возах. На возах тільки стогони, нарікання і нельоґічні визови горячкуючих тифозників. Св. Вечер і Різдво зустрічали гарматчики в с. Бортниках коло Тульчина на Поділлю. Селяне дуже радо приймали гарматчиків. Мимо того, що гарматчики були тифозні, дядьки не цурались їх. Брали хорих до хати на св. Вечеру і жалували бездольних своїх братів. На Різдво вранці прийшлось відїзджати знов далі... Знов ладування хорих на вози чи сани і вічно те саме — стогони та нарікання...

Тимчасом в дорозі доходили до полку слухи про зорґанізування у Винниці Гал. Ревкому та про зірвання з Денікіном і угодові переговори з Червоними. Одначе офіціяльного нічого не було.

По дорозі прилучився до полку пор. Бабій з бро-

---

[1]) Сот. Хомінський, Придніпрянець, вступив до 9. г. п. під Бердичевом, ще в часі наступу на Київ. Тому, що не був гарматчиком, тільки кавалєристом рос. служби, не міг одержати посади старшини-гарматчика при 9. г. п. А що мав крім кавалєрійського і скорострільний вишкіл, доручено йому зорґанізувати скорострільну сотню.

[2]) Полкового лікаря хор. Розенберґа вже не було при полку, бо відійшов до Винниці.

*) Адютант Шепеля приїзджав до кмди 9. г. п. „incognito“ в справі звязку от. Шепеля з 9. г. п.

непотягу „Галичина," який правдоподібно дістався в большевицький полон. Большевики посувались за У. Г. А., але сутичок уникали, хоч і не боялись її, бо вона тоді була вже майже зчетвертована тифом.

Злука з червоними.

На кінець по довгій і важкій мандрівці приїхав полк 14. І. 1920. до с Стратіївки, коло Ольгополя на Поділлю. Тут прийшов до кмди полку наказ далі не їхати і наспіла офіціяльна вістка, що УГА. злучилась з червоними. Коли кмда полку одержала це звідомлення, то скликала всіх старшин на раду, якої результатом було не що інше, як тільки годитися покищо з тим, що є... Після наради старшин скликано на збори весь полк. На зборах оголосив сот. Хомінський про злуку У.Г.А. з червоними, а відтак промовляв пор. Бабій. Після зборів вийшли гарматчики дещо вдоволені, бо видавалося їм кращим бути в союзі з червоними, як з царськими поклонниками ідеї „єдіної і нєдєлімої Россії".

З часом почав здобувати собі в полку популярність пор. Бабій, знаний в полку, як добрий і старий вояк, був досить люблений між старшинами й гарматчиками. Користаючи з того і з браку фахового кмдта в полку, бо сот. Хомінський, як кавалєрист, не надавався на такого, — був пор. Бабій першим кандидатом на кмдта полку.

Одначе сот. Камінський покищо заступав далі неприсутного сот. Біркенава*) і усунення його з заступства наступило аж пізніше.

Почались нові переміни в полку. Полк дістав цілі томи приказів і розпоряджень від большевиків. Титули знесено, ввійшло в ужиття „товариш", „тризуби" з шапок долів, не вільно співати „Ще не вмерла Україна", а полк переіменовано на 2 гарм. дивізіон і наказано вивчити „Інтернаціонал". Це викликало велике обурення і невдоволення між гарматчиками. Найболючіше вразило всіх те, що всіх старшин Наддніпрянців, яких було кількох у полку, наказано відіслати до Київа. Першому сот. Хомінському грозила ця небезпека. Одначе робота в полку велась не дуже то по большевицьки і на розпорядження червоних звертали дуже малу увагу. Навпаки, полк мав зносини з українськими повстанцями, як прим. з полк Трутенком, який навіть кілька днів перебував у полку і роздумував над своїми плянами.

В селі населення уважало всіх Галичан за своїх приятелів і ніколи не мало про них переконання, як про червоних. Тимчасом полкові заносилось на довший постій в цьому селі. Між гарматчиками і населенням завязалась велика дружба і приязнь. Доходило до того, що хозяїн, в якого кватирував гарматчик, не пообідав ані не повечеряв без свойого кватиранта.

В березні перед роковинами Т. Шевченка згуртовано заходом старшин мішаний хор з місцевої молоді і гарматчиків під батутою зразу хор. Боцюрка, відтак дир. школи Андрієвського і улаштовано великий Шевченківський концерт. Вступне слово мав адютант хор. Мартюк. Про зміст вступного слова годі згадувати; досить, що дісталось наприкінці і Полякам, і чорносотенцям і большевикам і взагалі всім ворогам Соборної України.

*) За ним і за хор. Осташевським, ліквідуючим полку, слід пропав був в той час. Вони виїхали з хорими в напрямі Одеси потягом ще перед відступом.

В Стратіївці простояв полк цілих два місяці. Богато тут померло гарматчиків 9 г. п., а між ними бл. п. хор. Єлиїв з Сокаля, в якого похоронах при співучасти полкового духовника о. Бриковича з Гусятинщини і місцевого священика з діяконом, узяло участь майже ціле село.

Інші тифозні видужували та вертали знову до служби. Хорі коні, з яких маса вигинуло в зимовім поході на пархи і носатину, лічилося при полку.

З часом почав полк приходити до себе. Батерії почали робити щодня вправи з гарматами. В льокалі місцевої школи, утворено полковий старшинський курс, на який учащали всі старшини і юнаки полку. Викладали: пор Бабій, пор. Годованець і хор. Мартюк. Крім того утворено школу для неграмотних, яку провадив і вчив учитель-юнак 9 г. п. Микола Колодницький.

Около 1. III. 1920 р. приїхав несподівано до полку сот. Біркенав та хор. Осташевський з Одеси, де перебували аж до заняття її большевиками.

Після двомісячного постою в Стратіївці виїхав полк 12. III. 1920 до поблизького містечка Ольгополя. Тут на приказ Гал. Ревкому приарештовано сот. Біркенава і хор. Осташевського й відставлено до революційного трибуналу в Балті, звідки про них чутка більше не доходила*).

На постою в Ольгополі приїзджав на інспекцію до 9. г. п. больш. комісар Порайко.

30. III. 1920. вирушив полк з Ольгополя в північно-західнім напрямку на польський фронт.

Похід на фронт тревав дві неділі. Великдень 1920 р. зустрічав полк в Людівці під Браїловом.

13. IV. 1920. прибув полк до с. Боркова під Літином і тут стояв постоєм та висилав звідсіля батерії на польський фронт, який був недалеко.

На постою в Боркові приїзджав до полку комісар Залізняк на збори, на яких вибрано кількох старшин і гарматчиків з рамени 9 г. п. на всеукраїнський зїзд до Київа**).

Зірвання з червоними

Ще в дорозі на фронт ходила по полку поговірка, що частини У. Г. А. які находилися на Херсонщині, зробили повстання проти червоних. Поговірки були ріжні. Одні говорили, що ґен. У. Г. А. Кравс повстав і гуляє зі своїми полками та наносить червоним великі страти під Одесою. Другі твердили, що ґен. Кравс заняв м. Одесу, злучився з наддніпрянськими повстанцями ґен. Омеляновича-Павленка й Тютюника і йде на північ. Одначе все це були вістки не офіціяльні. Рівнож ходили слухи про розстріляння ґен. У. Г. А. Ціріца і вивезення бувших начальних вождів

*) В Галичині довідався я від одного старшини 9 г. п., що сот. Біркенав вимотався і якимось чудом дістався на Чехословаччину, а хор. Осташевського розстріляно в Балті.

**) Досить інтересні були ті збори. Комісар Залізняк хотів конче, щоб між вибраними був якийсь його товариш, якого ніхто з полку не знав ані з видження, ані взагалі, та який в той час сидів десь в Київі. Річ ясна всі противилися цьому, а навіть кількох виступало проти комісаря Залізняка. Задля цього він дуже лютився і дальше домагався того, щоб вибрати його товариша. Проте всі заявили йому в вічі, що людини, якої ніхто не бачив і не знав в полку, не хочуть за післанця на всеукр. зїзд. На тім і скінчилось. Одначе в тиждень опісля, як виїхали делеґати з полку, прилучився „отой незнаний товариш" до них, як делеґат 9. г. п. Його назначив просто Гал. Ревком у Вінниці за намовою коміс. Залізняка.

9. гарматній полк після реорґанізації в липні 1919 р. на Вел. Україні.

		Харчевий стан			Пальна зброя			вози і кухні	
Кмдт. полку . . .	сот. Біркенав	старшин	підстаршин і гарматчиків	коней	гармат	скорострілів	крісів	возів	кухонь полевих
адютант	хор. Мартюк								
бул. відділ	бул. ст. дес. Лявб								
1. батерія	пор. Бабій								
2. батерія	пор. Сіві								
3. батерія	хор. Грицкевич								
4. батерія	чет. Юлійчук								
Муніційна валка . .	хор. Федорів								
Харчева валка . . .	чет. Колодницький								
Ліквідатура	хор. Осташевський								
Лікар	хор. Розенберґ								
Ветеринар	бул. Чорнописький	16	280	370	16	1	270	130	6

У. Г. А. ґен. Тарнавського і ґен. Микитки до Київа. Це робило дуже болюче враження на всіх Галичан і збільшувало ненависть до червоних. Правдиві вісти про масові розстріли галицьких старшин віщували, що У. Г. А. не довго бути в союзі з червоними. І справді, невдовзі терпець урвався. Дня 24. IV. 1920 р. на постою в Боркові виставлено в ночі полеві варти на всіх кінцях села; їх задачею було слідити, коли зі сторони Літина і Винниці дадуться чути стріли. Тоді мали негайно зааларгмувати цілий полк, який цілу ніч був в поготівлю.

Десь коло 2. год. ночі з 24. IV на 25. IV. далися чути зі сторони Літина кулеметні і крісові вистріли. На цей знак зааларгмовано весь полк, який невдовзі був вже готовий до походу.

25. IV. 1920, як стало тільки благословитися на світ, поодинокі команданти батерій зарядили збірки і оголосили гарматчикам в коротенькій, але палкій промові про зірвання У. Г. А. з червоними. Оду шевлені цею вісткою гарматчики відспівали „Ще не вмерла Україна“ і, скидаючи під ноги червоні „кокарди“, зачіпляли натомість „тризуби“ на шапки. Невдовзі заметушилося і село. В селі зявився гонець від от. Шепеля, що вже гуляв попід Винницею і оголосив селянам повстання проти червоних. Селяни почали витягати з сховку зброю і готовитися до відходу в напрямі Жмеринки. Коло 7 год. ранку вирушив полк в напрямі Юзвин - Браїлів. За селом в спокійний ранок чути було зі всіх сторін крісові, кулеметні й гарматні стріли, що вказувало на загальне повстання всіх галицьких частин в тій околиці; вони в той час зводили сутичні бої з червоними.

Печатка Команди 9 гарматного полку.

По дорозі зупинився полк в с. Ріжки і чекав дальших диспозицій. В цьому селі прийшлося і заночувати та щойно 26. IV. вирушив полк на Браїлів.

Тимчасом кінний галицький полк полк. Аркаса вибив червоних коло Юзвина і заняв його.

Того дня приїхав полк під с. Людівку коло Браїлова і заняв становище під людівським лісом. Перед 9. г. п. стояв 9. піш. полк і повстанці от. Шепеля.

Зі сторони червоних, які були в Браїлові, були багато сильніші і значніші сили заосмотрені в броневики.

Метою тодішної II. Бриґади було заняти Жмеринку, Перед боєм прибув противникові на поміч цілий полк кінноти, що відступав вже перед військом от Петлюри і Поляками.

Около 8 год. вечером почали большевики наступ і, зломивши праве крило, яке займали повстанці Шепеля, кинули свою кінноту в атаку.

Тут потерпіли галицькі частини дуже болючу поразку. Богато окружених Галичан згинуло під большевицькими шаблями. Повстанці Шепеля, обзнайомлені з околицею, кинулися в поблизькі ліси і тільки завдяки цьому виратувалися.

Великий гріх в цьому бою зробила команда 9. г. п. а зглядно команда 1. батерії 9. г. полку. Перед боєм порозходилися гарматчики по селі за харчами і наступ большевиків заскочив 1. батерію, яка мала становище під Людівкою, так неприготованою, що не віддала ні одного вистрілу на наступаючого ворога*).

*) Коло батерії оставався чет. Вояківський. Коли прийшлося відступати, не було кому коней запрягти, бо обслуга була поза батерією.

9. г. полк мусів відступати і то зпід носа ворожій кінноті, яка старалась перетяти йому дорогу через поля і забрати в полон. Одначе натрафила на якийсь незначний відділ галицьких піхотинців, яким вдалося відбити і спинити червоних кіннотчиків та втікти до відступаючого 9. г. п. Колиби не поблизькі ліси, які причинились богато до охорони гал. піхоти а також повстанців Шепеля, булиби большевики висікли всіх.

З 9. г. п. погиб тільки один гарматчик Янкель Гріцман, Жид з Бродів, якого підчас утечі порубали ворожі кіннотчики під людівським лісом на шляху.

В дальшім селі остановився полк і одною батерією обстрілював шлях на Браїлів та спиняв ворожий наступ.

Коло 1. год. ночі бій притих і полк рушив назад до Ріжок, оставляючи тільки одну батерію на позиції.

Рано 27. IV. показалися під селом на горбах польські стежі, але до села вагалися ввійти. Становище було цілком безвихідне. З одного боку на 5 верств большевики, з другого на 3 верстви Поляки.

Команда полку для певного розслідження вислала одного старшину з кількома їздцями до с. Микулинець. Він невдовзі вернув і сповістив, що в селі ціла комедія... і українські і польські вояки ходять узброєні поміж себе і нічого одні другим не кажуть.

Після цього докладу полк рішився їхати до Микулинець. По дорозі зустрічався полк з польськими стежами, які оминали його і йшли своєю дорогою.

В Микулинцях застали ми вже те, що нас очікувало... За яких дві години зажадали Поляки, щоб Українці віддали набої, а з гарматами і зброєю їхали до с. Дяковець, упевняючи нас, що звідтіля підемо собі цілим полком зі зброєю і гарматами до війська от. Петлюри. Одначе зразу було видно, на що тут заноситься. Полк виїхав з гарматами з Микулинець, переночував в с. Літинці, а на другий день 28. IV. приїхав до с. Дяковець.

Тут показалася перед полком страшна картина, яка на все остане в памяти кожного Галичанина, що її бачив. На дяківських ланах стояли цілі валки обозів, гармати і роззброєні галицькі війська, окружені польськими скорострілами.

Це місце назвали гарматчики "Йосафатовою долиною". Тут заїхав 9. г. полк і з розпучливим болем віддав свою зброю. Річ ясна, що все оружжа віддавали гарматчики вже нездатним, попсутим, бо сподіваючися цього ще перед Дяківцями, кидали в воду замки від крісів і скорострілів та гармат. По більшій части роздали кріси дядькам, а пістолі ховали до кишені.

Місцеве населення з великим пригнобленням дивилося на цю нашу недолю.

З Дяковець вдалося цілому полкові вкупі з кількома фірами і кухнею вимкнутися з цеї „Йосафатової долини" і під проводом пор. Бабія лісами та манівцями крадькома дійшов полк аж до Збруча. Над Збручем під одним селом в долині, коло ліса, відбулося останнє прощання цілого товариства. Пор. Бабій зібрав всіх кругом себе, виголосив прощальне слово та при кінці привів всім присягу, що коли прийде слушний час, всі зібрані стануть під прапор України. На прощання поцілувалися всі, а потім поділилися на партії і подались домів, хто куда... Сокальці на Тернопіль, Гуцули на Скалу, декотрі на Гусятин, а осиротілі старшини — Німці і Наддніпрянці — гарматчики подалися на Камянець Под. шукати притулку в от. Петлюри.

Від Видавництва

Минуло десять літ з того часу, як почала свою діяльність „Червона Калина". А почалася ця діяльність майже з нічого. З малих фінансових засобів, ще з меншою кількістю членів. Метою Видавництва було спершу випускати раз у рік Календар-Альманах, щоби тим способом, бодай у части, виповнити прогалину в збиранні памяток й документів із визвольних змагань. Й чимало було тих цінних памяток, які затрачувались між людьми. Записки, спомини, матеріяли, крім цього важливі події, що зберігалися ще в памяті учасників, які могли це все списати й відтворити. І це було найпекучішим завданням: зафіксувати, зберігти друком усі ті цінности, рятувати їх від заглади.

Та з часом виявилось, що намірів тих не в силі здійснити в тісних рямцях звичайного Календаря-Альманаха. Довелося поширювати діяльність. Видавництво стало видавати крім Календаря-Альманаха ще й книжки, а коли й цього було за мало, став виходити окремий журнал „Літопис Червоної Калини", присвячений головно мемуаристиці, для доповнення наміченого пляну. Всеж таки в перших початках, важко було підшукати відповідний зразок для видавництва, що малоби заспокоювати усіх читачів і членів зокрема. Поміж членами бували всякі: інтеліґенція, селяни, робітники; жіноцтво, мужчини й молодь. Не всякого могла цікавити лише історія. Були й такі, що бажали ріжноманітности й зміни, тож довелося в ряди-годи випускати дещо з белєтристики, а навіть попадала іноді якась збірка поезій.

Вкінці таки виробились свої окремі читачі й постійні відборці книжки „Ч. К." і то якраз із ділянки історичної.

Видавництво стало розгортатися. З приростом членів, а тим самим і з приростом сталих покупців видань, стало поширювати цю ділянку. Останні роки були переломовими. Видано цілу низку поважних праць, які піднесли вартість видавництва в очах громадянства, являючись великим вкладом у наше культурне надбання, та справжньою цінністю для рідної історіографії.

І зацікавлення вид. кооперативою помітно більшало з кожним роком, так що нині кількість членів доходить 2.000, а за останніх три місяці, якраз підчас теперішньої скрути прибуло їх до 600. Це небувале явище у нас. Рекордове осягнення як на наші умови. Причина тому двояка: раз — громадянство оцінюючи вагу установи, хоче її за всяку ціну піддержати, друге — постійні відборці книжки зрозуміли користь з членства, бо дістають цю книжку за половину ц'ни, як т. зв. товаровий зворот, якого не дає і не може дати ніяка інша кооператива.

На переломі нового року задумало видавництво перевести деяку зміну. В перших місяцях випускати-

ме поменше нових книжок, щоб тим способом дати членам полекшу в платностях, а всіх довжників притягнути до заплати давних боргів. Притому акція приєднування нових членів буде поширена, з метою оперти видавничу діяльність тільки на членах, для яких призначена буде книжка, а не на книгарнях, яким при перепродажі треба давати 40% опусту. На цій здоровій базі правдивої кооперативи опреться „Чер. Калина", яка після приєднання потрібної кількости членів та стягнення боргів матиме не лише готівку до обороту та своїх сталих відборців книжки, але й тверду основу для дальшої розбудови.

Видання „Червоної Калини" на протязі десятиліття

Адміністраційний р. 1922.

Ю. Шкрумеляк: Поїзд мерців вичерпане	2.000	»
В. Софронів: Бо війна війною »	2.000	»
С. Тобилевич: Рідні гості »	2.000	»
Є. Яворівський: »Серед куль і гранат«	2.000	»
»Сурма« Співаник »	10.000	»
За золотоверхий Київ »	2.000	»
Лев Лепкий: Сон Івасика »	1.000	»
Ноти:		
I »	1.500	»
II »	1.500	»
III »	1.500	»
Укр. військо (діточі витинанки) »	15.000	»
»Самохотник« календарець »	3.000	»

Адміністраційний р. 1923.

Календар на 1924 р. »	6.000	»
Календарець »	7.000	»
Між молотом і ковалом »	3.000	»
Д. Дорошенко: »Про недавно минуле« I том »	3.000	»
» » II »	3.000	»

Адміністраційний р. 1924.

Календар на 1925	8.000	»
Календарець »	4.000	»
Д. Дорошенко: »Мої спомини III т. »	3.000	»
» » IV »	3.000	»
Ґен. Капустянський »Похід укр. армій на Київ-Одесу« ч. III. (сконфіск.) »	5.000	»

Адміністраційний р. 1925.

Календар на 1926 р.	8.000	»
Календарець »	4.000	»
Ф. Дудко: »Глум«	3.000	»
М. Голубець: »Історія Львова«	3.000	»

Адміністраційний р. 1926.

Календар на 1927. вичерпане	8.000	»
Календарець »	4.000	»
Я. Вільшенко: »Пригоди Цяпки Скоропада«	3.000	»
Богдан Лепкий: »Слота«	2.000	»
» » »От так собі«	3.000	»

Адміністраційний р. 1927.

Календар на 1928	8.000	»
Календарець	4.000	»
В. Софронів: »Грішник«	3.000	»
Халіда Едіб »В огні«	3.000	»
Богдан Лепкий: »Сотниківна« вичерпане	3.000	»

Адміністраційний р. 1928.

Календар на 1929 р.	10.000	»
Календарець »	4.000	»
Р. Купчинський: »Курилася доріженька« вич.	3.000	»
» « »Перед навалою«	3.000	»
Ґен. Петрів: »Спомини« I том	3.000	»
Ф. Дудко: »Чорторий«	3.000	»
» »Квіти й кров«	3.000	»
»Берестейський Мир«	3.000	»

Адміністраційний р. 1929.

Календар на 1930 р.	10.000	»
Календарець	4.000	»
Петрів: »Спомини« II том	3.000	»
Ф. Дудко: »На згарищах«	3.000	»
Др. Степан Шухевич: »Спомини« I том	3.000	»
» » » II »	3.000	»
» » » III »	3.000	»
» » » IV »	3.000	«
» » » V »	3.000	«
Ю. Шкрумеляк »Чета Крилатих«	4.000	«
Богдан Лепкий »Зірка«	3.000	«
Лопушанський »Перемога« I том	3.000	»
» » II »	3.000	»
М. Брилинський »Хресний вогонь«	3.000	»

Адміністраційний рік 1930.

Календар на 1931 р.	10.000	»
Календарець	3.000	»
Петрів: »Спомини« III том	3.000	»
М. Костів: »Джін-ґіс-хан гряде«	3.000	»
Др. С. Шухевич: »Видиш брате мій«	3.000	»
Др. Г. Кох: »Договір з Денікіном«	3.000	»
М. Галаган: »Спомини« I том	3.000	»
» « II »	3.000	»
» « III »	3.000	»
» » IV «	3.000	»
Мельник: »На чорній дорозі«	3.000	»
О. Степанівна: »На передодні великих подій«	3.000	»
Др. А. Чайківський: »Чорні рядки«	3.000	»
Др. Максимчук: »Кожухів«	3.000	»
Крезуб: »Партизани« I том	3.000	»
» » II »	3.000	»
Т. Масарик: »Світова Революція« I том	3.000	»
» » » II »	3.000	»

Адміністраційний р. 1931.

Календар-Альманах на 1932 р.	8.000	»
Календарець	4.000	»
О. Бабій: »Перші стежі«	3.000	»
Е. Чикаленко: »Щоденник«	3.000	»
І. Калічак: »Записки четаря«	3.000	»
В. Приходько: »Під сонцем Поділля«	3.000	»
Др. Кость Левицький: »Великий Зрив«	3.000	»
Ґен. Петрів: »Спомини« IV том	3.000	»
Леонтович: »Хроніка Гречок«	3.000	»
О. Олесь: »Кому повім печаль мою« (поез.)	1.200	»
В. Юрченко: »Шляхами на Соловки«	3.000	»
» »Пекло на землі«	3.000	»
» »З Соловецького пекла на волю«	3.000	»
І. Борщак: »Великий Мазепинець«	3.000	»

Стан Видавництва „Літопису Червоної Калини“

з дня 31 жовтня 1931.

Пересічні кошти друку одного числа:

Склад, друк і папір	зол.	1.000.—
Редакція і авторські гонорарі	»	.300.—
Адміністрація і експедиція	»	.150.—
Кліші	»	.100.—
Оплата гуртом і порто переписки	»	.100.—
Разом	зол.	1 650.—

Стан передплати:

До кінця 1931 р. вирівнало повну передпл. 275 передплатників в краю і 36 заграницею.

Довжні	за IV	квартал	1931.	510.	краєв.	по	зол.	3.—	зол.	1530.—	і	2	загр.	дол.	1.—
»	» III. і IV.	»	»	210.	»	»	»	6.—	»	1260.—	»	5	»	»	5.—
»	» II. — IV.	»	»	95.	»	»	»	9.—	»	855.—	»	2	»	»	3.—
»	» I. — IV.	»	»	118.	»	»	»	12.—	»	1416.—	»	10	»	»	20.—
»	» IV.	»	1930 і	»											
»	» I. — IV.	»	»	78.	»	»	»	15.—	»	1170.—	»	5	»	»	12.50
»	» III. і IV.	»	» і	»											
»	» I. — IV.	»	»	79.	»	»	»	18.	»	1422.—	»	4	»	»	12.—
»	» II. — IV.	»	» і	»											
»	» I. — IV.	»	»	52.	»	»	»	21.—	»	1092.—	»	4	»	»	14.—
»	» I. — IV.	»	» і	»											
»	» I. — IV.	»	»	45.	»	»	»	24.—	»	1080.—	»	7	»	»	28.—
»	»	1929., 1930. і 1931		56.	»	»	»	27.—	»	1512.—	»	10	»	»	45.—

Разом 1518 краєвих довжні зол. 11.337.— і 85 загр. дол. 140.
і 85 заграничних « » 1.243.—

Разом 1603 передплатників на зол. 12.580.—

Рахуючи пересічно один золотий в місяць від передплатника, повинен місячний дохід з передплати виносити зол. 1.600. — До того приходить продажа поодиноких примірників через книгарні й кольпортерів. До розпродажі висилається книгарням до 400 примірників кожного числа. З того около 25% повертає непроданих, а 20% від проданих примірників дістають книгарні і кольпортери. Отож з такої продажі повинно впливати місячно зол. 240. Разом з передплатою зол. 1.840.

Від тої суми треба відрахувати 10% на таких передплатників і кольпортерів, які взагалі не вирівнають залеглости, то є суму зол. 184.—, а тоді місячний дохід повинен виносити зол. 1.656.— себто якраз стільки, скільки виносять кошти видання. При збільшенім числі передплатників моглоб Видавництво журнал поширити, запросити до співпраці постійних співробітників, а разом з тим ще знижити висоту передплати.

Алеж біда в тому, що, як виказуємо вище, маємо лише 275 таких передплатників, які вирівнали дійсну »перед«-плату. Решта це самі »після«-платники, які по день 31 жовтня 1931 р. довжні Видавництву величезну суму зол. 12.580! — Очевидно, що Видавництво довжне через те поважні суми друкарні, складові паперу, авторам і т. п. І хоч »Літопис« має стільки передплатників, що їх по війні не мав ніодин український журнал, то з причини великих залеглостей в передплаті не має можливости вести правильної господарки.

Залягаючим передплатникам Видавництво не здержує висилки журналу тому, що це в більшости члени »Червоної Калини«, знані громадяни й діячі, українські установи й організації, про яких Видавництво має певність, що передплату вони таки вирівнають. І саме до тих передплатників відноситься наше прохання: пришліть залеглу передплату і дайте Видавництву можливість продовжувати видавання журналу, одинокого того роду, який уявляє собою велику вартість для закріплення минулого й зберігання памяток історії.

Зіставлення.

1921 - 22	7	томів	7	загол.	2	кал.	1	кал.	3	нот.	1	від.
23	3	«	2	»	1	»	2	»				
24	3	«	2	»	1	»	2	»				
25	2	«	2	»	1	»	2	»				
26	3	«	3	»	1	»	2	»				
27	3	«	3	»	1	»	2	»				
28	6	«	5	»	1	»	2	»				
29	12	«	6	»	1	»	2	»				
30	16	«	10	»	1	»	2	»				
	55	том.	40	заг.	10	кал.	17	кал.	3	нот.	1	від.
по 1. XI 31.	10	«	9	»	1	«	2	»				
	65	том.	49	заг.	11	кал.	19	кал.	3	нот.	1	від.

21 - 22 р.	30	арк.	друку	книжок	24	арк.	календаря
23 «	28	«	»	»	12	»	»
24 «	28	«	»	»	12	»	»
25 «	16.50		»	»	12	»	»
26 «	29	«	»	»	12	»	»
27 «	34	«	»	»	12	»	»
28 «	80	»	»	»	12	»	»
29 «	129	»	»	»	12	»	»
30 «	161.75		»	»	12	»	»
	536.25		друку	книж.	120	арк.	кален.
1931	143.75		»	»	12	»	»
друкується	30		»	»			
разом	710	арк.	книжок		132	арк.	календ.

Разом 842 аркушів друку.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Горбай Василь. З повідомленням. „Літопис Черв. Кал.“ Львів. 1980. ч. 6. ст. 5.

9. сотня УСС. на Боднарівці.

Горбай Василь. На переломі. Спомини 16-літного хлопця. „Літопис Чер. Кал.“ Львів, 19330, ч. XI, ст. 2-4.

Сконфісковано.

Горбай Василь. Наступ на Кульпарків. „Літопис Черв. Кал.“ Львів. 1931, ч. I, ст.9-11.

УСС. 1918.

Горбай Василь. На Яцка горі. „Літопис Черв. Кал.“. Львів. 1930, ч. 9, ст. 21.

Кор. епізод з боїв у Львові в 1918 р.

Горбай Василь. Останні дні IV Золочівської бригади. (Причинки до статті пор. С. Гайдучка: Слідом санітарної служби в 4 Золочівській бриґаді). „Літопис Черв. Кал.“. Львів. 1931, ч. 4, ст. 12-13.

Горбай Василь. Під Сокільниками. „Калєндар Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів. 1930. 8, ст. 52-57.

УСС. Бій.

Горбатий Осип. Враження з побуту на Великій Україні. „Поступ“. Львів. 1921, чч. 3-4.

Горбацьо Іван. До Галичини. „Калєндар Черв. Кал.“ на 1925 р. Львів. 1924. 8, ст. 57-58.

УГА. 1918. Ударний курінь II див. 6. австр. армії. Від Херсона до Підволочиськ.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа залучуємо почтові складанки.

ПРОСИМО прислати ними передплату на 1932 р. Залягаючих передплатників просимо вирівнати залеглости за минулий час і біжучу передплату на 1932 р.

Шукаємо вістки

Хто з УСС-ів зможе подати, що сталося з Теофілем Когутом, ур. в Кліщівні пов. Рогатинського.

В останнє бачено його в 1919 р. як десятника УСС в Купчинцях к Тернополя.

Всякі відомости проситься подати на адресу Т-ва Охорони Воєнних Могил — Львів, ул. Словацького 14.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 1. / Січень 1932.

*

ЗМІСТ

	Стор.
З Новим Роком	2
Різдво Христове на Великій Україні — Юрко Гарасимів	2
Початки артилєрії на Україні — І. К.	5
Ґен. Осип Доброволя-Вітошинський	8
„Дядзьо“ — Роман Купчинський	9
Моя поїздка в Петроград з комісією для виміни полонених — Микола Алискевич	10
Три зустрічі з проф. Ґен. Пол. Юнаковим — Всеволод Петрів, Ґенштт. Ґен. Хорунжий	13
Христос Раджається — Степан Венгринович	14
З поїздки до Вадович — Богдан Кабарівський	15
Коротка історія 9 гарматного полку УГА. — Володимир Марак	17
Від Видавництва	20
Видання „Ч. К.“ на протязі десятиліття	22
Стан Видавництва „Літопису Ч. К.“	23
Бібліоґрафія	24

Редагують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

30 РІК ВИДАННЯ * ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

що виходить в 1932 р. під тою самою редакцією

Л Н В виходить точно в кінці кожного місяця в обємі шести аркушів.
Л Н В як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субєктивізм — в критиці, енергетизм — в фільософії, волюнтаризм — в політиці.
Л Н В поборює, як і досі, старий провінціялізм і нове „всесвітянство“, деб вони не виявлялися. Поборює „обективність“ в трактованні зявищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.
Л Н В містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.
Л Н В присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, области економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітними національними рухами. З духовним життям великих народів окціденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.
Л Н В пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: **місячно 2·50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.**

Адреса Редакції і Адміністрації: **Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.**

Редагує: **Комітет.** За ред. відповідає: **Петро Постолюк.** Видає: **Українська Видавнича Спілка.**

ВЖЕ ВИЙШЛА **III частина споминів втікача зі Соловок:**

ВІТАЛІЙ ЮРЧЕНКО:

З СОЛОВЕЦЬКОГО ПЕКЛА НА ВОЛЮ

Перші дві частини — **„Шляхами на Соловки“** та **„Пекло на землі“** осягнули небувалий успіх. Безліч листів з признанням читачів для автора й подяками для видавництва. Найкращі вислови критиків-знавців та загалом цілої укр. преси. III частина **„З соловецького пекла на волю“** не менше цікава й захоплююча, змальовує жахливі переживання автора підчас втечі та короткий побут на Україні до переходу за Збруч.

ЯК НАЙДЕШЕВШЕ ЗДОБУТИ ОСВІТУ?

Зложіть передплату на рік 1932 на видання

„САМООСВІТИ“

за 3·50 зол. річно

12 КНИЖОЧОК НА РІК — це 12 зрозумілих, популярних викладів з ріжних галузей знання на програмі народніх університетів.

За чотири роки всі видання разом дадуть приступну **енцикльопедію знання** і дадуть змогу людині, що покінчила народню школу, **стати вповні освіченою людиною**, якій ніодна галузь науки не буде чужою.

У передплаті книжки дуже дешеві!

Окремо коштують дороще!

Хто купує тепер всі книжки за роки 1930—1931 разом, той платить тільки 8 зол. разом з пересилкою.

КОЖНОГО МІСЯЦЯ ВИХОДИТЬ ОДНА КНИЖКА!

Передплатіть і другим порадьте!

Гроші шліть на адресу:

„ЦЕНТРОБАНК“ — Львів, Ринок 10.

з дописком на переказі: **„для Самоосвіти“.**

ОСВІТА — ЦЕ СИЛА!

Селяне, передплачуйте „САМООСВІТУ“!

Передплата на рік 1932 виносить усього 3·50 зол.

Життєві обезпечення це найкращий спосіб ощаджування, а життєва поліса найкраща щаднича книжка. Подбайте негайно про життєву полісу Товариства

„КАРПАТІЯ“, Львів, Руська 18, I.

КООПЕРАТИВНИЙ БАНК „ДНІСТЕР“
у Львові, вул. Руська, ч. 20.

Приймає щоденно вкладки ощадности, починаючи від зол. 1·— від год. 8·30 рано до под. 2·30 пополудні, а в неділі й свята від год. 10-1 рано.

Вкладки ощадности зберігаються в строгій тайні.

За вкладки й їх опроцентовання ручить Кооперативний Банк „Дністер“ цілим своїм майном, що обіймає між иншим три реальности у Львові і дві більші посілости в обємі поверх 2.000 моргів землі.

НА СВЯТА

найкраще приладите всяку їду, якщо всі потрібні припаси купуватимете тільки в найстаршій українській кооперативі

„НАРОДНА ТОРГОВЛЯ“

ТРЕТИЙ РІК ВИДАННЯ! **ТРЕТИЙ РІК ВИДАННЯ!**

Передплачуйте одинокий багато ілюстрований журнал **КІНО** на 1932 рік.

КІНО виходить два рази на місяць.

Річним передплатникам будемо давати премії.

ПЕРЕДПЛАТА: На рік 12 зол., на 6 місяців 6 зол., на 3 місяці 3 зол. Окреме число 55 сотиків.

Передплата за кордоном виносить 2 ам. доляри річно.

Замовлення й передплату надсилати на адресу:

„КІНО“ — Львів, вул. Бляхарська ч. 8/I

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА

Одинокий український девізовий банк полагоджує всі банкові чинности.

Переводить перекази за границю до всіх місцевостей світа головно до Америки і на Україну.

Приймає вкладки в золотих і долярах.

Приймає векслі і оферти до інкаса.

У всіх краях Европи й Америки власні кореспонденти.

При письменних запитах долучати на відповідь марку за 50 гр.

Львів, Словацького ч. 14.

(Власний дім) Тел. 2-82. 75-32. 52-92. Тел. адреса: ЗЕМЛЕБАНК, Львів. Конто ПКО. 149.000.

Хлібороби, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній **молочарський промисл** під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною, молочарською орґанізацією, якою є

Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“

поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної орґанізації може нанести більше шкоди як пожитку. Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу:

„МАСЛОСОЮЗ“

ЛЬВІВ, вул. Косцюшка Ia. Телєфон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „МАСЛОСОЮЗУ“

СТРИЙ, Міцкевича
СТАНИСЛАВІВ, Собіського 24, тел. 654
ПЕРЕМИШЛЬ, Ринок 23, тел. 340
САМБІР, Косцюшка 11а, тел. 43
КОЛОМИЯ, Косцюшка 11, тел. 38
ДРОГОБИЧ, Пілсудського 14, тел. 285
ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 41, тел. 234
ЛУЦЬК, Ягайлонська 25, тел. 239
СОКАЛЬ, Косцюшка 83
РУДКИ, Ринок.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

М. Бутович.

1 9 3 2

ЛЮТИЙ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . **13·— зол.**
Піврічна » . . . . . **7·— »**
Чвертьрічна » . . . . . **3 50 »**
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . . **3·— »**
Ціна поодинокого числа . . . **1·20 »**
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 8/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій .	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина І.-IV. . .	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії . .	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 .	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик - Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 .	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни Сторін 234 . .	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4· «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 .	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . .	3 50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192 . . .	4· — «	2·— «
III. **На Згарищах** . . .	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3· «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаці на повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . по зол.	4 — «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3 50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина . . . . по зол.	4 — «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки** Спомини . . .	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1,— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . .	2.80 »	1.40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . .	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . .	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник** . .	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5· «	2·50 «
» » **Пекло на землі** . .	5·— «	2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря**	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 2 * ЛЮТИЙ * 1932

Січові Стрільці слухають бандуриста.
Київ, 18. IV. 1918 р.

Крути

Уривок зі споминів. Написав *І. Л-ий.*

...Сумно зустрічав український Київ новий 1918 рік. З півночи і сходу насувалися на Україну банди червоних завойовників, цілий край в обіймах анархії, нарешті в самому Київі щодня можна було сподіватись повстання. Але що було найгірше, то повна відсутність власного війська, відсутність хоч найменшої можливости поставити опір анархії. Тодішний український уряд безнадійно прогавив момент національного підйому, який охопив був маси українського вояцтва, коли можна було створити дійсну українську армію. Більше того, деякі організації свідомо старалися розвалити частини, що зорганізувалися поза ними, як наприклад І-й Український Корпус (б. 34., на чолі котрого стояв будучий гетьман П. П. Скоропадський). Що правда було багато полків з більш чи менш голосними назвами, але ж на той час від них залишились лише жменьки старшин. Ті ж з них, які залишилися в більш повному складі, були вже цілковито збольшевичені. І лише в останній момент, коли катастрофа була вже неминуча, дехто з державних українських мужів схаменувся і почали наспіх творити нові частини, але було вже запізно. Все, що було ліпшого й здисціплінованого з посеред козацького контінґенту, розбрелось домів, лишилися старшини та юнаки, з котрих на скору руку зорґанізовано нечисленні відділи й вислано проти ворога.

В перших днях січня відбулося віче українського студентства, з Університету св. Володимира й новозаснованого Укр. Народнього Університету, на якому вирішено зорґанізувати студентський курінь Січових Стрільців, до якого, під загрозою бойкоту й виключення з української студентської сімї, малиб вступити всі Українці студенти. За прикладом студентства пішло й молодше покоління — учні ІІ-ої Укр. ім. Кирило-Методієвського Братства ґімназії. Якщо не помиляюсь, шостого (19) січня 1918 р. відбулися загальні збори учнів двох старших кляс. Пошесть зборів охопила на ті часи київських ґімназистів і то були не перші збори, що їх бачив в своїх мурах старенький будинок Художньої Школи на Сінній площі, де знайшла собі тимчасовий притулок ґімназія. Але мабуть ні одні з тих зборів не проходили так однодушно. Головою обрано бл. пам. Павла Кольченка, учня 8-ої кляси, що встиг вже побувати на фронті підчас світової війни, і уважався тому найбільш досвідченим у військовому ділі. Засувавши в коротких словах справу, Кольченко запропонував прийняти постанову ідентичну з тою, яку прийняли на своїому вічу студенти університету. Постанову одноголосно прийнято. Директор ґімназії, якого прошено на збори, після невдалої спроби одговорити своїх питомців від такого, на його погляд, нерозважного кроку, мусів зрештою погодитись з постановою та оголосити з рамени дирекції офіціяльну перерву навчання в двох старших клясах ґімназії, на час перебування учнів у війську. Просив лише, аби не спокушати до вступу до куріня учнів молодших кляс. Правда, це помогло мало, бо кілька учнів шостої кляси, таки до куріня вступило. Тут варто зазначити, що в ґімназії дійсно постанови додержано. Всі ті, що були на той час у Київі, прийняли участь в Студ. Куріні, навіть ті, що на час Різдвяних ферій відїхали з Київа і з огляду на анархію в краю не могли вчасно вернути, прилучилися до місцевих військових відділів. Лише один постанови не виконав і його змушено залишити ґімназію.

На другий день після зборів всі мали зібратися в Педаґоґічному Музею для реґістрації. Хто з Українців не знав цього будинку, де засідала Центральна Рада, де, думалось тоді, кувалася українська державність?! Учні ІІ-ої ґімназії знали особливо добре будинок Пед. Музею. Майже цілий 1917 рік товклися вони у вестибюлі і на хорах, прислухуючись промовам українських міністрів та парляментарів. До того ж недовго перед тим більшість їх в складі так зв. »Бойового куріня партії соц. революціонерів« охороняли помешкання Центральної Ради підчас боротьби з командуючим Київською Військовою Округою російськ. есером Оберучевим.

Трівожний настрій, який панував у Київі, відчувався у зовнішній обстановці музею, яка, так би мовити, змілітаризувалася. У вестибюлі товклися люде, в більш чи менш фантастичних уніформах. Місце ріжних партійних кіосків, де ще донедавна можна було довідатись, як в найкоротший час можна ощасливити Україну, зайняли кіоски ріжних новоповсталих військових формацій. Більш чи менш щасливо виконані плякати зайняли всі стіни, на яких доморощені мистці старались в як найбільше зворушуючий спосіб представити нещасливу долю України і тим вплинути на громадянство, аби воно вступило до війська. Найбільш вражав один з тих плякатів з якоюсь дуже футуристично виконаною дівчиною, що мала уявляти собою Україну. Загалом вражала дешева бутафорія, яка цілком не відповідала поважности й важливости хвилі.

За одним зі столиків відбувався запис до Студентського Куріня. Там же будучі січовики побачили вперше головного команданта куріня Короля, який, що правда, уважав за ліпше, коли перша сотня куріня вирушила під Крути, залишитись у Київі. З музею всі, що записалися, вирушили відразу до помешкання куріня, яке було відведене в будинку Костянтинівської школи на Печерську. Погода, немов відповідно до загального настрою, була страшно поґана. Хоч був вже початок січня, але зима ще не починалась і на дворі стояла слота, як в листопаді. Вулиці, з огляду на революційну »свободу«, вже давно не замітано і грязюка доходила майже до щиколотків. Але кольона свіжеспечених січовиків тим не зражувалася і, співаючи пісень, хоробро маширувала через вулиці Київа.

Костянтинівську школу знайшли майже порожньою, бо І. Україн. Військ. Школа, яка там містилася, була вся на фронті під Бахмачем. Всі росташувалися в юнацьких спальнях і вже від другого дня під керуванням кількох старшин Богдан вського полку почалася муштра. В йовничий настрій молоді відразу розхолоджено попередженням, що студентський курінь буде лише служити для охорони, в разі потреби, порядку в самім Київі. З тим розрахунком і муштру розтягнено на довший час, тоб то почали з ґрунтовного засвоювання рівного кроку і поворотів. Командантом першої сотні призначено старшину Омельченка, в той час студента укр. університету. Військового одягу тимчасом не видавали й дуже

комічно виглядали деякі з старших січовиків, головно Галичан, в сурдутах і камізельках, якими вони витирали, підчас вправ, брудну салю школи. Та загалом комізму не бракувало.

Один раз, коли сотня була уставлена в салі, у дверях раптом зявилася досить своєрідна постать: маленька, горбатенька, з рисами, що недвозначно вказували на її приналежність до »національної меншости«, в уніформі якоїсь провінціональної школи. Виявилося, як новоприбувший на »малоросійсько-одеській« мові росповів, що називається він Фарфал і приїхав до Київа вчитися в українському університеті, але коли довідався, що всі студенти »пішли воєваться«, то і він собі вирішив »понюхати пороху«. Що правда, коли почалася дійсна стрілянина, то п. Фарфал відразу »зорієнтувався« і зник. Підібрали його аж десь далеко по дорозі. Але разом з тим учасники походу під Крути завдячують Фарфалові багато веселих хвилин. Коли він бував в складі застави, то завжди просив дозволу »вістрєліть«; тоді відходив на кілька кроків, затуляв очі й обома руками тягнув курок. При цьому на обличчі його малювався жах змішаний з насолодою, що він »теж вояк«. Сердився лише на присутність Фарфала улюбленець своїх товаришів, завжди веселий й дотепний учень 8 кляси Галичанин Гіба (загинув у 1919 р. в складі кінного полку Бориса). Гіба сам змахував на Жидка й дивлячися на Фарфала казав: »Поки того Жиденяти в нас не було, то я ще міг запевнювати людей, що я не Жид, а тепер, як вже маємо одного дійсного Жида, то хто мені повірить, що я теж не »з наших«.

Окрім згаданого сотника Омельченка тоді ж призначено для першої сотні (друга сотня зформувалася після відїзду першої під Крути й приймала участь в боротьбі з большевиками в Київі) чотирьох чотових, одного молоденького старшину, згаданого вже Кольченка і двох лікарських помішників, в той час студентів медичного факультету укр. університету. Бунчужним призначено учня 8. кляси Он. Суницького, брата відомого професора Ф. Суницького.

Пару днів перейшло досить спокійно, вивчаючи премудрість здвоювання рядів й поворотів право- й ліворуч. Але щось на пятий день дуже рано, коли сотня ще спала, спальні наповнились якимись обідраними, з виснаженими обличчями, страшенно брудними постатями. Виявилось, що це приїхали до Київа господарі хати юнаки І. Військової Школи. Вже більше місяця займали вони позицію на північ від Київа, коло Бахмача. Беззмінна варта, відсутність можливости перебратися й помитися, брак харчів й амуніції, а найголовніше постійна непевність, чи ворог не обійде та не захопить в ночі їхню горстку, до того вимучило їх, що вони вирішили, залишивши невеликий відділ на фронті, їхати до Київа добувати помочі. Що найбільше їх дратувало, це постійні заспокоюючі обіцянки від »головнокомандуючого« Капкана по телеграфу з Київа, що ось-ось прибудуть поповнення. Що правда деколи потяги з поповненням приходили, але... майже порожні. Ті ж козаки, які доїздили до місця призначення, гордо заявляли, що вони воювати не збираються, а »оголошують нейтралітет«. За пару днів вони звичайно розсіювалися. Юнакам все це так надоїло, що вони вирішили самі здобути собі поповнення й прибувши до Київа заявили, що самі вони на фронт не вернуть. Але ж єдине »військо«, яким роспоряжав український уряд, була перша сотня студентського куріня. Що правда це військо в своїй більшости ще не вміло й рушниці тримати в руках, але ж іншого виходу не було. До того ж самі Січовики (і то найбільше наймолодші з них) з великим захопленням поставились до можливости відїзду на фронт. Найбільше прикро вражений був тим старенький полковник, який жив у школі і встиг щиро привязатися за тих кілька днів до молоді. З сльозами на очах просив він відмовитись від легковажного рішення, але що ж могли зробити його намови проти войовничого запалу сімнацятилітніх патріотів та проти стратегічних талантів панів Капканів та Поршів.

В той же вечір приступлено до виряджування. Розгардіяш, який панував тоді у Київі, відбився навіть в такій дрібниці, як одягнено й озброєно студентську сотню. Кожний одержав з одягу — штани, подерту шинелю й якусь арештанську шапку. Можна собі уявити, як гротесково виглядала сотня. Пересічний вигляд був такий: власні черевики, салдатські штани, завязані в долині мотузком (обвивачів не було), гімназійна, або студентська куртка, або цівільна камізелька і з гори шинеля, в якій найменше бракувало одної поли.

Не ліпше виглядала зброя: старі, поржавілі рушниці... І це все в той час, як місяць після того большевики, захопивши помешкання школи, знайшли там повні склади новеньких чобіт, одягу, не кажучи вже про амуніцію й зброю.

Одягнені й озброєні таким чином, чекали тої же ночі на потяг, аби разом з юнаками вирушити на фронт. Але чекати прийшлося досить довго — лише по обіді слідуючого дня на залізничий тор, що проходив недалеко від школи, подано ешелон. Посадка відбулася цілком спокійно, якщо не рахувати того, що в останню хвилину прибігла до потягу пані Лукасевич (дружина небіжчика д-ра Є. Лукасевича) шукати свого сина Левка, тоді учня 6. кляси, який »нелєгально« вступив до куріня. Бідна пані гірко плакала, вмовляючи сина лишитися, але звичайно безуспішно. Спокійніше вела себе сестра іншого шостиклясника Соколовського. Ледви стримуючи сльози, хрестила брата і всіх відїзжаючих... Молоденький Соколовський весело заспокоював сестру, не передчуваючи, що за пару днів буде лежати на стаційній платформі з пробитою московським багнетом голсвою. Під спів »Ще не вмерла Україна« ешелон рушив на північ...

Переїзд відбувався весело. Центром загальної уваги був куток в одному з вагонів, де сиділи два студенти Ш. й К., що своїми безконечними анекдотами, грою на сопілці й співами розважали всіх. Потяг старався яко змога менше затримуватись на стаціях, аби оминати зайвих конфліктів з демобілізованими »товаришами«, які тисячами сиділи на стаціях, чигаючи на проїзжаючі потяги. Через день після відїзду з Київа потяг наблизився до стації Крути. Ще у Київі було вирішено, що юнаки проїдуть далі на Бахмач, де лишився невеликий відділ, на чолі зі старшиною Богданівського полку тепер полковником С. Лощенком, а студентська сотня лишиться в Крутах і буде продовжувати військові вправи. Але виявилось, що Бахмач вже зайнятий червоними і що скоро можна їх сподіватись в Крутах. Отже прийшлося всім росташуватись в Крутах. В стаційному будинку помістився штаб »північно-західного фронту«. Трагічно мало нараховувала армія того »північно-західного фронту«. Якщо память не зраджує, то було то коло двох сот юнаків, кілька десятків »вільних козаків« (головно старшин) і студентська сотня, здається 116 чоловіка. Крім того

пара кулеметів й одна гармата згаданого Лощенка. Студентській сотні роздано по одній чи дві обойми з попередженням, аби поводились обережно, бо ж багато було таких, що стріляти не вміли. Невтомний сотник Омельченко спромігся десь з місцевих військових складів роздобути трохи одягу — шинелі, »гімнастьорки«. Нажаль не вдалося дістати чобіт, а натомість видано було всім валянки, які на другий день підчас відступу послужили безпосередньою причиною того, що кілька січовиків попало до полону. Всю сотню розбито на три частини — одна відійшла в розвідку, частина зайняла варти, а більшість послано рити окопи за кільометер від стації.

За суматохою незамітно пролетів день. Пізно увечері повернули ті, що рили окопи і як скошені повалились на лавки спати. Залишився на ногах невеликий відділ, що мав нести охорону. Запізнена зима вступила нарешті в свої права. Стояла чудова морозна ніч, тишину лише інколи переривали далекі постріли. Але в стаційному будинку було досить весело. Січовики, які стояли на варті, чули, як штаб, не зважаючи на тяжке положення відтинку, веселився. Десь під ранок з бічної лінії залізниці надійшов потяг наповнений »товарищами«. У багатьох була зброя. Перше, до чого хотіли Січовики кинутись — це обеззброїти. Але »товарищі« знайшли несподівано захист в українському штабі, який, мабуть під впливом алькогольних парів, роспорядився пропустити потяг на північ. Іншими словами ворожі сили свідомо збільшено на кілька сот люда.

Наступив роковий день бою. З самого ранку більша частина українського війська зайняла лінію окопів, яких двацять чоловіка залишено на стації, як прикриття. Українська лава росташувалась в той спосіб, що праворуч від залізничого тору лягли юнаки, ліворуч студентська сотня. На самому ж торі стояла на плятформі з паротягом єдина українська гармата і коло неї невтомний Лощенко, який взяв собі до допомоги одного із студентів. Десь коло 10 рано зявилися на обрії ворожі лави і в той же час большевицька артилерія почала обстріл. Обстріл був досить інтензивний, але в рівній мірі невдалий — стрільна лягали десь в полі. Натомісць Лощенко стріляв досить вдало. Добре відстрілювались юнаки. Гірше було з студентською сотнею. Не кажучи вже про те, що багато не вміло стріляти, невелику кількість набоїв швидко вистріляно і післано на стацію за набоями. Але виявилось, що на стації вже штабу не було, він сів на потяг і втік, але, що найгірше, з переляку причепив до свого паротягу вагони з амуніцією. Аж десь за Ніжином на другий день нагнали відступаючі недобитки студентів та юнаків штабний потяг*).

Стан був розпучливий. Швидко мусіли замовкнути українські кулемети, не маючи більше амуніції. А большевики наступали все ближче, вже можна було розпізнати постаті матросів, тої »краси й гордости революції«, які йшли в першій лаві. Командування юнаків передало по лаві наказ відступати, але десь по дорозі той наказ переплутано й студентська сотня почула, що треба наступати. Так що в той час, поки праве крило роспочало відступ, ліве рушило наперед. Можна собі уявити, що ворог скористувався з оголення правого крила й зайшов у тил студентській сотні. В той час смертельно поранено сотника Омельченка, що ще збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ. Ті, що були на крайньому лівому крилі, відступили, минаючи стацію, вже зайняту ворогом й щасливо дібрались до свого ешелону, який стояв в пару кільометрів від стації. Та ж частина, що була ближче до залізничого тору, відступаючи не знала, що стація вже зайнята, і була оточена. Побачивши це, студенти спробували пробитися, але то вже було неможливе. Кілька людей з них заколено багнетами підчас тої невдалої атаки, більшість попала до полону. Що правда кілька з них моглиб врятуватися, але на завзді стали згадані валянки — вони від снігу намокли, зробилися страшено тяжкі, так що тікати в них не було змоги...

Так протягом одного дня рішилася доля студентської сотні. Залишаючи третину своїх товаришів вбитими і в полоні, відступала решта в напрямі на Київ. Відступ той тягнувся досить довго, по дорозі нищено залізничий тор, зривано мости і т. д. Найдовше затримались в Дарниці під Київом. Лише коли стало ясно, що двіста з чимось юнаків і студентів, все одно не є в силах зупинити наступу кількатисячного ворога, що з півночи й сходу наближався до Київа, — командант юнаків, що перебрав команду також над студ. сотнею, наказав всім розійтися...

Як вже згадувано вище, 35 Січовиків опинилося в полоні. Лише сім з них врятувалося і зі слів їх, вже кілька місяців пізніше, почули Січовики про жахливу долю своїх товаришів. Цілу добу знущалися над ними червоні побідники. Маленькі Жиденята, яких було багато серед червоних, підскакували, бо інакше не могли дістати, аби вдарити в обличчя... Зрештою на другий день всіх, окрім згаданих семи, розстріляно. Перед розстрілом учень семої кляси II. укр. гімназії — Галичанин Пипський затягнув повним голосом український гимн, всі підтримали.

Чому якраз сімох не розстріляно? Вони самі добре не знали. По якійсь дивній фантазії залишено при життю кількох ранених, одного учня, сина машиніста, пізнав машиніст, що возив большевицького ватажка Богданова, з яким разом піячив, і знаючи батька того учня випросив у Богданова для нього помилування. Зрештою один врятувався просто завдяки тому, що, коли всіх виводили на розстріл, він спокійно перес в до ранених і з таким спокоєм та переконанням заявив матросам, що »сам« Богданов обіцяв йому дарувати життя, що матроси просто остовпіли. Справді допоміг один з матросів, мабуть Українець з походження, який підтвердив фантазію про Богданова. Звичайно ті сім чоловіка мабуть все одно булиб розстріляні, бо їх відправлено до Харкова в роспорядження »товарища« Антонова (якщо не помиляюсь будучого совітського полпреда у Празі), але на їх щастя »товарищ« Антонов в час їх прибуття до Харкова, був непритомний від піяцтва. Наших Січовиків тимчасом помістили в шпиталі, а звідтам вже сестри жалібниці й лікарі Українці допомогли їм втікти...

Трупи розстріляних під Крутами кинули большевики просто до ями, але, після відходу останніх, дооколичні селяне поховали їх по христянському звичаю й на могилі поставили хрест. Це дало змогу пізніше, коли вже Українці з Німцями вернули до Київа, викопати тіла замучених й привезти до Київа. В квітні, в самий розцвіт запашної весни прибула з Крут сумна валка. Тяжко було між тими, подібними між собою жахливою подібністю смерти мерцями, віднайти рідних, друзів, знайомих... А на слідуючий день потягнувся з двірця сумний похід. Лише за кількома трунами не

*) Оскільки поспішно »відступив« штаб, видно з того, що частина студ. сотні, яка лишалася на стації, не помітила, як це сталося.

було нікого крім товаришів по шкільній лавці й зброї — це були гімназисти Галичани, що своєю кровю принесли першу жертву на вівтарі української соборности.

В супроводі тисячного натовпу тягнувся цей похід вулицями Київа. Зупинилися коло Педаґоґічного Музею, аби почути останнє слово пращання від представників уряду.

Dulce et decorum est pro patria mori промовив до поляглих голова Центральної Ради проф. М. Грушевський.

На Аскольдовій могилі, на березі Дніпра знайшли свій вічний спочинок жертви Крут. Не було тут лишень згаданого голови гімназійних зборів Павла Кольченка. Аж пізніше довідались, що Кольченкови вдалося втікти з большевицьких рук, але вже десь під Ніжином захопили його матроси з большевицького панцирника і після нелюдських знущань мертвого кинули на Ніжинському двірці.

На закінчення ще кілька слів. Буде перебільшенням називати Крути, як це часто роблять, українськими Термопілями. Не кажучи вже про те, що бій під Крутами не мав жадного стратеґічного значіння, але й трагічна його розвязка блідне після тих гекатомб жертв, які з того часу й по нинішній день несе Україна. Одного лише не дасться цьому, може й незначному епізодові відібрати, це того чистого, нічим не скаламученого національного ідеалізму, який був в ті часи в українській молоді, і висловом якого був бій студентського куріня під Крутами. Бо дійсно тут ніяких інших моментів, чи то авантуризму, чи соціяльної помсти — факторів, що відоґравали часто велику ролю в нашій боротьбі з большевизмом, не знайдемо. І не вина тої молоді, що порив її реальної користи не приніс. Якраз спомин про крутську траґедію мусить лишитись як грізне memento нашого українського невміння орґанізувати ті моральні сили, які в українстві є.

Батько повстанця

Спогад. Написала *Зинаїда Шепель*, сестра покійного отамана Якова Шепеля.

Ще місяць до Свят Різдва 1919 р. галицький пор. Володимир Колодницький сказав, що приїде до нас у гостину на свята Різдва зі своїм адютантом Павлом Лахом і разом з моїм братом — пок. отаманом Яковом Шепелем. Дуже втішилися ми, вичікуючи цих свят! Бо-ж для нас було щастям великим, гостити у себе любих гостей, братів Галичан. Та сталося не так, як сподівалися. За тиждень до свят приїхав мій брат Яків сумний, а ще сумнішу привіз вістку: що большевики наступають. Стояв мій брат тоді у м. Хмельнику, звідкіль перейшли до м. Літина.

Недовго прийшлось чекати на червоних гостей! Чотири дні до свят зісталось, як обступили село наше Вонячин. На щастя добрі люде нас вчас збудили (бо це серед ночі було), булиб нас всіх на місці тоді перерізали (як родину повстанця Шепеля). На другий день був поміж м. Літином, а с. Вонячином добрий бій повстанців з большевиками, після чого большевики хвилево відійшли. В день Святого Вечера мій батько вирядив спішно мене з братовою на сусідне село; а сам батько з мамою залишилися в дома. І знову на щастя сусіди дали знати, що большевики вже в селі; батько з мамою, втікаючи, переховались у сусідів. В перший день Різдва на розсвіті наскочили большевики, застукали батька у хаті; маму побили, хату сплюндрували - пограбили, а батька під баґнетами повели до Літина, з Літина до Винниці, де посадили на потяг і повезли до Київа, де мали батька розстріляти.

По дорозі на стації Козятин, служив сусід залізничником і пізнав батька. Батько був голодний — попросив бараболі, котру зараз-же почали пекти при залізній печі (бо це були ваґони ще так звані теплушки, себ-то віз товаровий мав по середині піч). Бараболі було обмаль, а конвоїри чотири чоловіки теж голодні були. Влучивши мент, коли конвоїри зайняті були облуплюванням бараболі при печі, — батько вискочив з ваґону в бігу потягу на сніг і ще з одним повстанцем; почули за собою пару стрілів; однак пощастило утікти, бо потягу у повному бігу не стримували. Та не довго тішився волею. За пять тиждів арештували батька другий раз на другому селі, схопивши його на вулиці. Винницький Ревком засудив його на кару смерти і тільки як старцеві 65-літньому ніби полекшили кару смерти, бо замінили на досмертну вязницю. Батько тішився і цим бо чекав, що син вичуняє з тифу, на який якраз захворів був і не дасть загинути у тюрмі. Але батька цим разом не пощастило вирвати. Три дні перед приходом української армії, батька в тюрмі отруїли.

Наддністрянці в Таращанському повіті

Написав *Василь Задоянний*, сот. Армії У. Н. Р.

Уривок з приладженої до друку книжки: „Таращанський повіт в боротьбі за самостійність України".

I.

Прихід Наддністрянців у повіт

З вибухом світової війни 1914 року, в маси українського народу почали ступнево напливати воєнно-полонені з австрійської армії, а між ними було немало й Українців з-над Дністра. Немало їх було дано і на Таращанщину до цукроварень, горалень, плянтацій цукрових буряків і на польові роботи по фільварках. Всі великі і малі підприємства голодні були на робочі руки з одного боку і мали охоту на визиск з другого боку. Щоби мати дешевого робітника, просто закидали уряди просьбами відрядити їм робітників воєнно-полонених. Ці робітники, в своїй якости, були — сіра маса, а також і ті Наддністрянці, котрі попали на роботи, були національно несвідомі і називали себе „русинами", але попадалися поміж ними і національно свідомі одиниці. Оці національно свідомі додатньо впливали на своїх „русинів" і внедовзі переробляли в національно-свідомих.

В них пробудився інстинкт суспільного і загального співжиття зі своїми братами, котрих відірвали вороги від однієї родини. Наш нарід найшов у них співчуття. Їх захопила спільна праця чи то в полі, чи то при варстаті, вони почували себе як дома, хоча і приходилося працювати не по своїому фахові. Частенько траплялося так, що швець, чи кравець, або інший якийсь ремісник з міста працював на фільваркові при рілі, а дитина села попадала до душної і гнилої атмосфери фабрики, чи то горальні, чи цукроварні; спочатку почували на цих місцях якусь незручність, але після перших розмов з нашими людьми набирали відваги і робили як старі працьовники, менше переймаючися переміною фаху. І працюючі почували себе як дома, тим більше, що і наш нарід бачучи цих „австріяків", що балакають по нашому, ходять до церкви, моляться і хрестяться як і наші, переставали дивуватися, а дивилися на цих полонених як на своїх людей і тільки одностріл війська австрійського, який носили полонені, ділив цих двох братів, що розуміли себе взаїмно, але не сміли сказати цього отверто, боючися стягнути опалу на бідних полонених своїх людей.

II.

В перші дні революції

З хвилею повалення московського царизму, коли бувші народи московської вязниці підняли прапор революції, ряди національно свідомої української наддністрянської інтеліґенції отверто виступили з працею до національного освідомлення, як також і до культурно-освітньої праці. Приймали живу і діяльну участь в організації „Просвіт", читалень, хорів і вистав.

В той час як в Київі ще не спромоглися були підняти гасла самостійности, наша Таращанщина була вже підготовлена до прийняття соборности. Молодь з нетерпінням вичікувала тієї хвилини, коли їх українська влада покличе до чину, до війська для оборони дорогої Батьківщини.

В низу шуміло, було піднятися до збройного чину, а верхи балакали про єдність фронту для дальшої боротьби, але не для визволення свого рідного краю, а для зміцнення своїх ворогів Москалів, котрі навіть про вузьку і пресловуту автономію України і чути не хотіли. Яка, казали вони, „украйона", то „південно-західний край єдіної нєдєлімої". А всіх автономістів рахували авантурниками і ворогами Москви.

Нарід не угамовувався, а чим раз, то все більше хвилювався, кажучи: „по якого лиха наша влада панькається з Москвою? От взяли би і відокремилися, то був би московському посягненню на наш край кінець".

Але це голоси з низів і далеченько трохи від Київа і вони не доходили до Центральної Ради. Там були глухі і сліпі до того, що робилося в низу і це було непростимим злочином тих, котрі взяли провід в свої руки. В дійсности замість роботи приходили до утопійних міражів, як безкровної революції, здобуття незалежности без власного війська. Носилися з думкою помирити і роззброїти цілий світ, в той час, коли ще самі не визволилися з московської неволі і не мали певности, що Москва погодиться на самостійність України.

Наддністрянці інтензивно, душею відчули, що Велика Україна, ще мала, як та дитина — потребує опікуна, потребує знання і вони ревно, не ганяючися за високими і поплатними урядовими посадами і надалі сиділи по фабриках і селах на злиденній платні, а часто-густо і без платні поміж народом, провадили освідомлюючу національну роботу. А роботи було не мало і їх орґанізаційний хист, якого бракувало Наддніпрянцям, робив те, що нарід з темного, забитого і затурканого московсько-царською жандармерією, після двох і пів вікової неволі — став національно свідомим.

На Таращанщині, треба сказати правду, це було більше, як деінде, помітно. Хоч, признаюся, не знаю, як де, але на Таращанщині Наддністрянці зробили те велике чудо, що з темного неосвіченого народу перетворили в національно свідомих патріотів.

На превеликий жаль призвіщ цих малих, що робили велике діло, у мене не збереглося, але я певний, що в народі збереглися їх імена і не загинула память просвітителів.

Я же можу висловити свій жаль з приводу того, що не є в спроможности подати призвіщ тих героїв, котрі спричинилися до національного освідомлювання Таращанщини. А імена цих славних треба би було занотувати, ще більше тому, що праця їх була не буденна, великої ваги і коштувала не малих зусиль, коли взяти під увагу і те, що не тільки вони працювали, крім них працювали Москалі і московські наймити — Жиди, але ці працювали над тим, щоб зруйнувати те, що будували перші.

Москалі зі своїми прибічниками вносили деморалізацію на села. Старалися про руїну, а не про освіту, старалися знищити, а не піднести національну свідомість, дурили людей, вносили розбрат і деморалі-

зацію, ганили наш уряд і провід, працюючи нам на загибель, а Москві на користь.

Ось чому я кажу, що праця і орґанізаційний хист, завзятість і самопосвята наших братів Наддністрянців були просто чудодійними і неоціненими.

Ще тяжче було їм працювати тому, що уряд не звертав ані на них, ані на нарід жадної уваги. І в цім їх заслуга. Нарід розумів цих малих і горнувся до них тоді, як жадна з партій не користалася ані симпатією, ані довірям у народі.

І коли би наш уряд спромігся використати в державному значінні той орґанізаційний матеріял, яким були Наддністрянці, то ми мали би зараз власну державу і здоровшу і міцнішу навіть від тих народів, котрі сотні літ жили самостійним життям.

Будь у нас орґанізація, не було би тієї анархії, яка запанувала і яку викорінити було пізніше дуже тяжко, а то і неможливо.

Перший Універсал 23 червня 1917 року, хоч і не задовольняв усіх, але переважаюча більшість просто боготворила Центральну Раду за цей перший крок починений на користь України. Всі провини, байдужність і ті промахи, котрі з перших же днів заснування Центральної Ради були нею зроблені, забулися і пішли в небуття. Нарід з гордістю перед чужинцями висловлювався і з похвалами відзивався про свій національний уряд.

Колиж 16 липня 1917 року зявився другий Універсал, то нарід просто захоплювався і твердо вірив, що крок за кроком Центральна Рада спроможеться побороти ті перешкоди, котрі зустрічаються на її шляху до творення своєї власної держави і прийде час, коли нарешті буде сказане останнє і рішуче слово про остаточне і безповоротне відокремлення України від Москви.

III.

Наддністрянці вступають до війська

Але мушу зазначити, що Наддністрянці не обмежилися тільки працею над освідомленням нашого народу.

Дня 13 вересня при Центральній Раді засновано Ґенеральний Секретаріят Військових Справ. На чолі Ґенерального Секретаріяту став досить енергійний і знаний уже з першого зїзду делеґатів від армії, Полтавець Симон Петлюра.

Симон Петлюра ніяк не міг погодитися з мирною політикою Центральної Ради і діставши до рук теку міністра (секретаря) Військових Справ, заходився формувати Українську Армію.

І оце Наддністрянці привітавши цей крок з ентузіязмом, найшли потрібним вступити в ряди війська, щоб дати можливість Урядові довершити чин відбудови Української Державности.

Опустіли села, фільварки і заводи. Галичани подалися до міста постою українських військ до золотоверхого Київа.

Покинувши варстати, мирне і спокійне життя, пішли шукати шляхів, деб могли посвятити себе і життя своє віддати на захист Батьківщини.

Вище наведене привів для того, щоб показати ту працю і той шлях, яким пішли Наддністрянці опинившися волею Провидіння на Тарашанщині і куди з неї подалися.

Їх діяльність, їх працю і заслугу, яку вони віддали братам Тарашанцям, я рахував своїм обовязком закріпити для будучности.

Сотник Дмитро Вітовський на Волині

Подав — *І. К.*

Мало відома, а радше забута сторінка в історії Українських Січових Стрільців, це освітна праця Усусусів на Волині 1916-1918 рр.. Як тільки Росія евакуувала Холмщину і Волинь і війшли туди австрійські і німецькі війська, українські політики поробили заходи, щоби добутися до „визволених" земель і розпочати тут освідомлюючу роботу. Холмщину відразу захопили під свою опіку Поляки (ґенерал-губернатором в Люблині був ґр. Шептицький) і туди не можна було дістатися, але на Волинь з початком 1916 р. допущено УСС. Почалася тоді на терені округ Володимирської, Луцької і Ковельської жива орґанізаційна праця, ведена з великою самопосвятою стрільців, у відносинах незвичайно важких, недалеко фронту, серед малосвідомого, стероризованого війною населення, при недостачі всяких культурних засобів, серед перешкод зі сторони влади, — не праця, а справді боротьба, сіра, щоденна, нераз безнадійна... Союз Визволення України для допомоги цій праці відкрив тоді у Львові „Бюро культурної помочи для українського населення окупованих земель"; я довший час вів це бюро і познайомився докладно з цею многоважною працею УСС.; приходили до мене стрілецькі звідомлення, рахунки, кореспонденція ріжних людей, фотоґрафічні знимки. На основі цих матеріялів і власних споминів хочу дати характеристику діяльности стрілецтва на Волині — починаючи особою Вітовського.

Сотник Дмитро Вітовський приїхав на Волинь з початком лютого 1916 р.; призначено його до праці в Ковлі, як „вербункового оф'цера", тобто з обовязком приєднувати місцевих Українців до УСС. Але від початку ніхто не вірив в успіхи такої акції, уважано її навіть небажаною, — і в дійсности сотник мав підготовити освідомлюючу освітну працю. Вітовський знайшовся на цьому незнаному собі терені в дуже тяжкому становищі, — не приділено йому до помочі ні одного стрільця, кілька місяців сам один мусів двигати весь тягар праці. На місці в Ковлі не було майже українського населення, всіх православних вивезли Росіяне, лишилися переважно самі Жиди. Зпоміж української інтеліґенції проживав у Ковлі одинокий Марко Луцкевич (пізніший посол у варшавськім соймі), аґроном по фаху, повний одушевлення для народньої праці, ідейний, роботящий, — він став до помочі Вітовському і при його вказівках сотник міг навязати звязки з селом.

Вітовський в першу чергу розглядав стан освітної справи. На Волині були до того часу тільки російські школи, треба було робити заходи, щоб на їх

Українська школа в Любомлі на Волині під проводом п. Асі Бігун 1916 р.

місце відкрити українські і тим способом захопити виховання молоді у свої руки. В листі з 2 травня 1916 р. (з якого залишився мені на жаль тільки витяг), Вітовський подавав такі пляни: шкільні будинки по селах є доволі гарні, часом дуже гарні, адаптації можна перевести силами і коштами селян: „опісля хочу оподаткувати всі села, так, щоби з евентуальною матеріяльною поміччю держави кошт удержання шкіл зовсім зняти з Галичини". Школи можна відкрити в таких селах: Вижва нова, Мизово, Кошари нові, Миляновичі, Торговище, Любитів, Витоніж, Білашів, Порськ великий, Радошин. Наука велася в одинокій школі у Вижві старій, а це завдяки заходам залізничого поручника Амброза Епштайна; учив там від 1 травня 1916 р. учитель церковно-приходської школи Євфимій Кужіль, з початку російською мовою, опісля українською; дітей було в I клясі 64, в II-й 70; платили 25 копійок місячно. Заведення української мови селяне зустріли з одушевленням. В Ковлі була жидівська школа, але мали приїхати польські закінниці і заснувати польську школу; щоби цьому протиділати, роблено заходи заснувати українську школу, але православних дітей відшукано тільки шестеро...

У травні 1916 р. комісаріят УСС. в Ковлі збільшено до пятьох людей і від цього часу освітна праця могла розвинутися ширше. З перших помічників Вітовського особливою меткістю визначався стрілець Палащук, що був секретарем і правою рукою сотника; як звязковий приїздив він частіше до Львова за книжками і іншими освітніми середниками і привозив вісти з Волині, яких не можна було переслати почтою. Оригінальною постаттю в комісаріяті був четар Михайло Гаврилко, Придніпрянець, досить відомий різьбар; великого зросту і кремезної будови, з буйною вдачею Запорожця, з добрим голосом, умів він промовити до мужика і добути його довіря; але його незнання німецької мови і „чхання" на зверхні форми, які так цінилися в австрійській армії, приводило нераз до трагікомічних подій...

Для допомоги шкільній акції, яку розпочинав Вітовський, Бюро культурної помочі в червні 1916 р. передало до Ковля три паки книжок вартістю 827 корон, а саме 1450 шкільних підручників, 286 книжок до діточих бібліотек і 500 корон готівкою на інші потреби.

В якім напрямку мала іти більша робота ковельського комісаріяту, про це писав мені один зі стрільців 24 вересня 1916 року: „Всі наші „хожденники в народ" зїхалися були в початках місяця, щоби обговорити дальший плян діла. І межи собою порішили, щоб місто ріжними способами стягати бідного мужика на несмачні маніфестації в честь ріжнородних, для нас цілком байдужих справ, — помагати селянству радою та, де вдасться, оборонити перед ріжними подлими інстинктами, яких тут чимало трапляється. — Дякуючи небесним, у нас вже трохи успокоїлося, люд зачинає знова повертати поволи до давнього, але це тільки в західніх окраїнах обох округів, бо в східніх людности майже нема, а де жмінка осталася, то радше там не показуватися... Тут пекло... тут ще війна!.. (До речі, богато подібних образків*) є у мене в фотографічних знимках, які я при кращій обставині Вам передам).

„Товариші роблять, се треба вповні піднести. Але зрозумієте, що є двояка робота — або тільки зверхна, або дійсно муравлина. Я зовсім не назву роботою хосенною дійсно для нас — почіпати собі кокардок синьо-жовтих кругом, сказати людям „ви Українці" і кінець. Або, вишукати який небудь будинок, при-

*) Мова йде тут про фотографії селян, повішених австрійськими військами, які переслано до Львова.

Свято отворення української школи в Матієві 1916 р. Учителька Ан. Гайдучок.

бити таблиць зо дві, що се школа, тай дітей перед нею поставити і знимок наробити. Се не є жадна робота, коли мужик думає, що та школа то кара для його, або тягар який!

„Але зайти в село, вишукати мудрійших дядьків (є їх тут чимало), обговорити з нами справу, дати їм кілька книжок, прийти вдруге, втрете до їх, зробити громаді щонебудь хосенного, яку-небудь дрібничку — тоді дядько відчує, що той „Х“ добре йому бажає, тоді ті саме свідомійші самі о школу будуть прохати. Ми маємо на се приклади, се одинока метода, якою треба поступати і яку товариші одобрили. Говорім, що хочемо, але мужик скоріше мужикови повірить, чим воякови, хотяй би у його душа як кришталь була.

„Даймо громаді одного свідомого Українця — а тоді всяке діло скоро піде. І тисяч раз говорити громаді „ви Українці“, як нема між нею свідомої хочби одної одиниці — пропащий час. Дати громаді — чи радше освідомити гаразд двох дядьків є більше чим 10 шкіл примусових.

„А що за гарна душа тутешнього мужика! Що то за гарний матеріял до праці... Але треба відчути його душу, треба його думками думати... Дивишся на їхню теперішню нужду, то мимоволі жаль збирає чоловіка, — він не має вже нічого, тільки своє „я“ — наболілу душу і нужду, — але терпить... А хто з ним щиро поговорить, порадить, хто з ним обійдеться як з людиною (се велика рідкість!) — то дяка кінця не має. Ей, щоби то інші умовини, то праця кипіла би... а то колод під ногами, що й не перелічити...“

Протиставлення „муравлиної“ праці зверхній, маніфестаційній, був очевидно камінчик в город володимирського комісаріяту УСС. Володимирські стрільці під проводом енергічного четаря Миколи Саєвича від самого початку повели освідомлюючу роботу з великим розмахом, засипували свою округу книжками, заснували вже 8 шкіл, доставляли пресі матеріялів про місцеві відносини, — робота йшла в горячому темпі, про Володимир всюди говорено і писано, всі раділи стрілецьким успіхам. Але закид, немов то праця у Володимирщині була поверховна або засновування шкіл було передчасне, не знаходив річевих основ... це був тільки прояв розжалоблення, що у Ковельщині у тяжких місцевих умовах трудно було осягнути те, що осягнено у Володимирщині. Обі групи стрільців йшли до тої самої мети, хоч і іншими

Учителі української школи в Ковлі (1916 р.): Іванна Пеленська, Гриць Кадлубицький (управитель), Любов Волканозич.

шляхами, а такі сусідські „кваси“ бувають і при найбільш благороднім суперництві...

Вітовський у вересні 1916 р. перебував не в Ковлі, а при якімсь баварськім полку, мабуть ближче фронту. „Сотник Вітовський є дальше при Баварцях. Робить, що може, але робить. Вправді се за вузьке поле для його, але посів на нім виросте. Ліпше менше діло гаразд виконати, як паскудити велике“, писав той сам стрілець. Але Вітовський не почувався добре на цьому становищі — і на Волині взагалі. Його настрої віддає лист з 24 вересня 1916 р., який нижче даю в цілости. Він пише, що рішився кинути Волинь і вернутися до сотні в поле. „Мені вже досить делікатних дорікань, що „декуюся“, що „на мені завелися“ і т. д. Не хочу декуватися, — може спокійніше будуть спать всякі покликані (непокликані) кри-

Українська народна школа в Ковлі. 1931 р.

тики, коли на моє місце прийде офіцир польського легіону. На жаль не можу виказатися таким білянсом своєї і попередної і теперішної роботи, який би можна метром змірити або фунтом зважити, тому й докори тим більші, що неоправдані..."

З цих слів перебивається великий жаль; але здається мені, Вітовський був у цім напрямку перечулений і занадто переймався тими „закидами", яких зрештою ніхто йому серіозно не ставив. В жовтні він виїхав на тритижневу відпустку і з відпустки мав уже іти в поле; але цей проєкт не здійснився, — мабуть команда УСС. не погодилася на це — і Вітовський лишився на Волині.

Сотника підчас відпустки заступав четар Гаврилко. Він разом з десятником Палащуком обїздив округу. „По селах збираємо всякий матеріял і орудуємо ним без рукавичок, без пардону супроти лайдаків і грабіжників, яких тут чимало. Військові власти по селах приймають нас дуже радо, часами і з поміччю приходять, та, що дуже характеристичне, чуємо з уст військових комендантів похвали на українське населення... На селах дається відчувати голод — головно серед виселенців, яким вправді військові власти йдуть на поміч, але та поміч за мала... Відносини в ковельськім комісаріяті дуже гарні. Всі виїзджають кождого першого на села а 30-го вертають, — тай працюють, де що удасться... Ми подали були проєкт видати український православний календар для тутешньої людности, але та справа з огляду на короткий термін і посуху в друкарнях мабуть упаде. — В послідній часі вдалося нам вишукати на далекій півночі від Ковля кілька інтеліґентних родин (2 поміщики), українців. — В селі Смідині, на північний захід від Ковля є одна старенька церков, ще з часів унії. Осталі образи та малюнки оглядав четар Гаврилко та твердить, що вони мають неоцінену вартість. Головно образ Марії, себто орнаментика на блясі до образу є дуже цінна. Образ сей забрав до себе Oberstleutnant Dvorak, командант трену II го корпусу в Смідині, ніби до перехования Окрім того в тій церковці є старинні фіґурки з дерева, ціховані примітивністю в найширшім розумінню цього слова". Наводжу цей стрілецький лист (з 6 листопада 1916 р.) як приклад, якими ріжнородними справами цікавилися стрільці підчас тих „відкривчих" експедицій по Волині.

Підчас неприсутности Вітовського розпочала науку перша українська школа в Ковлі. Населення вернулося до Ковля, а що польської школи ще не було, то до української пішли і католики. Учителями були УСС Гриць Кадлубицький і місцева ґімназістка Любов Волканович, пізніше також галичанка Іванна Пеленська. До Львова приїхав четар Гаврилко і Бюро культ. помочі передало через нього для школи бібліотеку з 270 книжок в ціні 112 корон.

Десь з початком листопада Вітовський вернувся з відпустки і взявся до більшої систематичної орґанізації шкільництва. 6 листопада засновано школу в Матієві, почала там учити учителька Ангелина Гайдучківна з Галичини. До ковельської округи належала також школа в Любомлі, відкрита заходами володимирського комісаріяту ще 30 червня 1916 р.; учила там Ася Бігунівна з Галичини.

В грудні відкрилися для волинського шкільництва нові вигляди: з коша прислано на Волинь 16 суперарбітрованих стрільців - учителів. Вітовський сподівався, що дістане до Ковельщини 8 учителів, — він намічує собі села, в яких требаб у першу чергу відкрити школи. Але з заповіджених стрільців до Ковля приїхало ледво пять. Що таке сталося? Очевидно володимирський комісаріят УСС. по дорозі перехопив стрільців і розіслав їх по своїх школах! Всюди відкривалися нові школи, всюди дітвора чекала на учителів і Володимир шляхом „зловживання" привласнив собі учительські сили...

Вітовський попав у „капральську лють". В листі до шанованого загально посадника Володимира і голови володимирської Окружної Шкільної Ради сотн. Гната Мартинця з 3 грудня 1916 р. він виводить свої жалі: „Прошу приняти на себе досить несимпатичну місію: вичитати отченаш тов. С. Я особисто дуже не люблю, як хтось штудерує, бо з такої штудерації хісна ніякого нема. Був приказ ясний як на долоні, що він мав мені прислати половину з 16 учителів (кваліфікованих). Я все був слабий математик, але вже тільки знаю, що половина з 16 є 8. Тимчасом він прислав мені 5 учителів і в додатку одного правника, якого я не маю де примістити, бо учительської посади дати йому не хотять. Вже що як що, але таку роботу не мож ділити на рати, але пакувати як найскорше, що тільки сили. Дуже прошу вплинути на него, щоб „решутуючу" належитість (31) сейчас прислав мені..."

Не знаю вже, як сотник Мартинець полагодив ці товариські кваси між обома комісаріятами, але в кожнім разі число стрільців у Ковельщині зросло і можна було відкрити нові школи. І так в грудні 1916 року засновано і обсаджено стрільцями українські школи в селах: Машів (Осип Демчук), Підгородно (Ілько Ткач), Головно (Яків Кобилянський), Гуща (Іван Мода), Згоряни (Михайло Мокрий), Селища (Корнило Савка), Олеськ (Олег Калитовський), Кузнищі (Юрко Пернерівський); в січні 1917 р.: Нудижі (Іван Сембай), Перевісє (місцевий учитель Лука Захарчук), Городно (учителька з Галичини Михайлина Модрицька); в лютім 1917 р.: Стара Вижва (Іван Мойсей), Запілє (Осип Безпалко), Стара Гута (Роман Леонтович).

Заховалася статистика шкіл в Ковельщині з датою 7 лютого 1917 р., зладжена власноручно Вітовським. Всіх українських шкіл в окрузі було 17; учителів 19, в їх числі 13 стрільців, 5 учительок (4 з Галичини, 1 місцева), 1 учитель (місцевий). Дітей в 14 школах числено 1121, в сім числі 763 хлопців, 358 дівчат; православних 876, римо-католиків 45, жидів 200; по народности 877 українців, 44 поляків, 200 жидів; місцевих 1003, виселенців 118. Школи були приміщені: в давних шкільних будинках 6, в попівствах 3, в давних „монополькax" (крамницях з горівкою) 2, у волоснім правлінню 1, в давній біжниці 1, в приватнім домі 1. Щодо утримання шкіл, то дві були на коштах австрійської влади в цілости, одна на 60%, а решту давала громада; одну школу утримувало Бюро культ. помочі; в одній громаді батьки дітей платили по 2 корони місячно; при інших школах ця рубрика не зазначена. „Стрільці учителі побирають „льон" (заслуженину — Ред.) і релютум за цілий місяць наперед, се виносить тільки, що добра учительська платня. Крім того мають спеціяльні легітимації, що в військових магазинах можуть купувати вікту-али в скількости припадаючій на одного чоловіка". При 4 школах були батьківські комітети. Відношення населення до школи: в 5 селах дуже прихильні, в 4 прихильні, в 3 невтральні, в 2 холодні; неприхильність, пояснює Вітовський, „оправдана вповні поло-

женням матеріяльним громадян, — боялися видатків; відносини ті з кождим днем поправляються". При 4 школах відкрито курси неграмотних, в інших не було підручників. В одній школі була діточа чайня. „Із сконфіскованих шкір роблю тепер для найбідніших дітей чоботята..." нотує сотник.

Фреквенція деяких шкіл була загрожена тим, що з цих сіл влада мала усунути переселенців, які творили значну частину учнів. Зате були підготовлені до відкриття школи в селах: Вижва нова, Вербка, Мізова, Новосілки, Кошарі нові, Датин, Облапи, Сереховичі, Смідин, Синово. Вітовський з відкриттям стримувався, поки не будуть наладжені фонди; на присилку нових стрільців-учителів не можна рахувати, треба обсадити школи цивільними учителями. Покищо сотник жадав 600 букварів для неграмотних, 400 букварів звичайних, 200 німецьких початкових книжок, книжок для лектури для старших.

Остання справа — висилка книжок привела до деяких непорозумінь між Вітовським та Бюром культ. помочі. Жадані книжки приготовлено в найкоротшім речинці — був такий звичай, що всі бажання стрільців на Волині щодо книжок і інших шкільних реквізитів ми виконували негайно. Але діло було в пересилці. Звичайно волинські комісаріяти присилали своїх людей і вони забирали паки з книжками; але тим разом Вітовський заявив, що не може нікого прислати, нехай виручить його збірна станиця у Львові. Станиця мабуть також не мала людей, чи може можности пересилки на Волинь (все тоді було обставлене військовими і воєнними приписами) — і транспорт довший час чекав у Львові на оказію. Тоді Вітовський знову попав у свою „капральську лють" і розсипався жалями під адресою Бюра: „Після вашої картки до мене, книжки запаковані ждуть, аж хтось звідси по них приїде. Та тому, що я звідси не все когось висилати можу, то книжки можуть спокійно ждати аж — хіба до покінчення війни. І так з вини самого Б. К. П. я стратив майже цілий місяць..." І дальше ще тяжчі обвинувачення: „Якраз сей факт з такою висилкою книжок дає мені притоку висказати те, що від довшого часу я міг спостерігати у відношенню Б. К. П. до Ковельщини. А може се відноситься тільки до мене самого? Коли так, то я дуже радо усунуся від всякої переписки, хай поладнає се хтось, до кого ви чи Б. К. П. має більше довірря..." (14 березня 1917 р.).

І знов як посередник мусів виступити сотник Мартинець, щоби лагодити ці стрілецькі кваси... На тім кінчиться моя переписка з Волині; здається в недовгім часі Вітовський залишив Ковель.

Вітовського особисто знав я небогато, говорив з ним мабуть тільки один раз, коли він з Волині приїхав до Львова. На основі цього короткого знайомства і переписки виробив я собі характеристику його особи, — не знаю, чи вповні вірну. Це була людина замкнена в собі, трохи шорстка і понура; не легко виявляв свої внутрішні цінности і тільки інстинктово можна було відгадати глибокі почування, якими він був переповнений. Був це спартанець, строгий для себе і інших. Цілою душею ненавидів кривих доріг, отсього ходження „на шварц", всяких „штудерацій". Здається він добре почувався на фронті, де життя було просте і нескомпліковане, де був тільки приказ і обовязок. На Волині, в окупованій стрефі, відносини були більш складні. Тут треба було рахуватися і з австрійською владою (яку часто репрезентували офіцери поляки), і з домаганнями Коша, що вислав сюди стрільців, і з опінією Галичини, і з недовірчивістю волинського мужика; треба було памятати, що це війна й обовязують воєнні закони і рівночасно працювати для майбутньої України, — перестерігати обовязуючих приписів і обминати їх, де тільки вдалося. Тут треба було якраз „штудерувати", ходити „на шварц", бути львом і лисом. Вітовський цього не вмів робити, — це було проти його натури. А коли вже мусів важитися на якийсь крок, що не був у згоді з „приписами", то здається, мусів наперед звести з собою важку боротьбу і довго потім це памятав. Це викликало у ньому стан перечулення, підзорливість, жаль до людей, переконання, що його не доцінюють, критикують, зневажають, — врешті ті несподівані вибухи лихого гумору, яких певно сам опісля жалував. Це була душа незвичайно праведна, чиста, характерна.

День 16 січня 1918 р. (ст. ст.)*)

(З рукописів пор. *Мих Михайлика*).

Уже четвертий рік**), як кращі сини — свідома молодь — нашої Батьківщини в першій відвертій боротьбі з Москалями положили свої голови в нерівнім бою на ст. Крути. Пригадую той день...

Напередодні наша 4-та сотня І-ої Укр. Військової Школи була в окопах, які зробив „Студентський Курінь" за день по залізниці Чернигів – Ічня — Прилуки, що перетинала головну магістраль Київ-Бах-

*) До редакційної теки надійшли два рукописи бл. пам. поручника Михайла Михайлика: один цілком готовий до друку під повищим заголовком, другий в черновику, ширший змістом, бо обхоплює не лише події під Крутами, а й перебіг попередних подій на чернигівськім фронті від 24. XII 1917 ст. ст., дня виступу Першої Укр. Військової Школи на той фронт. Тепер, в річницю подій під Крутами, подаємо в цім числі першу статтю, що відкриває дещо нового в порівнанні до інших вже друкованих матеріялів про Крути. Автор цих статей, здібний боєвий і надійний старшина, родився в м-ку Глодоссах на Херсонщині в р. 1900. В р. 1916 зі школи лісових техніків був взятий до війська і в часі світової війни перебував в російських інженірних частин. За часів Центр. Ради бачимо його юнаком І-ої Укр. Військ. Школи, з якою бере участь в боях за Київ проти муравйовських загонів, за гетьманату був особистим адютантом Липовецького старости, при Директорії перейшов до повстанчої армії, пізніше на відпустці вдома заарештований пересидів якийсь час в єлисаветгородських арештах; вирвавшися з арештів, зорганізував повстанчий глодоський загін, з яким приєднався до Київської 4-ої дивізії. Останньою його посадою була посада адютанта 4-го куріня Низових Запорожців, з якої в 1921 році був приділений до Партизано-Повстанчого Штабу ґен. Тютюнника. Від 1922 року на еміграції був лісним таксатором в Сарнах, а 1924 року нагло помер на серцевий удар, залишивши без жадних засобів дружину і малого сина. Велика кількість його мемуарів зазнала лихої долі: частину забрала поліція в часі ріжних ревізій, частину порозбирали „добрі люди".

**) Стаття очевидно писана в 1921 р.

мач. На ст. Пліски уже були московські війська під загальним проводом Муравйова, а на ст. Крутах стояли наші потяги, в яких містились штаби, резерв і амуніція. Тутже стояли наші два примітивні бронепотяги, а власне некриті ваґони з уставленими на них гарматами, обложені навколо мішками з піском, що служили прикриттям для 4-6 скорострілів.

По обіді сотник Б. наказав мені з трьома юнаками піти в розвідку на село, що лежало в трьох верстах від наших окопів в напрямку ст. Пліски. За допомогою селян і завдячуючи відвазі юнаків, з якими удалося підійти близько до ворожого розташування, виявлено, що ворог має два бронепотяги доброї конструкції, гавбічну батерію, до тисячі піхоти та до тисячі пятьсот матросів-балтійців. Таким чином на нашім відтинку було до трьох тисяч багнетів ворога, добре заосмотреного з технічного боку. А нас... частина (250 душ) юнацької школи, сорок чоловік якогось вільного козацтва, яке в більшости складалося з темних елементів: російських старшин і т. п., що невідомо з якого приводу опинилися тут поруч з ідейною молодю — юнаками і студентами. Ці останні складали окремий „Студентський Курінь" в кількости до 300 душ, наскоро зорґанізований в Київі. В курині переважно була молодь, що перед тим не була при війську, а частина вавіть не уміла стріляти... Отсі сили мали обороняти найважніший відтинок фронту — шлях на Київ.

Смеркало, коли я недочекавшися посланого до штабу юнака-курієра, почав відходити з своєю стежею до окопів, згідно з даним наказом.

Надворі була відлига, туман, повітря вогке. Відходили тихо. Під ногами чвакало болото, ноги грузли в розталій ріллі. Навколо було тихо... Кождий з нас думав своє... У мене в памяти стояли слова командуючого тоді фронтом Шинкаря, до якого я ходив делеґатом від школи перед виїздом її на фронт: „Я вірю в правоту нашого змагання, тому сиджу в своїм кабінеті і працюю. Упущення Бахмача відкриває Москалям дорогу на Київ і загрожує існуванню цілої Республики. Може уже під цю хвилю Бахмач занятий ворогом і..." Ці слова я так і передав зборам школи і щира завзята молодь пішла до Бахмача. Пішла захищати цей вузол, що відкривав дорогу на Україну. А тут... Бахмач уже був занятий ворогом. Ми мусіли може вже завтра дати опір на Крутах, від якого залежало: здобути поновно Бахмач, або Москалі підуть на Київ. Про це розмовляли ми — чотири розвідчики, повертаючи до своїх, про це думали і цим були переповнені серця юнаків і студентів, що сиділи в окопах.

Вибухи над самими нашими головами кількох гарматних стрілен з наближеного ворожого бронепотягу припинили нашу розмову. Чому саме ворог обстрілював не окопи, а поле, що лежало перед нами, я й досі розгадати не вмію, але стрільна одно за другим падали між нами, а ми бігли. Тяжко було по грязюці бігти, падали... Один не встав. Ми підбігли і понесли його до окопів. На щастя юнак С. був лише контужений. Такий близький підхід ворога не віщував нічого доброго.

Перетомлені розвідчики пішли спати до ваґонів, а наша сотня вартувала в окопах.

Якісь крики на стації під самим ваґоном розбудили мене. Надворі було вже видно. Ранок 16-го січня — пригадав я. Навколо спала вся наша сотня, а рядом з нашим потягом став якийсь „ешалон", звідки доносилися крики... Вслухався. Говорили по московськи. Вийшов з ваґону, і саме тоді „ешалон" з Москалями рушив в напрямку Бахмача, де був ворог.

Я знав, що залізниця в трьох верстах в бік ворога підірвана, знав також, що Москалі з „ешалона" приєднаються до своїх, а тому скорше пішов до вартового старшини „по залозі", щоби розпитати, в чім справа.

Якийсь Москаль — вартовий старшина з вільного козацтва, пояснив мені, що то демобілізовані, перепущені через Київ, доїдуть до підірваного місця, а далі підуть пішки, потяг же повернеться назад.

Але не так сталося... Розібране місце залізниці було у нас під обстрілом гармат, щоби ворог не міг його направити, підійшовши своїми бронепотягами, а тут до 2 тисяч „демобілізованих" Москалів підїхавши, вийшли з ваґонів і стали направляти за допомогою з ворожого технічного потягу правий тор залізниці. Заскочила несподіванка: чи стріляти було відразу, коли там купчилося до 2000 беззбройного люду?..

Наспіх розбудили нашу сотню (резерву). Сіли до ваґонів бронепотягу і поїхали. Був наказ: „Попередити, щоби не направляли залізниці, інакше стріляти з гармат і скорострілів". Не доїзджаючи пів верстви, спинився наш бронепотяг. Сотник Б. викликав охотників, які би пішли і передали наказ. Пішло нас шість юнаків.

Не дійшли на 300 кроків до юбри, як вона заметушилася, пішла сідати до ваґонів і... потяг рушив, а перед нами стояв на лівім торі залізниці той самий ворожий бронепотяг, якого ми бачили вчора на розвідці. Він кінчав направляти тор, щоби також рушити... в наш бік... на Київ...

Повернулися. Через наші голови летіли стрільна з нашого і ворожого бронепотягів, свистіли кулі, а ми бігли. Наш бронепотяг почав маневрувати, бо ворог щохвилини міг збити його. Ворожі стрільна рвалися біля самого потягу, в якім були вже ранені. Ворожий бронепотяг підступав все ближче і ближче. Лише три з нас вернулися, бо решта не могли добігти, а бронепотяг почав відходити.

Мені видно було три чорні густі лави матросів, що пішли в наступ. Спішилася сотня... Затріскотіли скорострільні, рушниці.. Видно було, як падали на снігу чорні постаті матросів, але присувалися вони все ближче і ближче. У нас уже було богато ранених і сотня відходила до окопів. Тут уже були розміщені до бою всі наші сили і чекали з напруженням рішучого моменту... А він наближався. Густі лави сірих і чорних постатей ішли у весь зріст. Змучена наша сотня пішла в резерву за рампу.

З окопів затріскотіли до сорок наших скорострільних, рушниці трьох сотень юнаків та частини студентського куріня.

Падали чорні постаті, за ними йшли нові, знову падали і знову йшли, одні за другими, і чорні і сірі лави... Наші окопи, стація і потяги засипалися ворожими стрільнами і кулями, але кріпко трималися наші... Посилали по набої до відїхавших за півтори верстви потягів, вистрілювали їх, знову посилали... Але грізні вістки: „нема набоїв", „псуються скорострільні" пролетіли по окопах, а тут чорні постаті знялися, крики „ура", „слава", і все перемішалося... Стріляли один одного... Облилися кровю багнети... Але вдесятеро більше ворогів перемогли. Почався скорий, вже неорганізований відступ до потягів, а

Москалі з криком „ура“ кинулися до стації, яку охороняли 50 студентів, переважно з тих, що не уміли стріляти.

Вечоріло, коли зібралися майже всі вояки до потягів, що чекали і що кожної хвилі готові були рушити в напрямку Київа. Два ваґони, відведені для ранених, були переповнені, відвели третій. Сестри і санітарі наспіх перевязували ранених. Потяги рушили під вогнем ворога...

Уже в ваґонах сотні рахували свої ряди. Кожна не долічувала 5-10 юнаків, студентський курінь до 50 студентів.

Перетомлені всі спали в ваґонах, а на ранок встали на стації Бобрик, де разом з відійшовшим зі ст. Гребінки Кошем от. С. Петлюри, мали дати новий бій Москалям.

Сюди прибігли з Ніжина, занятого вже Москалями, два гімназисти і передали, що на Крутах у вчорашнім бою залишилося до 300 забитих Москалів. Вони принесли страшну вістку про розстріл 46 (?! Ред.) студентів і милосерної сестри, захоплених до полону на Крутах.

Цей день, 16 січня 1918 р. ст. ст. був рішаючим днем успіху Москалів в їх поході на щойно звільнену Україну, день, якого не забуде історія.

Свідки слави недавнього минулого в Белзі

Написав — *С. Г.*

Мало хто знає, як кріваво записався на сторінках історії наших останних визвольних змагань старий, княжий город Белз.

Після переняття влади в перших днях листопада 1918 р., в цілій Белзчині йшла праця коло налагодження справного адміністраційного апарату та коло організації військових частин, які мали стати зав'язком армії. Та не довго прийшлося радіти з успіхів праці, при закріплюванню основ молодої української держави. Прийшов кінець січня 1919 р. Тоді Поляки заняли залізничий шлях Рава Руська - Угнів - Белз аж по Кристинопіль. Правда — українські війська своїм протинаступом відкинули ворога до Белза, але мимо кількох наступів (головний наступ був дня 8. лютого 1919 р.), українським військам вже не вдалося взяти Белза аж до загального відступу з Белзчини, дня 15. травня 1919 р.

Після тих боїв, ціла Белзчина засіялася могилами стрільців УГА. Одні клали свої голови на побоєвищах, а другі, ранені, вертали домів і тут вмирали від ран. (В тих частинах було багато стрільців, які походили з Белзчини.)

З того то часу в Белзі лежить 100 підстаршин і стрільців УГА. Поховано їх в 8 могилах. А то: в одній збірній на громадському пасовиську, в 5 збірних на громадському цвинтарі і в 2 окремих теж на громадському цвинтарі.

На горбку, коло залізничого двірця, де дорога Сокаль-Белз перехрещується зі залізничим шляхом Белз-Угнів, на висипаній могилі (на 1.80 м) і обгородженій деревляним, штахетовим плотом (ширина обгородженої площі 9 м, довжина 7·50 м), стоїть високий (6 м) дубовий хрест. Тут спочиває 22 стрільців, які згинули підчас відступу і наступу на Безл. Переважаюча частина їх згинула 8. II. 1919 р. Частини їх наступали від села Перемислова і в чистім полі попали під сильний обстріл ворожих скорострілів, уставлених між хатами на передмістю т. зв. „Заболоття“. Позбирали їх з поля і поховали — точніше — закопали, кілька днів пізніше, місцеві Жиди, на приказ польської команди в Белзі (здається на жадання спеціяльної української військової делеґації).

Щойно на весну 1922 р. створився місцевий громадянський комітет, який занявся висипанням могили, поставленням хреста та обгородженням її. Багато часу минуло, заки тому комітетові вдалося зреалізувати його завдання. Очевидно, не обійшлося без перешкод зі сторони „власть імущих“. До воження землі дали підводи міщани і селяни зі сусідних сіл, а матеріял на хрест дали ОО. Василіяни з Кристинополя. З причини згаданих перешкод, хрест і паркан поставлено далеко пізніше...

До 1930 р. ніхто не міг подати назвиськ тут похованих стрільців. Щойно в тім році Філія Т-ва Охорони Воєнних Могил в Белзі і с. Цеблові, при допомозі студентів округи, почала переводити реєстрацію полеглих, в часі визвольних змагань, в судовій окрузі Белз і на основі тої реєстрації до тепер вдалося устійнити 18 назвиськ стрільців, які походили з Белзчини і яких тут поховано. То є: 1. Гладинюк Григорій, 2. Гриньків Іван і 3. Прихідко Іван зі Себечева, 4. Хмельних Володимир і 5. Когут Омелян з Довжнева, 6. Боднар Іван і 7. Сірий Іван з Жужеля, 8. Курка Павло, 9. Зінько Андрій і 10. Вергун Іван з Цеблова, 11. Коваль Василь з Прусинова, 12. Грицай Іван з Осердова, 13. Решетило Антін з Тушкова, 14. Кожан Іван з Перемислова, 15. Гриців Іван, 16. Назарок Андрій і 17. Булик Іван з Вербіжа, і 18. Цьона Петро з Городища варяжського. Всі з V. Сокальської бриґади.

Зовнішний вигляд могили є вдоволяючий.

Гірше мається з могилами на громадському цвинтарі. Тут поховано 77 стрільців і 1 хорунжого УГА, а то:

I. Збірна могила 12 незнаних стрільців
II. „ „ 18 „ „
III. „ „ 32 „ „
IV. „ „ 6 „ „
V. Могила хор. Мацькевича Осипа
VI. Збірна могила 8 незнаних стрільців
VII. Могила стр. Стадницького Олекси.

Пять перших лежить разом в південно-західнім розі цвинтара, коло брами, дві останні на середині цвинтара. Їх зовнішний вигляд є менше як вдоволяючий, хоч кожного року перед 1. листопадом їх поправляється. Старі провізоричні хрести, поставлені грабарем в 1919. році, розлітаються. На тих могилах кожного року 1. XI. правиться панахида за Полеглих.

До тепер не далося устійнити назвиськ похованих, за виїмком хор. Мацькевича і стр. Стадницького. Треба припускати, що тут поховані ті, які згинули підчас відвороту і наступу в західній частині міста (на т. зв. „Любельськім“ передмістю) і в с. Виткові та ті, які вмирали в польськім військовім шпиталі, приміщенім в будинку СС. Феліціянок в Белзі.

Так виглядають могили Тих, які лягли головами на старім побоєвищі, де вже, несповна тому тисячу літ, кріавилися дружини українських князів, щоби, як колись Ярослав, „во славі“ вмашерувати до Белза.

Зі споминів гарматчика

Уривок з денника хор. *Ст. Венгриновича.*

Старшина 3 гарм. полку УГА. Межибіж коло Проскурова. Липень 1919 р.

13. I. 920.

Плоти, коло місточка Крутіє (15 верств до Дністра — Бесарабії, 30 верств до Бірзулі).

Село молдаванське. Люди говорять схожо до мови румунської, однак деяка різниця. Уміють також по українськи. Околиця чудова. Село розкинулось по горах наче моя Тарнава, в долині пливе річка, день соняшний начеб перші дні весни надходили.

Я вийшов на гору — за хату, глядів на село, на гори, на ряд тополь коло фільварку, на гурток хлопців і дівчат, які над річкою при звуках сільської орхестри крутились у танці. Сьогодня в них „Новий рік" зустрічають, велике свято.

Вістка розноситься, що наша Начальна Команда хоче зірвати з Денікіном — який хоче нас перевести на Кавказ чи Дон, а переговорюють з большевиками. Говорять, що наші в Жмеринці вже повнять службу з большевиками. За кілька днів будемо певно знати, скільки правди в цих поголосках.

19. I. 920. Софіївка.

Чимраз гірше й гірше. Все рветься — розпадається. Люди, один за другим, хорують і лишаються по дорозі. Мій старенький чура (40 літній) також захорів і лишився. Сам чищу коня, годую його.

I. Г. К., IX. Бригада, 9 гарм. полк. Штаб 9 полку в Ольгополі 1920 р. Комендант пор. Бабій, чет. Юрійчук, хор. Кіцера. (Гляди „Історія 9 гарм полку". Л. Ч. К. I. 1932).

Оба булавні захоріли, а ще вчора був один здоровий...

Що ночі пропадають коні зі стаєн, недавно вкрали нам цивілі шість, а цеї ночі чотири пропали. — Бачуть, що ми вже безсилі, ледви тягнемось обозами, то ще й обскубують нас поволи... вчора за нами зі села стріляли...

Колись наша батерія числила 80 людей — а може й більше, а нині 16 здорових...

Нині мають зліквідувати батерію, тих решту людей і кілька возів мають прилучити до іншої.

Вчора сказав мені господар: „Ви скоро будете назад вертатись, але так по одному... по два... попід плоти..."

Бачу, що до цього іде... а куди нам вертати. Чи може в Галичину... сотки верстов відси... Чи зроблю цю дорогу ногами — в зимі? Чи піду так, як мій чура і богато-богато інших, що десь у чужій хаті — на печі умірає на тиф?

Нині йорданські свята, а мені нічого а нічого на спомин цього слова не ворушиться в душі. Каменем став.

26. I. 1920. Богуславка. Херсонська губернія.

Степ тай степ. Питай дороги в яке небудь село, то все одержиш відповідь: „Прямо".

Їдеш і їдеш і нічого перед собою не бачиш, ні ліса, ні деревини... тільки трава й будяки з під снігу виглядають, цілі лани соняшників і кукурудзи, що видко не мали часу зібрати...

Денеде побачиш мале стадо свиней або баранів... ходять собі спокійно по степу, ніхто їх не стереже, ніхто й не краде... це знак, що десь недалеко буде хутір, або сільце.

Аж тепер зрозумів я те, що колись читаючи — дивним здавалось, що Запорожці заїхали в хутір, а коні пустили в степ пастись...

Колиб у нас так пустив, то певно два дні опісля шукав би коней, а тут рівно... на десять верстов їх побачиш.

З права й ліва пасмо низьких горбів, а серединою долина. Станеш і глянеш кругом, то певно начислиш 8-10 могил — курганів, один ближче, другий дальше, а інший аж ген-ген на обрію.

29. I. 1920.

Куда дорога до Кассель, питаю селянина, перед котрого хатою затримав коня.

— Їдьте прямо на сонце, так чуть-чуть на ліво від сонця, — і вказав мені рукою на червоне — заходяче сонце.

Я поїхав. Минув один горб — другий, а завсіди гляджу в ту сторону, де червоніє небо... виїзджу на третю гору й бачу в цій стороні, де заходило сонце, вежу костела німецької кольонії Кассель. Якраз вежа прикрила мені кружок сонця...

Підїзджу ще ближче, показуються — наче з під землі виринають — фіолєтні криші домиків, показується ціле село.

30. I. 1920. Кассель.

Перенесли мене до іншої батерії. Страх не хотів їхати. Тут усі мені знайомі — зжився з ними, а нагло приказ: „Хорунжий Венгринович враз зі своїм службовим верхівцем перенесений до батерії 5/8, де має сьогодня зголоситись".

Сів на коня, привязав свій наплечник з усім своїм мізерним майном до сідла і поїхав.

На дворі мороз — аж тріщить, ще й вітер курить снігом, на кільканацять кроків нічого не видко...

Їду сам один степом, держусь цього напрямку, який мені рукою вказали...

Минаю поля соняшників, високе бадилля — наче ліс — бє мене по колінах, хоче зі сідла струтити... минаю лани незібраної ще кукурудзи... кінь спотикається на грудах... бродить снігами... десь заяця пробудить зі сну.

Я рукавиць не маю. Змерзне одна рука, тоді ховаю її в кишеню, а поводи беру в другу й так на переміну грію обі руки.

Як перемерзну в ноги, тоді зіскакую з коня й біжу в долину, що тут „балками" звуть, а моя кобилка наче собака, біжить сама за мною...

Всетаки відморозив собі руку й ноги. На пальцях виросли міхурі, як мала бульбочка.

Добрий хазяїн — Німець проколював їх нині рано й смарував жовчю зі свині.

Гарна кольонія. Хати криті дахівкою, стайні з підлогами, теплі — наче кімнати, до стайні вхід просто з хати — не потрібує через подвіря йти.

Нема порівнання з тими шіпками, які для худоби будують Українці, зі шувару й глини, де худоба майже на дворі стоїть.

На кождім подвірю керниця зі журавлем, у селі власний млин паровий, навіть своя міліція — охорона села.

У хаті кімнати тапетовані, підлога воскована, на стінах годинник... одним словом: це Німці.

Мушу записати, що оба хлопці з мого села Марців і Скарбінець померли на тиф в полевій лічниці в ваґонах. Перший (24. I. 1920.) похований у Веселому Куті, другий коло стації Мардарівка.

10. II. 1920. Ташлик. (Над самим Дністром — теперішньою границею Румунії).

Нагло вернувся ґенерал Ціріц з Одеси. Говорив там з анґлійською місією... обіцяли випустити наших інтернованих з Домбя (може й мого тата), вернув і дав приказ: Галицька армія враз з Денікінцями переходить Дністер, до Бесарабії — Румунії, де остане під опікою Анґлії.

Зробився рух. Посипались дальші накази: з Начальної до Корпусів, з Корпусів до Бриґад і дальше до полків — курінів — батерій.

Хорих до Тирасполя — до лічниці, там лишаються... поучити їх, щоб по виздоровленню також перейшли Дністер і шукали Галицької Армії...

Пушки забрати з ваґонів. Маґазини: цукор, муку, овес розібрати по возах — і хто скільки може, що не дасться забрати, залишити цивільному населенню за поквітованням.

48. лінійна тяжка батерія 1/I. Сот. Гриць Сенечко, чет. Альфред Козак, хор. Ант. Янченко, хор. Тотовскуль, чет. Босий. Чечельник, в лютім 1920 р.

Вислати розвідчих старшин, щоб винайшли перехід через лід, поговорити з румунськими властями.

VIII. Бриґада переходить дня 9. II. 1920, о 6 год. вечером, збірка цілого III. Корпусу в Кишиневі.

Так і сталось. Хорі зі санітарним потягом відїхали до Тирасполя, батерії поздіймали свої пушки з ваґонів, усе майно, що було в ваґонах, позабирали на вози, місця на леду вишукали...

Нагло, в останній день, в кілька годин перед переходом армії приказ:

„Перехід через Дністер неможливий!"

Що сталось?! Така зміна... Ми перейшли на сторону большевиків — під команду полковника Шаманека. Вертаємо назад до Бірзулі — Жмеринки...

Говорять, що Одесу заняли Галичани, що там вже синьо-жовті прапори, що Україна буде мати ґетьмана.

Я відїзджаю завтра 25 верстов на північ, як реґулюючий кватирами для нашого полку.

18. II. 1920. Найдорф. (Німецька кольонія).

Тільки в казці можна таке читати, яке сьогодня в нас діється. Ті большевики, яких так ще в Галичині боялись, яких під Київ і за Київ гнали... тепер наші сою.ники.

Наша армія зоветься тепер: Червона Галицько-Українська Армія.

Коло нашої команди повіває червона хоругов, у нас на шапках червоні в'дзнаки.

По селі ходять наші стежі й большевицькі, одні других здержують:

— Стой! Кто ідьот?

— Галичанська стежа!

— Ну так, то поступай!

Перейдуть — поздоровлять себе:

— Здраствуй товаріш! — Здорові були!

Тоб ще байка. Нічого собі. Та кілька днів цьому, глядимо крізь в'кно, надїздить у село богато кавалєрії, всі вулиці повні, може з півтора тисячки їх надїхало.

Виходжу на дорогу, питаю: що за одні.

— Денікінці!

Я здурнів, відки тут Денік'нці взялися.

Щастя, що вечер був і мого червоного на шапці не бачили...

А воно от що. Хотіли перейти через Дністер — до Румунії й ця ніби згодилась на перехід, а коли вже ввійшли на лід, почали Румуни з другого берега стріляти... і вони тепер не мають куди подітись. Перебиваються крізь большевиків до Поляків, або Петлюри...

Дов'дались, що Петлюра десь коло Уманя, то хочуть з ним злучитись.

Нещасливі люди.

Довідались від мене, що в селі кватирують Галичани — ціла бриґада, то й втішились... намовляли нас, щоб ми йшли з ними до Поляків.

Декотрі ще не знали, що ми перейшли до большевиків, а декотрі, що знали, також нас не зачіпали, бо розуміли, що іншого виходу для нас не було.

Вони також п рейшлиби, та тільки не знають, що зробилиб з ними большевики... бояться, щоб не вирізали.

Бували й такі, що коли бачили, що вже окружені — нема їм виходу, то самі себе стріляли.

Большевики покищо погано мені представляються. Регулярного війська тут не було, перейшли десь мимо нашого села — до Тирасполя, а ті, що заїздять, то правдиві банди. Без старшин — без карности, без власної кухні. Заїдуть у село з червоними тасьмами на шапках, беруть коні у Німців або міняють: свою шкапу лишає, а доброго виводить зі стайні.

Ходять по хатах, кажуть собі варити — пекти, що тільки захочуть... недавно зрубали голову одному хлопцеви зі села, що мав ніби служити в денікінській армії.

Та ще коби це військо, а то бувають діти 13-14 літні, кріс волочиться йому по землі, відай тільки тому пішов, щоб собі доброго коня зрабувати й героя вдавати.

Село дуже гарне. Три церкви: лютеранська, баптистів і реформаторів. Одна — лютеранська подібна до церкви, бодай вежу має й хрест, а прочі без вежі — без хреста.

Заходив до них у неділю.

Два ряди лавок, по одному боці жінки, по другому мужчини і то противно як у нас, на переді старші, по середині молоді, а в самих задніх лавках — діти.

На престолі святе письмо — переклад Лютра, хрест і дві свічки.

З боку піч, бляшаний комин виходить на двір.

На стінах пусто, ні образу, що найбільше якийсь цитат зі святого письма.

На переді — на стіні таблиця, де виписані псальми, котрі цеї неділі мають співати.

Пастора нема (один на три села), тому заступає шкільний учитель. Сідає за катедру, проводить у голос молитву, читає проповідь з якогось підручника. (На память проповідувати вільно тільки пасторови). Потім співають виписані на таблиці псальми, потім знову молитва й виходять. Грають орґани. Виходять по порядку. Мужчини ждуть, поки не вийдуть жінки, діти — поки старші.

У хатах Німців так чисто — гарно, постіль біленька наче сніг, гостинні... що радше ту приповідку „український нарід гостинний“ прикласти до Німців.

Чуюсь наче в себе, в хаті. Рано принесе наша хазяйка кави — булок, обід — вечерю також дає, а за плату навіть не згадий.

Коневи дають сіна — полови — кукурудзи.

Коні мають Німці чудові. Чорні — високі, грива — хвости по землю, запряже в саночки, то гонять як вихор.

Вино мають власне. Пють його богато.

Захотів раз щось читати. Попросив: „Neues Testament“. Приніс мені Німець, поклав на стіл і сейчас повиганяв дітей з покою, зачинив двері, лишив мене самого лиш з книжкою на столі.

У них читати Святе Письмо це якась святість, не вільно перешкаджати, не вільно при цьому курити папіроса.

Є тут на Вкраїні одна також цікава віра, чи секта т. зв. Штундисти.

Був раз у них у їх церкві а радше у хаті сходин.

Звичайна кімната, на стіні 10 заповідей Божих. Святкують суботу. Не признають нічого, тільки Святе Письмо. Женяться лиш поміж собою. Горівки не пють. На гробах не ставлять ні хрестів — ні таблиць, бо память — кажуть — має бути в серці.

Святе письмо знають майже на память. Навіть малі хлопці навчені на кожде твоє питання відповісти цитатом зі Святого Письма.

В цьому селі, де я був у їх хаті, істнує ця секта всього 6 років. Спершу приняла її одна родина, а тепер вже коло 18 родин.

Я зауважив, що зібрались там самі свідоміші одиниці, які трохи думають, яких темнота і захланність тутешніх батюшок відвернула від православної віри, а впхала в секту.

Посидів я в їх кружку щось дві години. Самі молоді парібки й дівчата. Їх кружок — наче одна рідня. Згадались перші Неофіти у катакомбах, переслідувані а однак щасливі, бо віра в Христа додавала їм потіхи і скріплення.

23. II. 1920.

Прийшов приказ по всіх Бриґадах вибрати шістьох членів до Революційного Комітету: „Рев-Ком“... трьох старшин і трьох стрільц'в, які наглядалиб над порядком у бриґаді, які заступалибся за жалобами стрільц'в, булиб посередником між стрільцем а Командою.

З історії козацької артилєрії

Написав — *І. К.*

Коли говоримо про козацьку артилєрію, повстає в нас уявлення, що козацька „гармата“ була така сама оригінальна і своєрідна, як інші сторони козацького військового життя; в популярних підручниках історії України стрічаємо навіть малюнки „запорожських“ пушок, що мовби то є доказом цеї самобутньости. Але того роду загально прийняті погляди треба брати з деякою резервою. Артилєрія від самого початку свойого істнування мала характер інтернаціональний: винаходи, уліпшення, нові типи пушок переймалися з одної країни до другої і про якісь національні чи державні окремішности в системах і формах артилєрійського мистецтва говорити можна хіба виїмково. Щодо України, то в часи козаччини розвиток техніки не стояв у нас так високо, щоби артилєрія могла тут прийняти якісь окремі форми, — до нас приходили готові типи зброї з заходу і як де навіть були власні майстерні пушок, то в них тільки наслідувано західні зразки. Тим більше серед козаків, на Запоріжжі, далеко від культурних осередків важко сподіватися якихсь нових винаходів в цій ділянці, — треба радше здогадуватися, що козацькі пушки були таких самих типів, як всюди інде в Европі. Оригінальність козацької артилєрії могла проявитися хіба тільки в тім, що деякі типи пушок прийнялися більше як інші; козацьке військо мало своєрідну орґанізацію і тактику і до неї повинна була примінитися також служба артилєрії.

Ці теоретичні розважання можемо провірити на основі історичних матеріялів, яких до козацької епохи є доволі богато. В першу чергу займемося історією козацької артилєрії до половини XVII століття, тобто до повстання Богдана Хмельницького.

Козаччина розвивалася на Запоріжжі від кінця XV століття, але артилєрію серед козаків стрічаємо аж на ціле століття пізніше. Се зрозуміла річ; перші козацькі ватаги не мали постійного осідку на Низу, переносилися з місця на місце, вели тільки партизанську боротьбу з татарами; не було відповідних умов до утворення трівкої оборонної системи. Пушок не було навіть на першій Січі, яку заснував Дмитро Вишневецький, на Малій Хортиці біля 1550 р. Козаки боронились від турків тільки з рушниць. Перші вістки про пушки в козацьких руках маємо щойно з 1580-их років. В 1583 р. козаки зруйнували турецькі замки Ягорлик і Бендери і забрали звідтам пушки; польський історик Бєльський в тім самім часі згадує, що козаки на Томаківці мають „гарматки“, добуті на турках. Отже перше джерело, з якого пушки прийшли на Запорожжа, була турецька здобича.

У перших війнах проти Поляків в 1590-их роках козаки добули знову пушки з українських замків. І так Криштоф Косинський 1592-1593 р. мав пушки з Білої Церкви, Богуслава, Трипілля, Переяслава, Київа; „козаки силоміць позабирали гармати, котрі ліпші, порох і всю стрільбу“, пише сучасник. В бою під Пяткою 2 лютого 1593 р. Косинський втратив 26 пушок. Пару літ пізніше Наливайко з своїми товари-

Ґен. Зелинський, командант І. Української Дивізії зі своїм штабом 1918 р.

Відділ скорострільців С. С. 1918 р.

шами загорнув артилерію з білоруських замків Слуцька, Бобруйська, Могилева. Наливайка Поляки славили як „прегарного пушкаря", — а з його походів і боїв видно, що він умів справді орудувати артилерією. З Молдави на Поділля 1596 р. він „ішов табором і в таборі мав до 20 пушок і чимало гаківниць, мав піддостатком пороху, а до кождої пушки казав прикувати пушкаря". Пізніше, як знайшовся у безвихідним положенню, не видав своєї артилерії, а пушки затопив у ріці, а порох і кулі закопав в землі. Дальше над Солоницею під Лубнами, де Наливайка разом з Лободою взяли Поляки в облогу, козаки серед табору виставили деревляні зруби, набиті землею, на них поставили пушки і так відстрілювалися. При здачі козаків 26 травня 1596 р. Поляки забрали 24 добрих пушок і кільканацять попсованих.

Але запорожське військо вирівнало ці страти новими здобутками. Кілька пушок козаки дістали з Австрії, коли 1594-1595 р. ходили на підмогу цісареві проти Турків. В московському поході 1604 р. в козацькім війську була „добра гармата — кілька пушок". 1616 р. запорожці втратили знову кілька гармат — добули їх Турки підчас облоги Січі. У хотинських боях 1621 р. в козацькому таборі було 23 пушки. 1628 р. у поході на Татар запорожці добули 20 пушок, 1630 р. у боротьбі з Поляками під Переяславом знову кілька гармат, між ними три більші. В поході під Смоленськом 1632 р. козаки мали 10 полевих або полкових пушок. 1637 р. у поході на Поляків у козацькім таборі було 10 пушок. При здачі під Боровицею у грудні 1637 р. запорожці видали Полякам біля 10 пушок.

Як з цього перегляду видно, козацьке військо у поході мало звичайно до 10 пушок а виїмково 20. Супроти цих означених цифр, треба брати критично загальні звістки про велике число артилерії у козаків, що стрічаються в деяких жерелах. Так пр. 1600 р. князь Ружинський передає чутку, що на Запорожжі є пушок і гаківниць сто або й більше; знову Боплан оповідає, що у Військовій Скарбівниці за порогами козаки переховували велику силу пушок. Ці звістки можуть бути настільки вірні, що козаки стягали на Запорожжа багато всякого воєнного матеріялу, також і пушок — але серед цих засобів тільки невелика частина надавалася справді до ужитку. Число більших пушок, з якими можна було іти у похід, не переходило поза 20, — решта це мабуть дрібні штуки, як пр. гаківниці, що були властиво не гарматами а рушницями.

Козацькі пушки, як ми вже бачили, були ріжного походження: місцеві, з українських замків і міст, австрійські, турецькі. Під Боровицею 1637 р. очевидець, що оглядав пушки добуті на козаках, вичисляв їх так: три гармати були з іменами цісарів, четверта мала арабський напис, пята „гладка без писання", шеста „кручена київська", інші взяті козаками з міст. Припадково знаємо докладніше про три австрійські пушки. На них були написи „Ferdinandus me fecit", „Rudolphus Secundus Imperator," — пушки були отже з часів Фердинанда I (1521-63) і Рудольфа II (1576-1612); козаки дістали їх певно в поході 1594-95 р. Вони цінувалися дуже у запорожськім війську, — бачимо їх під Смоленськом 1632 р. і під Боровицею 1637 р. Що-до місцевих пушок, то — як знаємо з інших жерел*) — їх відливано найбільше у Вильні, також у міській людвисарні у Львові; може була відливня й у Київі. Але не маємоніяких звісток про те, щоби козаки самі робили пушки, — правдоподібно в тім часі запорожці мали тільки пушки чужого виробу, козацькі пушкарі щонайбільше направляли розбиті гармати.

Що-до типу пушок, то не було тут, очевидно, ніякої одностайности, бо пушки були ріжного виробу і з ріжних часів. Що-до матеріялу переважали мідяні пушки: під Хотином 1621 р. було 20 мідяних пушок і 3 залізні. Якого калібру і величини були козацькі гармати, про це важко сказати щось певного. У поході 1632 р. стрічаємо назву полевих або полкових пушок, — інакше це „регіментові" пушки, малі пушки, що вживалися при полках у поході. Старовольський у брошурі „Eques Polonus" 1628 р. подає звістку, що козаки мають мосяжні пушки, таку пушку везуть на возі, запряженім одним конем, — це вказувалоб, що пушки були легкі, невеликого калібру. Не значить те, щоби козаки не мали й тяжчих гармат, — але такі легкі пушки найкраще надавалися до козацького способу воювання, до швидких рухів у важкім, бездорожнім терені. В інвентарі замку Острожських в Дубні 1616 р. згадуються „гарматки козацькі, на возі обкованім обшиті (скірою)," — можливо, що легкі пушки називано в тім часі „козацькими". Підчас морських походів, на козацькій чайці було 4-6 легких пушок, які Боплян називає фальконетами, — це також калібер один з найменших.

На чолі козацької артилерії стояв обозний, при кождій пушці був окремий пушкар, до коней були фірмани. В реєстровім війську 1600 р. обозний діставав плату чвертьрічно 30 зол. (так само як полковник), пушкар 12 зол., фірман 3 зол.; на олово і порох діставало військо 500 зол. Для охорони артилерії був окремий відділ піхоти, 200 люда. В часі походу пушки розділювано звичайно так, що частина їх була на чолі табору, частина по заду.

Порох і кулі козаки виробляли самі. Селітру брали із степових майданів себто розкопаних могил, — добуванням займалися окремі „селітерники", яких на Придніпрянщині було немало. Руда знаходилася в руднях, які траплялися в багнистих околицях. У хотинськім поході 1621 при 23 пушках було 12 міхів з кулями і порохом.

Звичайне пристановище артилерії в 1630-их роках було в Корсуні. Для гарматної обслуги козаки домагалися все „стації" тобто приміщення по домах і харчів; нераз жадали також плати на коні, шори, одіж для погоничів.

Артилерія уважалася найцінішою власністю запорожського війська, „військовим скарбом", „клейнотом". 1633 р. козацькі пушки поблагословив митрополит Петро Могила. Як мав бути похід, давали приказ збиратися до „гармати", — вибір військової старшини мав також відбуватися при гарматі. В 1637 році перевезення артилерії з Корсуня на Запорожжа було гаслом повстання проти Польщі.

*) Початки артил на Україні, Л. Ч. К. 1932 р. ч. 1.

Література: М. Грушевський, Історія України Руси т. VII, VIII ч. 1.; Sprawozdania Komisji hist. sztuki т. VI с. 210.

Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині*)

Написав — *Р. С.*

Дня 15 квітня Окремий Стрілецький Запорожський курінь, відступаючи враз з цілою Армією УНР на захід перед червоними Москалями, розташувався на ст. Кузьминчик біля Гусятина.

16 квітня комендант куріня поїхав за Збруч до м. Гусятина, щоб порозумітися з галицьким командантом III Відтинку Східнього фронту отаманом Мартиновичем відносно співділання на випадок наступу большевиків, чого треба було очікувати кожної хвилини. Отаман Мартинович вияснив, що має виразний наказ своєї влади обмежитися пасивною обороною р. Збруча, себто не допустити большевиків перейти на територію Галичини, але й самому не переходити на лівий берег і тому допомога, на яку на випадок бою з червоними мігби лічити курінь, формально полягатиме лише в підтримці артилерією і в забезпеченні куріня від обходу обороною переправ через Збруч на його крилах. Виходило, що міг курінь лічити на активну підтримку навіть у випадку, колиб ситуація сприяла його льокальній контрнаступовій акції. Однак старий вояк отаман Мартинович дався легко переконати, що не буде його вини в тім, коли його вояки свавільно перейдуть через Збруч, щоб підтримати Запорожців, бож знищення ворога перед відтинком найбільше забезпечувало оборону Збруча. З огляду на такий стан річей між обома командантами було вирішено, що все одно, незалежно від висліду очікуваного бою, курінь потім перейде за Збруч і займе позицію в м. Гусятині, маючи на крилах Галичан — правіще в районі палати Голуховського, лівіше на ф. Криничка (Керничка) по одній сотні. Резерву відтинку в складі двох сотень отаман Мартинович тримав у східній околиці с. Чабарівки. Отаман Мартинович поінформував коменданта куріня про те, що його вояки є молоді хлопці, які ще не були в боях, і тому він дуже на них не покладається, а навіть пропонував, щоб курінь заразже перейшов на територію Галичини, бо відворот в обличу ворога може викликати паніку серед них. Однак комендант куріня не вважав за можливе переходити за Збруч на очах Галичан без бою, про що й сказав отаманові, просячи ще раз про підтримку артилерією. Отаман Мартинович охоче приобіцяв цю підтримку. Він мав дві батерії, одну з них 105′′′, яка стояла на позиції в лісі, що при палаті Голуховського, недалеко від коти 292. По цій нараді комендант куріня відїхав до ст. Кузьминчик, але в дорозі туди вже почув стрілянину, з чого зрозумів, що бій з червоними розпочався.

Ще 15 квітня, очікуючи наступу ворога, комендант куріня оглянув терен, щоб підготовити оборону. На південь од с. Кузьминчика на височині 306 були старі ще з часів світової війни окопи. Була це зручна тактична позиція, бо височина панувала над цілою околицею, забезпечувала мости через Збруч — залізничий і звичайний в Гусятині, а боронити її могли невеликі сили. Лише шанці не давали належного забезпечення перед артилерійським вогнем, хоч це й не було страшне, бо большевики не посідали, як до цього часу, гавбиць. Комендант куріня помістив на цій височині одну сотню з кулеметами, а решту піхоти розташував в резерві за правим спадом гори. Дня 15 і 16 квітня висилав комендант куріня кінну розвідку в напрямку на сс. Кутківці-Івахнівці, але 15 квітня розвідка ще не була виявила наближення ворога*).

Приїхавши до куріня біля години 14, комендант пішов на верх гори 306, звідки, як на долоні, було видно наступаючих большевиків. — Були вони в значних силах, обстрілювали артилерійським вогнем з батерії та панцирного поїзду височину і ст. Гусятин, видно було, що тяжкі кулемети тягнули в розстрільній коні. В тій самій хвилі почали стріляти галицькі батерії, але стрільна їхні шкоди ворогові принести не могли, бо галицький обсерваційний артилерійський пункт на височині 300 доброго нагляду не давав. Запорожці тихо очікували наближення ворога. Тимчасом комендант куріня наказав, щоб потяг з господарством переїхав за Збруч, аби ворог випадково не трафив у його. Коло години 16 большевики вже наблизилися на віддаль до $1^1/_2$ клм. і почали обстрілювати нашу позицію з кулеметів. З північного боку вони почали скупчуватися за тором, зі сходу вийшли з с. Ольхівця і ярком обходили височину з півдня, а вздовж тору з півночи. В тім часі перестали стріляти галицькі гармати, що було дивне, бож 105′′′ гавбиці могли добре обстрілювати ворога перекидним вогнем. З цим послав комендант куріня записку до отамана Мартиновича. Щойно показалися большевицькі лави з-за залізничого насипу, як Запорожці рідким прицільним кулеметним і рушничним вогнем загнали їх назад. Рівнож відбито їхні спроби наступу на Гусятин висланою з резерви сотнею. Кілька разів большевики пробували наступати і за кожним разом, залишивши значну кількість забитих, тікали назад. Наближався вечір і тому не можна було вже розпочинати якогось маневру проти большевиків, які зі свого боку рівнож припинили спроби наступати і лише обстрілювали височину та місто.

Коло години 17 приїхав гонець, якого комендант куріня посилав до отамана Мартиновича і розказав, що Галичани вже залишили свої становища і тому він не доручив службової записки. Комендант куріня негайно вислав за Збруч сотника Мороза, щоб виявив ситуацію. По якімсь часі сотник Мороз прислав доповіщення, що отаман Мартинович враз зі штабом знаходиться на шосе, недалеко коти 292 і організує охорону батерії, обслуга якої враз з піхотними сотнями залишила свої становища. Така ситуація в звязку зі спостереженим на передполі рухом большевиків на південь від м. Гусятина та наближення вечора змусили коменданта куріня наказати перехід на другий берег Збруча. В першу чергу

*) Див. X, XI і XII числа „Літопису“ з року 1931.

*) Див. схему ч. 1.

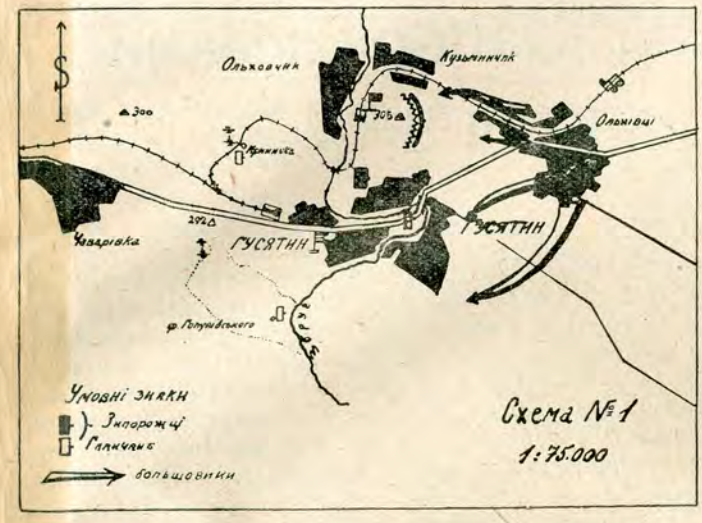

Схема 1.

перейшла туди кінна сотня, а потім піхота. Щоб забезпечити перехід, залишено одну чоту з кулеметами для оборони мосту в Гусятині і сам командант куріня з десяткою стрільців і командантом сотні поручником Петровим залишився на височині, як прикриття. Орґанізацію оборони по тамтім боці Збруча покладено на підполковника Шевціва і коли він завідомив, що вже обсадив правий берег, то перейшло туди й прикриття.

Вже зовсім вечоріло, як командант куріня дістався на двірець Гусятин, там він одержав повідомлення від отамана Мартиновича, що той очікує на нього на шосе недалеко коти 292, де збірає коло себе свої сотні, які заразже скеровує на попередні їхні становища. Большевики в тім часі вже цілком припинили вогонь і тільки з боку моста в Гусятині ще зрідка доносилися відгуки поодиноких стрілів.

Коли командант куріня вийшов на шосе, щоб проїхати верхи до отамана Мартиновича, то побачив, що вздовж дороги, прикриваючись кущами, гусаком йде якийсь відділ Галичан під командою поручника. На наказ команданта куріня „стати", поручник затримав свій відділ і доповів, що він зняв сотню з позиції, бо вже всі відійшли, а залишаючись, він може наразитися на те, що „стрільці й так вночі повтікають", тому хоче на ніч відійти до с. Чабарівки і в цей спосіб задержати сотню в руках. По тих словах зняв поручник з плеча свою польову пляшку і запропонував командантові куріня випити коняку. Командант куріня вияснив негайно, що Запорожці є на своїх позиціях, що недалеко є отаман Мартинович, що галицькі сотні вертають на свої місця і що тому він, поручник, має так само вернути. Поручник слухняно зробив „позір" і наказав відділові відмарш назад до Гусятина. Тоді командант куріня затримав ще поручника і запитав, що має значити його предложення випити. Засоромлений поручник зніяковів, але з дуже милою, розброюючою усмішкою відповів, що в часі нервового напруження коняк знаменито ділає на нерви і що йому відомо про недостачу алькоголю на Україні. А вже цілковито вразило поручника, як командант куріня сказав, що алькоголю не вживає (так було в дійсности) і що таке предложення поручника вважає що найменше за нетакт. Поручник не повірив — так, не повірив, бо серед Галичан тоді було, а навіть і тепер ще є переконання, як це видно з мемуарної літератури, що Наддніпрянці багато пють. Був то милий, а притім, як пізніше виявилося, прекрасний лінійний старшина поручник Гнат Стефанів.

Большевики замовкли цілковито. Запорожці для певности виставили на ніч перед обома мостами таємники („секрети"), вздовж Збруча поставили чати, а решту стягнено на двірець для відпочинку. Втрати за день були невеликі — кілька ранених. Підїхав отаман Мартинович на сцену розмови команданта Запорожського куріня з поручником Стефановим, галицькі сотні тихо переходили на свої місця. Отаман оповів, як справдилося його передбачення відносно нестійкости його молодиків — 19 і 20 літніх хлопців, але вже, здавалося, що він опанував ситуацію. Обидва команданти пішли на двірець нарадитися, аж нараз приїхав командант Чортківської військової округи отаман Оробко. Вирішено, щоб курінь ще кілька днів постояв на позиції, а потім мігби відійти до с. Чабарівки, як резерва відтинку, на відпочинок.

На другий день, 17 квітня, над ранком дозори, що їх вислано для звязку з Галичанами, доповіли, що тих знову нема. На це командант куріня поїхав до с. Чабарівки до отамана Мартиновича і зазначив йому, що вважає потрібним відїхати з курінем до м. Тернополя на зєднання з Наддніпрянськими військами. Справді курінь після своєї бойової невдачі під м. Городком і виявленої галицькими частинами відтинку нестійкости був у стані депресії. Отаман Мартинович просив залишитися, але й сам якось не мав певности. Коло полудня курінь вже доїхав був до ст. Копичинці, як там перейняв його отаман Оробко і з одного боку загрозами, а з другого просьбами намагався вернути курінь назад. Зденервований командант куріня відмовлявся, але після довгих пертрактацій погодився вернути, дістави запевнення від отамана Оробка, що він вживе всіх заходів, щоб зміцнити відтинок свіжими досвідченими сотнями, які триматимуться, що тим більш було можливим, бо большевики не виявляли заміру йти на Галичину. Таким чином відтинок на протязі якогось часу був майже необсаджений і тільки кілька кінних зі штабу отамана Мартиновича наглядало лінію Збруча в районі Гусятина. Отже курінь вернув і закватирувався в с. Василькові, як резерва відтинку, а отаман Мартинович одержав незабаром дві свіжі сотні.

Перебувши Великодні Свята й відпочивши, курінь дня 26 квітня дістав наказ вислати одну сотню на фронт і зайняти відтинок в районі парку Голуховського, як головна варта ч. 2. Кілька днів пізніше вислано й другу сотню, а командата куріня призначено командантом підвідтинку III; пізніше він заступив хорого отамана Мартиновича.

В тім часі ворог провадив лише діяльну розвідчу акцію та сильно обстрілював ті відтинки фронту, де стояли Запорожці і вони мали вбитих та ранених. Кілька разів ворожа розвідка то в одному то в другому місці переходила на територію Галичини, але завжди її зі стратами вигнано.

Найближчими сусідами відтинку були: зправа — в районі м. Скали 16 загін отамана Миколи Шаповала, зліва — в районі м. Сатанова Запорожська Січ отамана Божка. З огляду на те, що отаман Мартинович не мав галицьких кінних частин, патрулювання Збруча покладено на курінну кінну сотню, а в середині травня для полекшення кінній сотні

гої праці відтинок підсилено Лубенським кінним полком. Оповідав комендант полку сотник Поплавський, що був дуже приємно заскочений, коли вперше побачив Запорожців. — Він мав відомости, що це цілком екзотична частина, старшина і козаки малиб, по оповіданнях, ходити в оксамитних штанах і жупанах, мали бути великими розбишаками і нищити всі військові українські частини, з якими стикалися. На початку травня на зміцнення відтинку прислано ще 6 батерію СС під командою сотника Алехина.

Всі Наддніпрянські частини дуже заприязнилися, бо всеж ділало почуття туги за Рідним Краєм. Наддністрянці ставилися незвичайно приязно, дуже підкреслювали свою гостинність і це сприяло сердечности у відносинах, а крім того обєднала всіх бойова праця. Зі свого боку Запорожці намагалися віддячитися всіма силами, охоче заступали Галичан у полі, особливо підкреслювали свою бойову готовість; коли треба було йти вартовій сотні на допомогу Галичанам по виклику з команди відтинку, то вона вмить була готова і не йшла, а бігла на загрожене місце. Особливими симпатіями Запорожців тішилися отамани Оробко і Мартинович за зичливе відношення до них. Коли отаман Оробко довідався, що курінь не має грошевих засобів, то здобув для нього в ДСВС велику суму, бо міліон карбованців, та запровіянтував при Окружній Команді весь склад куріня. Рівнож найкращі спогади серед Запорожців залишив по собі незвичайно працьовитий, завжди спокійний і у високій мірі коректний начальник штабу відтинку сотник Пенчак. Відносини з місцевою людністю були позначені взаємною симпатією, що пізнав курінь, коли на наказ Головної Команди розпочинав наступ на Україну.

Десь коло 15 травня приїхав до с. Васильковець, де перебував Штаб і решта Запорожського куріня, Головний Отаман бл. п. С. Петлюра, щоб зробити перегляд. Курінь представився Головному Отаманові добре, хоч про перегляд не було попереджено. Запорожці, що вперше бачили свого Вождя, були очаровані його лагідним обходженням та притягаючою силою погляду. Ентузіястично вітали вони Головного Отамана. Про приїзд Головного Отамана вмить рознеслося по селу й мешканці, не зважаючи на несприятливу погоду, вилягли на площу коло приходства. По докладнім зазнайомленні з життям і бойовою працею куріня Головний Отаман подякував Запорожцям за військову справність та, що особливо приємно було чути їм, за добру поведінку з людністю. Підкреслив рівнож Головний Отаман спостережену ним підчас розмови з козаками свідомість їхню, зазначивши, що тільки свідомий вояк може виявити найбільшу офірність в боротьбі за волю Вітчини. Відїздючи Головний Отаман попередив коменданта куріня про те, що незабаром почнеться на цілому фронті наступ проти Москалів і що на курінь буде покладене самостійне та відповідальне завдання.

У звязку з заповідю Головного Отамана почалося зміцнення відтинку — а саме прибув і обняв охорону р. Збруча в районі сс. Личківці-Матвіївка Рибницький полк. Було це дуже поважне зміцнення відтинку і від тепер всі Наддніпрянські частини з нетерпінням очікували початку наступу, до якого готувалися. Нарешті 19 травня комендант Запорожського куріня дістав диспозицію, після якої всі Наддніпрянські частини творили під його проводом одну оперативну ґрупу і мали 21 травня розпочати наступ в напрямку

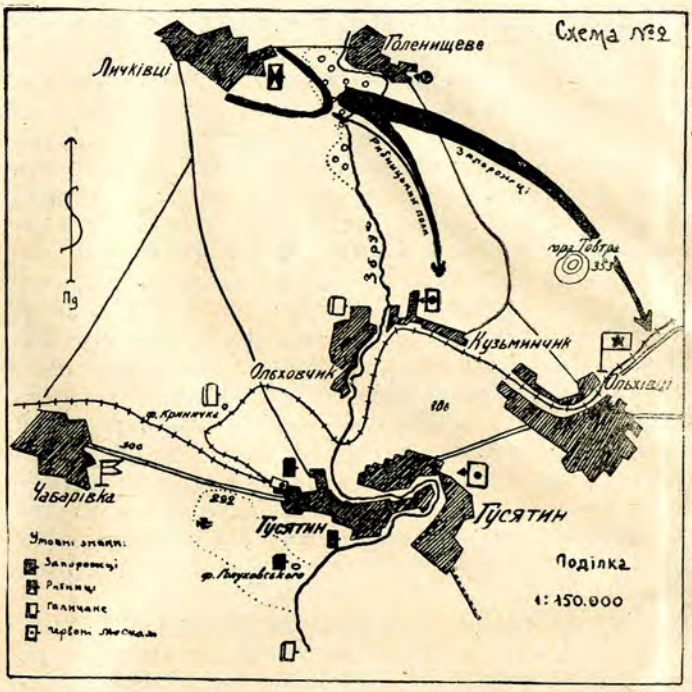

Схема 2.

ст. Вікторія-Ярмолинці, з метою опанувати в першу чергу ст. Ярмолинці. Галицькі чистини дістали завдання підтримати початкові ділання ґрупи при сфорсуванні Збруча, головним чином артилєрією.

Комендант куріня як комендант підвідтинку добре знав бойові вартости підпорядкованих йому частин, добре знав обстанову і в порозумінні з отаманом Мартиновичем уложив плян форсування Збруча і наступу, поставивши собі завдання спробувати цілковито знищити ворога на фронті відтинку. Плян цей полягав у тім, щоб на світанку 21 травня перейти р. Збруч у брід в районі на південь від с. Голенищева, де лісок підходить до самого берега річки і рухом в напрямку на с. Ольхівці вийти ворогові, головні сили якого знаходилися в районі сс. Кузьминчик Ольхівці-м. Гусятин, на крило і в тил. Було відомо, що большевики в с. Голенищеві мали лише польову варту з кордонної сторожі, яку вирішено висланим відділом охотників захопити у полон, по змозі без галасу. Большевицькі ж головні сили в тім часі на фронті відтинку складалися з 11 і 12 стрілецьких полків, Волочиського кінного дивізіону, 3 батерій і 1 панцирника, разом: коло 1200 баґнетів, 100-150 шабель, 10 гармат і значна кількість кулеметів та мінометів. Наддніпрянські частини були такого складу: Запорожський курінь — 350 баґнетів, 60 шабель, 8 кулеметів, 2 гармати 3 цільові (одну знято було з панцирника, другу на сформування батерії дав ДСВС); Рибницький полк — 220-250 баґнетів, 10 кулеметів; Лубенський кінний полк — до 120 шабель і 100 баґнетів; 6 батерія СС — 5 гармат 3-цальових і 2 кулемети, разом: біля 700 баґнетів, до 180 шабель, 18 кулеметів, 7 гармат і дві гарматки. Крім того мали помогти своїм вогнем дві галицькі батерії.

Завдання для частин ґрупи визначено такі: Запорожський курінь з кінною сотнею мав 20/V з вечера прибути до с. Личаківець, 21/V удосвіта вирушити до переправи через Збруч з таким розрахунком, щоб його перейти о годині 3-ій, після чого прямуючи на

гору Товтру і далі в напрямку на східню околицю с. Ольховець. Таким рухом курінь мав перехопити залізницю і шосе, а кінною сотнею охоплювати м. Гусятин (Наддніпрянський) з півдня. Крім того курінна кінна сотня висилала сильний розїзд в напрямку сс. Жарнівка - Гермаківка - Іванківці, щоб забезпечити акцію з півночи. Рибницький полк, що саме тримав відтинок фронту, де вирішено форсувати Збруч і через те добре знав, де і як несла службу ворожа польова варта, мав вислати охотників, щоб цю варту „зняти", по можливости без галасу. Потім Рибинці повинні були наступати вздовж Збруча, правіще Запорожців, впрост на південь. Лубенський кінний полк мав приготовитися в Гусятині (Галицькім) до переслідування ворога. Використати Лубенців в інший спосіб не було змоги з огляду на те, що їхні коні були в злому стані, а кількаденний дощ сильно розмочив землю і через те зробив її дуже тяжкою для руху кінноти. Батерії підтягнено ближче до фронту і 6 СС мала у випадку успіху приєднатися до ґрупи, перейшовши Збруч через міст в Гусятині.

19 травня Галичани змінили Запорожців на фронті, 20 увечері останні мали вирушити до Личаковець. Коли курінь виладнано до маршу, запрошено місцевого греко - католицького панотця, щоб поблагословив. Побачивши це місцева людність вмить збіглася пращати Запорожців, а жінки, звичайно, заголосили. Прийшов рівнож і римо - католицький священник поблагословити Запорожців. Була це справді зворушлива картина, яка свідчила про симпатії до Запорожців. Пізно в ночі 20 травня курінь прийшов до села Личаковець і в певнім напруженні очікувало вояцтво на світання.

Коло години 1 ої, як трохи посіріло, перейшов відділ Рибинців Збруч в самім Голенищеві і без стрілу взяв до полону сплячу ворожу варту в складі 11 люда. Одночасно в назначенім місці почали переправлятися Запорожці, пізніше Рибинці. Вже добре засвитало, як курінні стежі наблизилися до залізниці, а Рибинці підійшли до Кузьминчика, звідки впали перші ворожі стріли. Почалася безладна стрілянина з боку ворога, а спокійна витримана з боку наступаючих. В паніці почав тікати панцирник, що стояв за забудованнями східньої околиці с. Ольховець і не зважаючи на те, що його закидано ручними ґранатами, видерся і втік. По кількох мінутах стрілянини ворог тікав на схід і полудне — на жаль, ані Запорожська кінна сотня, ані Лубенці, ані теж перемучена наступом по розмоклій землі піхота не могли, як замірялося, переслідувати ворога. Трохи впорядкувавшись, обсадивши польовими вартами Кузьминчик-Ольховець та полудневу околицю Гусятина, почала ґрупа готуватися до дальшого наступу, але десь коло години 9-ої командант її одержав наказ одійти назад за Збруч. Так і не довелося виявити, чому це сталося — можна лише здогадуватися, що тому, що на сусідніх відтинках наступ не повівся. Почалося тоді стягання трофеїв: — захоплено понад 100 полонених, кілька кулеметів, штаб полку, багато ріжної зброї та коней. Втрати Наддніпрянців були невеликі: 1 забитий і 2 козаки поранені. Довго не хотіли Запорожці та Рибинці відходити за Збруч, залишати рідну землю й перейшли лише пізно у вечорі. Ґрупу розформовано і частини, що її складали, зайняли свої попередні становища на фронті.

Однак Запорожці в наслідок цього бою понесли дуже тяжку втрату пізніше — перестудився сильно в часі переходу через Збруч командант 1 сотні поручник Петрів і через кілька днів помер. Поховано його на цвинтарі у Васильківцях, причім оддати останню прислугу цьому хороброму воякові зібралися не тільки всі вільні від служби Запорожці та Лубенці й Рибинці, але й багато з місцевого населення.

23 травня команда відтинку одержала наказ про поновний наступ з анальогічним завданням, з тою однак зміною в ситуації, що цим разом участь в наступі мали взяти й Галичани. Командантом ґрупи знов було призначено коменданта Запорожського куріня полк. Шандрука. Підчас наради всіх командантів частин вирішено повторити докладно операцію з 21 травня в надії, що ворог не очікуватиме поновного удару в тім самім місці, де вже раз його нанесено, а притім обсервація і розвідка дали дані, що хоч ворог на цілім фронті збільшив значно чуйність, то в Голенищеві по старому стоїть лише одна варта. 25 травня попроваджено наступ, який удався знаменито, хоч справді ворог був напоготові і довелося звести з ним справжній бій, внаслідок якого Наддніпрянці мали кількох вбитих і понад 20 ранених. Тим разом дуже допомогли Галичани, які вдарили на ворога через Гусятин, чим притягнули його увагу і полекшили наступ з півночі. Одним словом ворога цілковито знищено і кілька днів пройшло, заки він показався на фронті відтинку*).

В тім бою стався випадок, через який ледво далося врятуватися командантові ґрупи полк. Шандрукові, командантові Рибницького полку, полк. М. і адютантові куріня сот. Л. Ця ґрупа начальників, перевіряючи після бою розташування польових варт, виїхала через с. Ольхівці кінно на східню околицю села, аж там зза хати вискочила значна ґрупа большевиків і, стріляючи з віддали кількох кроків вимагала піддатися. Під командантом ґрупи полк. Шандруком поранено коня, який впав, придушивши йому ногу, почалася метушня. з одного боку почали надбігати большевики, з другого позіскакували з коней чури та старшини і забігли за будинки, щоб приготовити зброю до оборони, а тимчасом виліз зпід коня командант ґрупи і, вийнявши бравнінґ, побіг за своїми — кулі навколо нього літали як оси, але жадна не поцілила. Забігши за будиньок, він вихопив від свого чури кріс і, вискочивши вперед, стрілив до большевиків. Зі всіх боків почали надбігати на допомогу козаки, бігли й Галичани під проводом поручника Стефанова, коли почули про цей випадок. Большевики втікли.

На жаль, з незалежних від місцевої ситуації обставин, знов довелося ґрупі вернути за Збруч.

Коли ворог трохи опамятався після цього бою, підвів сильну артилєрію і щодня засипав ґранатами наші позиції. Страти від цього наші й у Галичан були поважні, щодня доводилося хозати.

Дня 28 травня у вечорі одержав курінь наказ про відхід до Скали і разом з тим прощальний наказ Команди відтинку з дня 28 травня такого змісту:

Команда Відтинку ч. III.

Осібний приказ Команди Відтинку.

Постій дня 28 мая 1919.

На підставі приказу О. В. К. в Чорткові відходить з заряджения Н. К. Г. А. Окремий Запорожський курінь під проводом полковника Шандрука з групи отамана Мартиновича на нове місце призначення. Курінь сей через довший протяг часу, бо від 17. IV. с. р. боровся все знаменито рука в руку з частинами

*) Див. схему ч. 2.

Галицькими й Придніпрянськими проти напасного ворога-наїзника та положив великі заслуги для оборони Української Землі та добра Українського Народу.

Вже перед злученням з Групою знаний він був, як одинокий, котрий, окружений майже зі всіх сторін переважаючими силами ворога, держався хоробро під Вікторією, ратуючи численне майно воєнне Української Держави, а відтак вийшовши в склад Групи, зараз другого дня став тим, на якого плечі звалилася ціла задача оборони Збруча під Гусятином.

В часі позиційної борби частина полковника Шандрука, як головна варта ч. II в Гусятині совісно та зі самопожертвованням мимо всяких невигод і трудів, серед безперервної непогоди повнила назначену їй службу. Кожду ворожу стежу здержала вогнем, все завдала ворогові страти та нівечила всякі його заборчі пляни.

В дни 21 мая заховався Окремий Запорожський Курінь геройсько в злуці з другими Придніпрянськими частинами, коли то вони під проводом свого славетного полководця полковника Шандрука перейшли в Голенищево ріку Збруч та, забіраючи полонених і воєнну добичу, відкинув неприятеля з його засижених позіцій.

Одною з найзнаменитших подій був удар тих самих частин поновно 25. V. на ворожі позиції в Голенищево, причім завдано ворогові цілковите поражения на фронті цілого відтинку і забрано йому всі находячіся там кулемети, одну пушку, велику скількість крісів, амуніції та иншого воєнного матеріялу.

За всі ті доконані діла почувається Команда Відтинку до обовязку зложити іменем Української Народньої Республики щиру подяку Командантові курїня полковникові Шандрукові, всім його старшинам і хороброму козацтву.

Всі положені так великі заслуги полковника Шандрука, котрий зумів в найкритичнійший може час удержати в строгій карности все підчинене йому військо, будуть записані в історії оборони нашої землі та стануть взірцем для потомства в ділі посвяти, хоробрости та самопожертвування та любови рідного краю.

Честь провідникові, честь старшинам і Вам героїкозаки.

Боріться дальше в своїй свідомости за добро і волю українського народу та виборіть нашій Україні славу.

Мартинович, отаман в. р.

За точність: Пенчак, поручник.

Певно: Крижанівський, підполковник,
начальник канц. Генерального Інспектора.

Однак вже наступного дня наказ цей відкликано і курінь залишився в складі Відтинку аж до дня 6 червня.

Не трапилося в межичасі нічого надзвичайного, ворог лютував, а Запорожці очікували на можливість почати наступ — так проходили дні, прекрасні весняні дні...

(Далі буде).

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ ГРИГОР ОРЛИК

Нова ця книжка „Червоної Калини“ зацікавила найширші круги нашого громадянства. Ще за ні одною появою на книгарському ринку не питали так, як за „Орликом“. Політики та історики називають її „ревеляційною книгою“, а загал читачів, захоплюючись нею, находить на її сторінках безліч порівнань та анальогічних подій, які доводиться переживати й тепер. Мазепинська еміграція, заходи молодого й старого Орлика за кордоном в українській справі, московські перекупства, та платні агентури це все якби запозичене з сучасности.

Політика Москви що до України за часів Орлика майже не ріжнилася від політики нинішних днів. Ці самі засоби й методи, подекуди й ті самі умови. Мало змінилося з того часу на світі — зокрема в нашій історії.

В книзі Борщака багацько невідомих історичних причинків, богато історичних ревеляцій.

З неї довідуємось звідки Вольтер, опісля Віктор Гіго зацікавилися Мазепою й Україною, хто писав першу історію України і хто був тим першим сподвижником української самостійницької ідеї, яка хоча й пригасла згодом, у часах важкого лихоліття, то спалахнула зновуже ярким полумям в часі визвольних змагань 1917-1920 рр.: Це великий син великого батька — гетьмана Пилипа Орлика, великий син Народу „Великий Мазепинець — Григор Орлик“. Вінже герой, як вояк і політик, він справжній лицар, якогоб заворожити можна і в найкращій казці.

Книжка Борщака написана на зразок модних тепер закордоном біографічних романів, приковує читача легкістю стилю, романтичним підходом, хоча, по суті, видержана в науковім тоні, висвітлюючи повну історичну правду.

Видана прегарно — з ілюстраціями й мистецькою окладкою. Ціна 7 зл., для членів „Ч. К.“ 3 50 зл.

ПЕРША УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛЬОПЕДІЯ

„Українська Книга Знання“ — перша українська енцикльопедія, це великий труд і велике зусилля та ще в нинішних часах. А всеж таки видавці й редакція не закладають рук і вперто продовжують цю епохальну працю, щоби довести її до кінця й завершити діло, яке поставить нас на рівні з іншими народами. Бо ніде правди діти, що соромно 40 міліоновій нації не мати своєї енцикльопедії!.. Тепер вже ця енцикльопедія буде. Досі доведено її до „Н“ тимсамим більшу половину закінчено. Видання солідне, а з мистецького боку вповні дорівнює заграничим. Книга Знання вартісна ще й тим для нас, що крім загальних енцикльопедичних відомостей охоплює все українське життя-буття. В тому може і найбільша її цінність. Головно історична ділянка має для нас велику вагу. Не одна подія, не одна важлива дата пропалаби безслідно, якщо не закріпленоб її на сторінках енцикльопедії. Це торкається зокрема наших визвольних змагань. Тепер завдяки Українській Енцикльопедії буде облекшена праця кожному дослідникові великого минулого але й всякому, що цікавиться ним. Тому без Української Книги Знання не обійдеться ні одна українська хата, ні одна культурна людина. Обовязком кожного українця є — відмовити собі хочаби останнього сотика, щоб лиш придбати для себе оту цінну книгу, притому піддержати цей великий труд, підсилюючи його фінансово для повного й остаточного завершення.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Цього року не сміє бути залеглостей в передплаті!

Вирівнуйте в лютім залеглости за минулий час і надсилайте біжучу передплату.

Не гальмуйте праці Видавництва!

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Голинський Петро. Доля Українців-Галичан на Радянській Україні. „Укр. Голос", Перемишль, 1920, ч. 30.

УГА. 8. VI. 1920. Інтернування.

Горбацьо Іван. До Галичини. В Самборі. „Український Голос", Перемишль, 1929.

УГА. 1918. 1919.

Горбацьо Іван. В Самборі. „Кал. Черв. Калини" на 1925 р. Львів. 1924. 8⁰, ст. 59-60.

УГА. 1919. Шпиталь.

Горбацьо Іван. На поміч Центральній Раді. „Кал. Черв. Калини" на 1927 р. Львів 8⁰, ст. 25-28.

Штурм баталіона II-ої дивізії. Від Тернополя до Херсона.

Горбенко Х. Спогади про Денікінщину. „Стрілецька Думка", Староконстантинів. 1919, ч. 48, 49.

Горбовий М. Відїзд УСС. на В. Україну 1918 р. „Кал. Черв. Калини" на 1932 р. Львів. 8⁰, ст. 65-70.

З сотнями вишколу УСС. зпід Миколаїва до Єлисавету на Херсонщині з 7. VI. 1919-14. VI. 1918.

Горбовий М. Гуцульська сотня УСС. „Літопис Черв. Калини". 1931, ч. 5, ст. 18-20; ч. 6, ст. 12-16.

Історія від сформування в жовтні 1916 до перейменування в Гуцульський Курінь.

Горбовий М. Стежа на Флісенталь. „Кал. Черв. Калини" на 1932 р. Львів. 8⁰, ст. 16-25.

I. сотня УСС. Під Бескидом проти моск. фронту.

Горбовий М. Як згинув сотн. УСС. Омелян Левицький. „Кал. Черв. Калини" на 1931 р. Львів. 8⁰, ст. 17-18.

23. III. 1917, під Кірлібабою.

Гордій Ярослав. Єзуїтський город. (Епізоди з львівських боїв 9. листопада 1918 р.). „Кал. Черв. Калини" на 1929 р. Львів. 8⁰, ст. 71-76.

УГА.

Городський Зен. Сівачі анархії. Зі споминів. „Літ. Наук. Вістник". 1924. 8⁰, ч. 3-4, ст. 261-268.

Є про обстріл Богданівців.

Горський. Армія й позашкільна освіта. „Син України", Варшава 1920, ч. 6, ст. 3-4; ч. 7, ст. 3-4.

Горшківський Я. Чи не пора? „Син України". Варшава. 1920, 4⁰, ч. 4. ст. 2-4.

Торкається Гол. Управління Ген. Штабу Армії У. Н. Р.

(Далі буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 2. / Лютий 1932.

*

ЗМІСТ

	Стор.
Крути Уривок зі споминів. І. Л-ий	2
Батько повстанця Зінаїда Шепель	5
Наддністрянці в Таращанському повіті Василь Задоянний	6
Сотник Дмитро Вітовський на Волині І. К.	7
День 16 січня 1918 р. (ст. ст.) Мих. Михайлик	11
Свідки слави недавнього минулого в Белзі С. Г.	13
Зі споминів гарматчика Ст. Венгринович	14
З історії козацької артилерії І. К.	17
Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині Р. С.	19
Рецензії і замітки	23
Від Адміністрації	23
Бібліографія	24

Редагують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

ВЖЕ ВИЙШЛА

III частина споминів втікача зі Соловків

ВІТАЛІЙ ЮРЧЕНКО:

З СОЛОВЕЦЬКОГО ПЕКЛА НА ВОЛЮ

Перші дві частини — **„Шляхами на Соловки“** та **„Пекло на землі“** осягнули небувалий успіх. Безліч листів з признанням читачів для автора й подяками для видавництва. Найкращі вислови критиків-знавців та загалом цілої укр. преси. III частина **„З соловецького пекла на волю“** не менше цікава й захоплююча, змальовує жахливі переживання автора підчас втечі та короткий побут на Україні до переходу за Збруч. —

30 РІК ВИДАННЯ * ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

що виходить в 1932 р. під тою самою редакцією

ЛНВ виходить точно в кінці кожного місяця в обємі шести аркушів. **ЛНВ**, як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субєктивізм — в критиці, енергетизм — в фільософії, волюнтаризм — в політиці. **ЛНВ** поборює, як і досі, старий провінціялізм і нове „всесвітянство“, деб вони не виявлялися. Поборює „обєктивність“ в трактованні зявищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі. **ЛНВ** містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого. **ЛНВ** присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, области економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітними національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму. **ЛНВ** пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: **місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.**

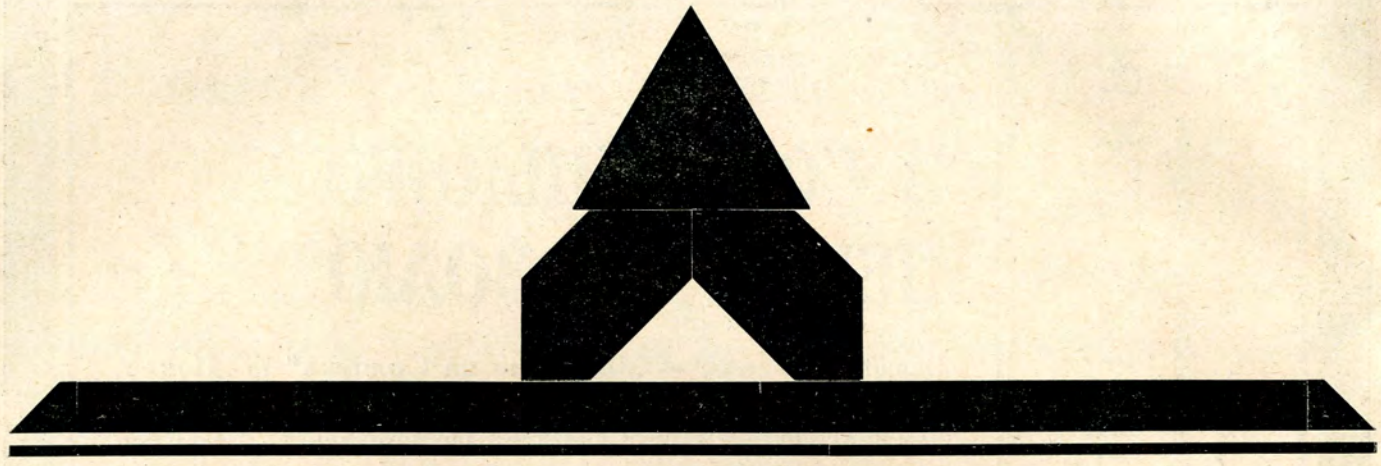
Адреса Редакції і Адміністрації: **Львів, вулиця Руська Ч. 18. III. пов.**

Редагує: **Комітет.** За ред. відповідає: **Петро Постолюк.** Видає: **Українська Видавнича Спілка.**

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішніх злиднів

„ЗИЗ“

Чвертьрічна передплата зол. 3·— Адреса: **„ЗИЗ“, Львів, вул. Підвалля ч. 7. III. пов.**

Вже вийшла

незвичайно цікава праця **Ілька Борщака**

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ
ГРИГОР ОРЛИК

ҐЕНЕРАЛ ПОР. ЛЮДВІКА XV.

Ревеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII віці, відкриті в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в музею Замку Дентевіль.

Виїмки з великого, досі невідомого „Діярія" Гр. Орлика.

Книга багато ілюстрована з мистецькою вінєтою арт. Гординського.

Ціна 7 зол., для членів 3.50 зол.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

М. Бутович.

1 9 3 2

БЕРЕЗЕНЬ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . 3 50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та внис членів:
В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 8/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина І.-IV.	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик - Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3·— «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина по зол.	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.—·«
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1 40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.**	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5· «	2·50 «
» » **Пекло на землі**	5·— «	2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря**	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «

АДРЕСА: **ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III**

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 3 * БЕРЕЗЕНЬ * 1932

Панцирник „Черник“ на стації Сихів
Січень 1919 р.

Микола Матіїв-Мельник

Хозарська данина

И наидоша я Козаре, сѣдящая въ лѣсѣхъ, и горахъ, и ркоша Козарѣ: „Платите намъ дань.
(Іпат. Літоп. Збірн.)

Де Дніпр, Славутиця - преславна,
Де гори, доли й рівнина —
Жили на тій Землі віддавна
Завзяті, горді племена.

Про них старий чернець, учений,
Зложив потомкам літопис:
Що був то люд грізний, силенний —
І знав цінити меч і спис.

Найкраще-ж племя — то Поляни,
Що над самим Дніпром жили,
І над крутими берегами,
На горах, город завели.

А були в них молодці жваві:
Кий, Щек і Хорив — три брати —
І лад в новій настав державі
Від їх розуму й доброти.

Тай обичаї свої мали,
Закони, правду і любов —
І сивий волос поважали
І цінували братню кров.

Ростив їм Сварог збіжжа яре,
Дощі росили цілину —
Та враз найшли на них Хозари
Й сказали: „Дайте данину!“

Став посол гордо у теремі:
— Платіть нам дань! — заговорив
— Ми скоро край ваш заберемо! —
І в землю вістрям спис зарив.

І рушили Поляни в раду,
А гнів їх пражив, мов бичі, —
Враз кинув слово хтось в громаду:
Гей, даймо їм у дань мечі!!

...І послові мечі подали,
І він приніс цю дивну дань.
Старці хозарські задрожали:
— Ой, князю, на мечі поглянь!

— Шаблями царство ми створили,
— Та в нас шаблі лиш одновістрі —
— Мечі-ж їх обоюду гострі!..
— Від них поникнуть наші сили.

— Не добра дань це, князю - пане,
— Бо обоюдні в них мечі!
— Від них погибіль нам настане!..
І заквиліли, як сичі.

...И събысться все! — так розказав
Нам літописець про той час:
З'явився лицар Святослав
І крикнув їм: „Іду на вас!“

Від Видавництва

Чергові місяці, це вже весняні. З весною зменшується звичайно попит на книжку і весну й літо використовується на підготовку осіннього книжкового сезону.

Тим разом ще й загальна економічна кріза спонукує нас дещо обмежити видавання нових книжок, щоб у важкому часі не перевантажувати надто книгарських полиць, зокрема, не обтяжувати грошевими зобовязаннями наших членів — солідних і постійних відборців видань „Ч. К.“, навпаки дати їм т. зв. „передишку“ та змогу сплатити за цей час давніші залеглости.

Ця недовга перерва — яка звичайно буває кожного року — оправдана ще й тим, що в тому році, видавництво наше і так взяло надто великий розгін, випускаючи побільше книжок, як намічувалося в пляні.

Нові члени, яких доволі богато вступило за останні місяці, матимуть змогу, переглянувши свої бібліотеки, доповнити їх давнішими й новішими книжками „Чер. Калини“ за половину ціни, притому сплачуватимуть рати на уділ, щоб на майбутнє не відчули грошових труднощів.

Катальоґи видань „Ч. К.“ розсилаємо разом з книжками та членськими Калєндарями-Альманахами, а хтоб не одержав їх помилково, одержить відворотно, коли повідомить листівкою.

Редакція Ч. К. приступає з початком березня до приготування матеріялів для Калєндаря - Альманаха на черговий рік. Реченець надсилання рукописів, найдальше до 10 квітня. В половині квітня приняті праці будуть віддані до друку.

Шановних наших співробітників прохаємо спішитись. Писати не довго, а цікаво — 5-10 стор. друку. За вчас надіслані твори призначуємо окремі премії книжками. Памятайте про реченець: до 10 квітня найдальше.

Редакція Ч. К., Львів, Підвалля 7. III п.

Дещо про державну жандармерію ЗОУНР.

Студія. — Написав *Др. Іван Козак,* сотник УГА.

Оружна сила і сторожа прилюдної безпеки, це виконуючі чинники державної влади: це охорона й підтримка всякої держави без огляду на її устрій. Тому всі державні народи шанують в них своїх оборонців і сторожів, а службу їх уважають найбільшою почестю.

Та військо і жандармерія служать одночасно до того, щоби держати у послусі та угнітати чужі народи, втілені до даної держави. З цього приводу недержавні народи, звані в наших часах »національними меншостями«, добачують у війську, а передусім у сторожі безпеки пануючої нації своїх безпосередніх гнобителів, гідних ненависти й погорди.

В нас — на жаль — дуже часто не доцінювали та не доцінюють тих двох збройних державних чинників, не зважаючи на те, що Українська Галицька Армія та її посестра Державна Жандармерія можуть почванитися майже надлюдськими успіхами у визвольних змаганнях Українського Народу і будівництві Української Державности по цей і по той бік Збруча. — Головно-ж відносно жандармерії доводиться нераз чути, що це установа наскрізь »реакційна« й зовсім злишня у демократичній державі. Тому, що такий погляд є в значній мірі випливом незнання законного призначення і заслуг державної жандармерії З. О. У. Н. Р., попробую доказати його нестійність, переповідаючи коротко історичний розвій і діяльність цього корпусу.

I.

Жандармерія є — як сама назва вказує — французького походження*). Вперве подибуємо цю знамениту установу в часі великої французької революції, а Наполеон I. організував її систематично та заводив у всіх завойованих краях. Таким робом дісталася жандармерія в 1805 р. до б. Австрії. Завданням тодішньої жандармерії було передусім удержувати лад і безпеку на шляхах і торговицях, захищувати населення перед самоволею і насильствами військових осіб та берегти загального і приватного майна. — Ця жандармерія існувала в Австрії тільки протягом французької інвазії і щезла разом з нею.

Як самостійна формація виступає жандармерія наперед у Льомбардії і південному Тиролі. Після прилучення сих країв до Австрії 1814 р. зорганізовано там в 1820 р. із жандармів, що служили за попередньої влади, окремий жандармський полк. Була це виключно військова частина, яка в часі війни мала виконувати звичайну військову службу на фронті, чи в припіллю, так, як всі інші військові частини, а в часі мира повнила службу прилюдної безпеки.

В 1849 р. створено корпус жандармерії для цілої тодішньої австрійської держави, а ціс. рішенням з 18. I. 1850 затверджено тимчасовий організаційний статут для жандармерії, проголошений розп. міністерства внутрішніх справ з тої самої дати (в. д. з. ч. 19 з 1850 р.). Основні постанови цього статуту ось такі: Для всіх країв Австрії установлюється жандармерію (краєву сторожу безпеки). Жандармерія являється вартовим корпусом, зорганізованим на військовий лад. Її завданням є берегти загального ладу і прилюдної безпеки, припинювати нарушення законів та підпомогати державну владу у переведенню в життя її заряджень. Жандармерія творить складову часть армії і підлягає військовому судівництву та військовим дисциплінарним приписам. — Відповідно до коронних країв поділено цілий корпус на 19 полків, пересічно по 1000 чоловіка. Начальний провід над цілим корпусом мав »генеральний інспектор жандармерії«. Він сам підлягав у військових справах міністерству війни, а відносно уживання жандармерії до служби безпеки, як також відносно доручених йому чинностей державної адміністрації був він — як і цілий корпус жандармерії — підчинений міністерству внутрішніх справ.

В 1852 р. підпорядковано жандармерію новозасноваиому »найвищому поліційному урядові«, що його начальником назначено першого генерального інспектора жандармерії; а після утворення окремого міністерства поліції підчинено ціс. рішенням з 14. XI. 1859 жандармерію взагалі, а генеральну інспекцію жандармерії зокрема, безпосередно начальній команді армії. Міністерству внутрішніх справ полишено тільки адміністративно-господарські справи цього корпусу.

Чергову реорганізацію цілої жандармерії переведено 1860 р., оставляючи в силі попередні приписи відносно підчинення жандармерії. Число жандармських полків зменшено на 10, а ціс. рішенням з 28. I. 1866 переформовано їх у 15 »краєвих команд жандармерії«. Одночасно знесено генеральну інспекцію жандармерії, а натомісць установлено уряд »інспектора жандармерії«. Йому доручено військовий провід та дисциплінарну власть над цілим корпусом, як також персональні справи старшин жандармерії; усі інші чинности б. генеральної інспекції перебрало міністерство краєвої оборони. На підставі постанов з 1873 р. установлено в осідку кожної краєвої політичної влади краєву команду жандармерії. Так повстало зразу 16, а відтак 14 краєвих команд з черговими числами 1-14, в тім для (цілої) Галичини краєва команда жандармерії ч. 5 у Львові, а для Буковини краєва команда ч. 13 в Чернівцях. Вона була посередним чинником поміж обома згаданими краєвими командами та міністерством краєвої оборони.

Першу реорганізацію жандармерії законодатним шляхом переведено законом з 26. II. 1876 (в. д. з. ч. 19). Основні постанови цього закону ось такі: Жандармерія являється одноцільним вартовим корпусом, зорганізованим на військовий лад, а призначеним берегти прилюдного спокою, порядку і безпеки, і її вилучується із звязку постійного війська. Дотично повнення цеї служби підлягає жандармерія повітовим і краєвим політичним урядам, а у військових, адміністративних і господарських справах, як також відносно вишколу і провірки служби окремим військовим зверхникам жандармерії. В останній черзі жандармерія підчинена у всіх справах міністерству краєвої оборони, яке на випадок потреби окремих заряджень щодо прилюдної безпеки має порозумітися з міністерством внутрішніх справ. Інспектор жандармерії є відповідальним помішним чинником міністра краєвої оборони і має удержувати карність та кермувати військовою службою в цілім

*) gens d'arme (чит. жан-д-арм) = люде зброї.

корпусі. Отсі постанови закона з 1876 р. увійшли в цілости до »закону про жандармерію« з 25. XII. 1894 (в. д. з. ч. 1 з 1895). Цей закон обовязував аж до розпаду б. Австрії та ляг в основу організації Державної Жандармерії З. О. У. Н. Р.

Крім наведених щойно постанов закону з 1876 р. обіймає закон з 1894 р., що слідує: Старшини жандармерії, як її військові зверхники, мають кермувати військовим та фаховим вишколом своїх підчинених, удержувати серед них військову карність та дбати про їх улад і озброєння. — Староство (повітовий політичний уряд) є »службовою владою« жандармерії, розміщеної в дотичному повіті. — »Службова влада« кермує безпосередньо службою безпеки та видає станицям жандармерії відносні »доручення«, що їх жандармерія обовязана безумовно виконувати. Іншим цивільним і військовим властям ані громадським урядам жандармерія не підлягає. — Тільки судам і державній прокуратурії прислугує право користуватися безпосередньо службою жандармерії, всі-ж інші державні установи мають відносно асистенції жандармерії звертатися до службової влади за виїмком наглих випадків. Усі особи жандармерії підлягають військовому судівництву та військовим дисциплінарним приписам в такій самій мірі, як чинні особи війська та краєвої оборони рівнорядних степенів*). — В службі користується жандарм законними правами військової і цивільної варти. Принимання старшин й підстаршин до корпусу є залежне від сповнення точно означених передумов, як також відбуття однорічної пробної служби, зложення фахового іспиту та зобовязання до 4-річної служби у жандармерії.

Внутрішню організацію жандармерії управильнено »органічними постановами для жандармерії«, як слідує: Жандармерія, розміщена на области одного коронного краю, творить під військовим і господарсько-адміністративним оглядом самостійну одиницю, звану краєвою командою жандармерії. Булава краєвої команди находиться в осідку дотичного краєвого політичного уряду. Краєвими командантами є булавні старшини жандармерії. Для теоретичного вишколу пробних жандармів та командантів станиць істнує при кожній краєвій команді жандармерії »доповняючий відділ«.

Краєві команди жандармерії діляться на відділи жандармерії, що з них кожний обіймає жандармерію двох або більше повітів. Відділовими командами проводять звичайно сотенні старшини жандармерії. В більших краях є ще »експоновані булавні старшини жандармерії«, яким підлягає безпосередньо відповідне число відділів. — На просторі Східної Галичини було перед переворотом трьох експонованих булавних старшин, а саме: у Львові, Перемишлі і Станиславові.

Відділи діляться на »повітові команди жандармерії«, що з них кожна обіймає жандармерію одного політичного повіту. Повітові команди жандармерії находяться в осідках повітових політичних урядів (староств). На чолі повітових команд стоять повітові вахтмайстри. Найнизчою організаційною одиницею жандармерії є станиця. Станиці жандармерії находяться у всіх повітових містах та важніших місцевостях, а їх обсада є ріжно велика, відповідно до простору, числа населення і обставин прилюдної безпеки. — Командантами станиць є вахтмайстри.

Відносно виконування служби видано »службову інструкцію для жандармерії«, а про озброєння та виряд, улад, вишкіл, приміщення, адміністративно-господарську службу і канцелярійне діловодство окремі приписи. Вислуженину осіб жандармерії та заосмотрення їхніх вдів і сиріт управильнено законом з 29. I. 1897. Переповідати хочби поверховно постанови наведених приписів сягає поза рамці отсеї розвідки. Відносно озброєння слід тут замітити, що особи жандармерії з долини до вахтмайстра II. кл. включно були узброєні т. зв. жандармською шаблею (рід піхотинної шаблі) т карабіном Манліхера м. 95 з багнетом, а всі останні старшинською піхотною шаблею і пістолем.

Як слідує із повищого історичного начерку, жандармерія у б. Австрії була зразу виключно військовою формацією, вивінуваною певною самостійністю та поліційною властю, а відтак в міру зміни конституції і адміністрації та на підставі практичного досвіду перемінено її на вартовий корпус, призначений у першу чергу удержувати лад, дбати про прилюдну безпеку та берегти життя і майна громадян. Вона стала тільки виконуючим чинником державної влади без жадної поліційної власти.

Одначе це не спинювало австрійсько-польської влади у Галичині, надуживати жандармерії до політичних цілей на шкоду непольського населення. Повітові команди і станиці жандармерії у Східній Галичині обсаджувано переважно чужинцями, головно т. зв. Мазурами із західної части краю, які дуже часто допускалися самоволі та всупереч свойому законному призначенню ставали пострахом українського села. Натомість жандармів української народности приділювано, як »політично ненадійних« до служби у Західній Галичині; тільки малий їх відсоток мав щастя одержати службовий приділ серед рідного населення. Крім того були жандарми-Українці наражені на всілякі прикрости з боку своїх зверхників, поминення при підвищуванню, тощо. У старшинському корпусі жандармерії було тільки кількох Українців, що з них ані один не мав службового приділу у Східній Галичині безпосередньо перед переворотом.

До 1867 р. була у цілій б. монархії одноцільна жандармерія. Від цього-ж року одержали »краї угорської корони« окрему жандармерію, що її в 1876 р. поширено на Хорвацію і Семигород.

Після окупації Боснії і Герцоговини утворено для цих країв окремий »боснійсько-герцеговинський жандармський корпус«.

II.

В часі перевороту дня 1 листопада 1918 р. розоружено у Східній Галичині всі станиці жандармерії, а на їх місце утворено майже в кожній місцевости т. зв. мілицію, зложену з добровольців. На Покуттю названо її »державною міліцією«. В місцевостях, де безпосередно перед переворотом були на станицях жандарми-Українці, перебрали вони організацію міліції і провід над нею. Однак їх у Східній Галичині було тоді ще замало, щоби можна було на кожну станицю приділити бодай одного заводового жандарма. Тому міліція рекрутувалася з людей, що не мали до цеї преважної служби ніякої кваліфікації, а до міліції вступали переважно тільки тому, щоби відтягнутися від служби в боєвих частинах. Вслід за цим міліція

*) Означення степенів у жандармерії з долини в гору були ось такі: жандарм (рівний степеневі вістуна при війську), фірер, віцевахтмайстер, вахтмайстер II. кляси, вахтмайстер I. кляси, повітовий, згл. булавний вахтмайстер. — Повітовий (булавний) вахтмайстер зачислювався до »гажистів без черги«. — Назви старшинських степенів були такі самі, як у війську (означення IX. черги, як у кінноті).

Відділ Державної Жандармерії при Українській Бриґаді в Німецькім Ялінним (Ч. С. Р.)
(× от. Іван Дичка).

кликували деморалізацію, ширили знеохоту до нової, народної влади та підкопували її повагу.

Рішенням Ради Державних Секретарів ЗОУНР з дня 6 листопада 1918 утворено в порозумінню з Начальною Командою Українських Військ »Корпус Української Державної Жандармерії«. Підставою орґанізації сього корпусу став закон про жандармерію з 25. XII. 1894. Новоутворений корпус державної жандармерії підчинено в останній черзі у всіх справах Державному Секретаріятові Військових Справ. Одночасно установлено Команду Державної Жандармерії з осідком у Львові, а першим її комендантом іменовано отамана Льва Індишевського.

не тільки не сповняла свого завдання як слід, але навпаки чинила несвідомо або й свідомо надужиття. Це спонукало повітові осередки, взятися негайно за орґанізацію правильної сторожі безпеки. В декількох повітах завдання це перебрали добровільно старшини-чужинці (головно Німці), що їх переворот заскочив на становищах австрійських відділових комендантів жандармерії. Та таких випадків було дуже мало, так, що аж до прибуття старшин-Українців орґанізаційну працю вели передусім старші підстаршини жандармерії української народности, які служили у Східній Галичині безпосередно перед переворотом, або вспіли були вже в перших днях після нього вернути домів з чужини.

Не маючи змоги перевести відразу систематичну орґанізацію підчиненого собі корпусу, команда державної жандармерії мала своїм першим завданням, опертися на дотеперішній праці поодиноких повітових осередків, та, звівши її до спільного русла, повести дальшу будову. До цього було необхідним в першу чергу висвободити жандармерію зпід влади і впливу непокликаних чинників. Приказом ч. 1. зарядила команда державної жандармерії, що істнуючі вже повітові команди державної жандармерії мають аж до дальших заряджень продовжувати свою діяльність, кермуючися при цьому виключно постановами б. австрійських законів і розпорядків, перенятих Україн-

А була це вельми важка праця. Заводових жандармів-Українців було дома ще дуже мало; крім того кожний повіт творив тоді майже самостійну республіку і брався переводити орґанізацію державних установ по своїм власним методам і поглядам. Усілякі військові команди і цивільні уряди уважали себе покликаними, назначувати на власну руку поодиноких комендантів жандармерії, руководячися притім тільки у виїмкових випадках кваліфікацією даної особи до відносного посту. Старших степенем і літами служби жандармів підчинювано молодшим, недосвідченим, а не рідко ляїкам, а безчисленні »позачергові« підвищування з боку всіляких невластивих чинників ви-

Частина полевої жандармерії УГА. з сот. Іваном Козаком в Йозефові (Ч. С. Р.)

ською Національною Радою, як також наказами приналежних чинників ЗОУНР. Залишено також покищо австр йські назви підстаршинських степенів жандармерії. Заразом Державний Секретаріят видав усім військовим командам та цивільним урядам заказ вмішуватися у внутрішні справи жандармерії та визначувати або змінювати її командантів. Однак іще й після того станиці жандармерії нерідко одержували в'д поодиноких державних урядів в одній і тій самій справі цілком противор чні накази, чи доручення; а це головно від військових повітових команд та повітових державних комісаріятів, яких круги ділання довгий час взагалі не були розмежовані.

З огляду на це було становище команди державної жандармер ї вельми важке, тим більше, що зразу вона не розпоряджала відповідно вишколеними та досв дченими старшинами. Служба поодиноких командантів жандармер ї полягає головно на обїздках підпорядкованих команд, чи станиць, щ би на підставі власних спостережень пров рювати вій ькову і службову справність підчинених, та на місци усувати недомагання і видавати доцільні накази. Такі обїздки відбуваються серед нормальних відносин у приписаних відступах часу; а необхідні вони і то як найчастіше в часі, коли твориться нову державність. Бо найточніші письменні звіти не зясовують дійсного стану так, як власні спостереження, а найкраще продумані письменні накази без провірки їх переведення та устного поучення і доповнення рідко осягають намічену мету.

Щоби хоч частинно зарадити недостачі старшин та улегчити своє завдання відносно організації жандармерії, назначила команда державної жандармерії з кінцем листопада 1918 р. трьох »експонованих старшин державної жандармерії«. Кожному з них підчинено державну жандармерію, розміщену на одній із трьох в йськово-територіяльних областей, заведених Держ. Секрет. військових справ. Ос дками експонованих старшин були осідки областних (в йськових) команд. Експонованими старшинами іменовано: у Львові (тимчасов. осідок Жовква) сот. Івана Козака, в Станиславові сот. Степана Малиновича, а в Тернополі сот. Миколу Алиськевича. Цілу територію ЗОУНР. поділено на 23 відділи жандармерії (гл. шематизм). Відносно розміщення повітових команд і станиць жандармерії задержано стан зперед перевороту з вельми незначними змінами. Ізза недостачі старшин не можна було відділових команд негайно обсадити. Тому підчинено поодинокі повітові команди державної жандармер ї прямо експонованим старшинам, а їх-же команді державної жандармерії. Постепенна обсада відділових команд почалася щойно з кінцем 1918 р. і то старшинами, здебільшого цілком необзнайомленими із службою жандармерії. Пізніше принято їх до пробної служби при державній жандармерії. В травні 1919 іменовано 7 підстаршин жандармерії старшинами (двох), згл. хорунжими (пятьох) після зложення приписаного іспиту. Два перші були іменовані правосильно уже передше Українською Національною Радою, так, що повторне іменування було цілком злишне. Після упадку Львова перенеслася команда державної жандармерії до Тернополя, а звідтам до Станиславова, де вона перебувала аж до загального відступу УГА., а саме дня 25. травня 1919. Для вишколу пробних жандармів зорганізовано при команді державної жандармерії »доповняючий відділ«. Наладнано також господарсько-адміністративну службу, що нею кермував »рахунково-економічний відділ команди державної жандармерії« під проводом рах. пор. Михайла Шльоса, а відтак рах. отамана Івана Мороза. Усю внутрішну організацію державної жандармерії переводжено на випробований австрійський зразок. Задержано також в основі озброєння б. австр. жандармерії. Однак шабель та карабінів було у державн й жандармерії дуже мало, бо часть їх попала у непокликані руки при розоружуванню станиць в часі перевороту, а часть карабінів забрано відтак для кінноти УГА. Через те держ. жандарм. була узброєна переважно крісами австрійського зразку і багнетами. Розпоряд відносно однострою Війська ЗОУНР., проголошений вістником ДСВС. ч. 11. з 30/4. 1919 поминув державну жандармерію. Щойно розпорядком Диктатора ЗОУНР., виданим у Камянці на Поділлі в серпні або вересні 1919, установлено для державної жандармерії однострій, кроєм і барвою рівний однострoєві Війська, та темночервону (вишневу) краску вилогів. Тесаме заряджено відносно степеневих відзнак з тим, що відзнакою повітового (булавного) вахтмайстра має бути один широкий і три вузькі срібні пружки. Такі однострої і відзнаки носили особи державної жандармерії вже раніше, так, що згаданий розпорядок затвердив тільки фактичний стан.

З кінцем 1918 р. прибув до ЗОУНР. полковник б. австр. жандармерії Олександер Гаванський. Він був свого часу експонованим булавним старшиною жандармерії в Перемишлі, а на кілька місяців перед переворотом став краєвим комендантом жандармерії в Країні (краєва команда в Любляні ч. 12). Мимо того, що тодішний комендант державної жандармерії отам. Індишевський був куди молодшим старшиною від полк. Гаванського, а до б. австр. жандармерії був »приділений« щойно в часі світової війни, Державний Секретаріят не іменував полк. Гаванського комендантом державної жандармерії, але доручив йому ведення військової повітової команди в Станиславові. Відтак-же, коли полк. Гаванського звільнено з цього становища, назначено його інспектором державної жандармерії.

В лютому 1919. іменовано комендантом державної жандармерії п дполк. Олександра Красіцького; його заступником став зразу отам. Індишевський, а після відкомандування його на Велику Україну, отаман (пізніший підполк.) Яків Яськевич. Підполк. Красіцький та Яськевич були булавними, досвідченими старшинами б. австрійської жандармерії, а другий з них був безпосередньо перед переворотом тимчасовим краєвим комендантом жандармерії на Буковині (краєва команда в Чернівцях ч. 13).

(Продовження буде).

З району Махна

Написав — *Др. Павло Дубас,* — Філядельфія.

Весна 1918 року на Україні.

Девятьдесятий полк піхоти (доповняюча кадра — Ярослав) бувшої австрійської армії перенісся по довгім побуті в Одесі до міста Кривий Ріг в Катеринославщині. По національности полк був майже польський, з малою частиною Українців, цілком несвідомих. Командантом полку був полковник фон Ганак, знімчений Чех. Старшин Українців було двох; крім мене ще був Петро Ган з Боратина коло Сокаля.

Під вечір гарного погідного дня вмаширували ми з музикою до міста і моя сотня, яка служила як охорона команди полку, розквартирувалась в будинку дівочої ґімназії.

Саме місто невеличке, але в дуже гарнім положенню. Простягається над рікою Інгулець, де безжурна молодь то купається, то „катається" на лодках. Гетьманська влада вже зробила була великий поступ в українізації. Викладова мова в ґімназії була українська, „садок Просвіти" завсіди був украшений в українському стилю, молодь горнулась до науки, а коли в додатку наш полк віддав до диспозиції Управи „Просвіти" нашу полкову музику, рух зачався на велику скалю. Концерти, представлення, забави з танцями не уставали.

Села в Криворіжчині переповнені бундючним, революційним елєментом, що як свідомі Українці нераз з ненависти до „австріяків" заганяли себе в таке положення, що і виходу з того не можна було легко найти. Командант полку, який був предсідником наглого суду, уважав всякі такі селянські вибрики як „большевицький вибух" і нераз дуже тяжко було мені і чет. Ганові переконати суд про правдивий стан річи. Ми оба служили як перекладчики та інформатори. Не одно українське життя ми врятували від кулі, вияснюючи дійсний стан справи, але і в не однім випадку наші заходи не помагали.

Одної ночі, в третій годині рано, дістаю приказ вимаршу в сторону Катеринослава. Причина: зліквідування „большевицьких банд" в околицях Гуляй Поля. По дорозі довідуюся від полковника, що в селі Володимирівка „банди" напали в ночі на чету Мадярів, які собі спокійно спали, й вирізали вісімдесять вояків та одного старшину, а ми йдемо тепер як „карательний" відділ.

Якось в неділю вечером зайшли ми в місточко Ново-Николаївка віддалене від Володимирівки яких 12 кільометрів. Тут вирішили ночувати. Зайшов я до Народнього Дому, а там аматорська вистава „Ох, не люби двох". Хор співає „Гандзю", а перетомлені вояки хотять спати. Народний Дім був призначений на кватири. Докалатали якось до кінця і стало спокійно.

На другий день раненько кілька сотень окружило село Володимирівку, там де вирізано Мадярів, і зігнали всіх мужчин на горбок до двора. Всіх було около вісімдесять. По моїй думці, винних в тій ґрупі не було, бо винні вивтікали. Командантом був Махно з Гуляй Поля, який по тій різні, яку він справив Мадярам, позакопував трупи в ямах, де баби копали глину, і зник. Ніхто з нас не знав, де закопані трупи, й довідатись також не можна було ніяк.

Страшний суд уряджено в одній з кімнат в дворі,

Махно зі своїм штабом на еміґрації.

куди кликали по одному з мужчин. Ціла процедура відбувалася коротко, а йшла менше більше так:

Питання: Як називаєшся? Відповідь: Так і так.

П.: Брав участь в різні? В.: Ні.

П.: Бачив, як це робилось? В.: Ні.

П: Був у селі в цей день? В.: Ні.

П.: Знаєш, де поховані трупи? В.: Ні.

П.: Чи знаєш, що щось такого сталося? В.: Ні.

Чи старий чи молодий, кожний давав такі короткі відповіди і ніхто не виявляв зденервування. От завзяті, думаю собі. Полковник аж пінився зі злости. Дивлюся на записки полковника, а він за деяким імям ставить хрестики і тих з хрестиками каже ставити окремо. Погано, думаю, шкода хлопців! Щоби хоч не були такі завзяті, можеби лекше було апелювати до милосердя, бо я певний, що ці всі невинні. Нічого не помогло. Сорок девять людей „з хрестиками" уставлено в двійки під камінну стайню. Мами, жінки, сестри поприносили своїм дещо перекусити і чекають оподалік, щоби їх допустили. Благання, просьби, плачі... Ніхто не допускає думки, що зараз станеться, бо все виглядає якесь неімовірне. Чотири скорострільні уставлено на яких сто

кроків перед двійками під стайнею. Сонце зачервонілося на небозводі. На приказ полковника чет. Петро Ґан щось говорить до засуджених на смерть... Це останні слова до них... промови добре не чути, бо жінки, які стоять оподалік, заводять... Полковник регочеться з радости... Нараз тра, тра, тра, тра... і дим заслонив засуджених.

Коли притихли кріси і дим піднісся, я побачив масу людського мяса змішаного в крові і лахміттю. Ані думки нема, щоби можливо було пізнати чоловіка в тім стані. За кілька хвилин, військо відходить і нарід з криком біжить до побитих, шукає то брата, то чоловіка, то сина, але де там... не можна розпізнати.

В тім самім моменті велика заграва показується на чотирох сторонах села. Село підпалили зі всіх сторін. Бідний нарід в розпуці заридав ще дужче. Не знає, що робити, шукати за своїм в тім людськім мясі, чи бігти ратувати домашне майно з вогню...

Серце крається з розпуки. Сонце зайшло, зробилося темно. Горять людські хати, пропадає майно, худоба в стайнях. Собаки виють. Наш полковник дає приказ до відмаршу.

Кілька днів ми ще стояли в Софіївці, в сусіднім селі від Володимирівки, на пострах, щоби підчас похоронів не вибухли знову які заворушення.

За кілька днів післали мене з моєю сотнею до Гуляй-Поля забрати овес для коней з двора. Мав я кільканацять підвід з Гуляй-Поля і при тій нагоді балакав з кількома селянами.

— Ей, здох би він, той Махно, стільки клопоту і нещастя нам наносить, але й боронить він нас від грабіжників, большевиків і всякої іншої зволочі!..— каже наш дядько.

Ще про відзнаки Сірожупанців

Написав — *Н. К.*

В ч. VII-VIII. „Літопису“ за рік 1931 подано відомости про військові відзнаки дивізії Сірожупанців. (ст. 13-14). Можу дещо ці відомости доповнити. Насамперед зазначу, що вигляд відзнак, на протязі не так довгого існування Сірої дивізії, часто, а власне поступово змінювався, аж поки не набрав ціх, що більше відповідали смаку української натури і вимогам життя цеї військової частини. Тодіто вони стали виглядати так, як описано в ч. VII-VIII. „Літопису“.

В часіж формування дивізії, ще в таборі, вироблено і вживано дещо відмінного одностроїо, який взорувався більше на німецькім взірці.

Отже, оскільки не зраджує память, початково відзнаки виглядали так:

Козаки (ранґи мали назви також інакші): Відзнаками служили срібні колоски, нашиті просто на комірі, без підкладки і без жадних додатків.

Ланковий мав один колосок.

Ройовий два.

Чотовий три.

Бунчужний же мав на підшивці срібне тло, оточене золотим шнуром, а в середині, як у чотового, три колоски.

По роду зброї козаки ріжнилися відзнаками, які мали на лівім рукаві, повище ліктя. Кулеметчикам відзнакою служили два схрещені кулемети з темнозеленої матерії (на сірім рукаві). Кіннотчики мали темнозелену голову коня. Гарматчики дві схрещені гармати, а під ними здається бомбу — кольор темнозелений. Був ще технічний курінь, носив на рукаві, здається, молот і кліщі.

Старшини мали такі відзнаки: Сотник три.

Хорунжий — один золотий колосок на комірі, без ніякої підшивки; за колоском впоперек жовтоблакитна стрічечка, вузенька приблизно на чотири сірники.

Чотар — два золоті колоски.

Адютанти називалися осаулами, аксельбантів спочатку не носили, почали їх носити уже на Чернигівщині.

Старші офіцери:

Курінний (пізніше підполковник) мав таку присвоєну його ранзі відзнаку: цілий срібний галун, на нім два золоті колоски з жовтоблакитною стрічечкою впоперек.

Полковник подібнож, лише з трьома зол. колосками.

Ґенерал мав на золотім галуні булаву і бунчук схрещені.

На кашкеті старшини носили „кокарду“ овальну: пружок темносиній, середина темне бордо, на якім золотий тризуб.

Самий кашкет був сірий, дашок трохи чотирокутній.

Козаки на кашкеті носили відзнаку звичайну, яка була й опісля і стала загально прийнятою.

Були ще й сірі шапки з темнозеленим шличком, коротким, звисав до половини шапки.

Святочна передача І. Української Сірої Дивізії. Дефіляда перед ґен. Гольтґінґером після паредачі українському дивізіонерові полковникові Перликові.

Проби орґанізування галицько-українського народнього війська в 1848-1849 рр.

Написав — *Др. Микола Андрусяк.*

I.

Під напором революції в березні 1848 р. позволив австрійський уряд своїм горожанам орґанізувати по містах, місточках і селах з числом 1000 душ населення власні національні ґвардії. Користаючи з того почали галицькі Поляки спершу у Львові (вже 22. III. 1848), а відтак на провінції формувати відділи своєї національної ґвардії.

Галицькі Українці щойно тоді будилися до національного життя. Свідоміші одиниці зпоміж них скоро зорієнтувалися, яка небезпека грозить нашому народові з боку Поляків, і для оборони народніх інтересів оснували в перших дня травня (2) 1848 р. політичну орґанізацію п. н. „Головна Руська Рада“ у Львові. Згуртовані в ній найкращі наші патріоти того часу дбали про те, щоби наш нарід користав якслід з наданих віденським урядом правних постанов та не дався збаламутити польським аґітаторам. Для протиділання акції польських „Rad Narodow-их“ та „ґвардій народових“ основує „Головна Руська Рада“ в краю — ради окружні та деканальні й робить заходи в справі зорґанізування власної національної ґвардії.

Ці заходи галицько-українського громадянства в 1848-49 рр. — зорґанізувати по містах і селах свої національні ґвардії, як також оборонну орґанізацію галицько-українського селянства в Карпатах для боротьби з мадярськими повстанцями та сформування українського стрілецького баталіону — висвітлив Іван Кревецький у розвідках: „Проби орґанізования руських національних ґвардій у Галичині 1848-1849“ [1]), „Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848-49 рр.“ [2]) і „Баталіон руських гірських стрільців 1849-1850“ [3]). Зміст тих цінних студій нашого дослідника галицько-українського політичного життя в початках національного відродження з незначним додатком деяких цікавих подій на основі вишуканого джерельного матеріялу подаємо власне ось тут.

Про заходи Українців у справі власної національної ґвардії є згадка в 3-ій точці польсько-руського порозуміння в часі славянського зїзду у Празі від 2 до 16 червня 1848 р. Відтак в перших днях липня крилошанин Михайло Малиновський представив на сторінках „Зорі Галицької“ (ч. 9) вагу власної національної ґвардії для народу. Одначе жива акція в тій справі з боку тодішньої галицько-української політичної орґанізації „Головної Руської Ради“ починається щойно в другій половині вересня, коли покінчилися найважніші роботи в полі.

20 вересня 1848 р. видає „Головна Руська Рада“ відозву до українського народу в справі орґанізування національних ґвардій, яку розсилає 26 ц. м. по краю з окремою інструкцією. Рівночасно веде пропаґанду в цім напрямі у своїм орґані „Зорі Галицькій“. Тут (ч. 20 появляється стаття „Про народну ґвардію або сторожу“, в тиждень пізніше (3 жовтня) оповіщує „Зоря Галицька“ (ч. 21) згадувану відозву „Гол. Р. Ради“. З її доручення мали окружні „Руські Ради“ занятися орґанізацією національних ґвардій в краю по містах і селах.

Змагаючи до того „Гол. Р. Рада“ бажала, щоби ці ґвардії мали щиро український національний характер. Тому старалася у краєвого уряду про дозвіл на заведення української команди та укр. національних красок. Саму-ж ціль ґвардії висловила „Гол. Р. Рада“ у відозві з 17 жовтня до наших громадян словами: „ще раз взиваємо вас скоро і сміло приступати до ґвардії, яка, коли тільки буде й усюди, не допустить в краю до забурень і не позволить шарпати своїх народніх прав“. („Зоря Гал.“ ч. 23).

Ці заходи „Гол. Р. Ради“ найшли перепони з боку краєвого уряду, а передовсім з боку заступника ґубернатора Аґенора Голуховського. Він доручав окружним старостам, щоби поодиноким громадам, які домагалися б окремої руської ґвардії, вияснювали, що краєві власти не признають ріжниці між польською і руською ґвардією.

Опираючись на цій інструкції відмовив бережанський староста предсідникові місцевої окружної ради дозволу зорґанізувати українську національну ґвардію в Бережанах. Подібно тернопільський староста відмовив дозволу сільським громадам (числом 21) тернопільської округи на створення „сторожі народу — з руською командою і руськими знаками“; супроти того громади ці відносилися з зажаленнями до законодатного сойму [4]).

Маємо також у рукописних матеріялах вістки про перешкоди в орґанізуванні українських національних ґвардій у брідському деканаті з боку ґубернського радника Анджейовського [5]).

Дня 27 жовтня вніс до „Гол. Руської Ради“ зажалення свящ. Лев Трещаківський з Рудна, що на заснування сільської сторожі приїхав циркулярний комісар, стягав протокол, говорив, що не потреба ґвардії, що „Зоря Галицька“ бунтує людей і т. п. [6])

Ворожо до справи орґанізування українських національних ґвардій поставилася львівська польська преса („Gazeta Powszechna“ і „Gazeta Narodowa“), що обстоювала за одною краєвою, розуміється польською ґвардією і всі змагання галицьких Українців уважала за інтриґу „габсбурської камарилі“. А польонофільський „Руський Собор“ розліпив у днях 15 і 16 жовтня 1848 р. по вулицях Львова свою „Пересторогу“, в якій закидав „Г. Р. Раді“ та „Зорі

[1]) Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 113, ст. 77-146 й окремою відбиткою, Львів 1913.

[2]) Записки Н. Т. Ш., т. 63, ст. 1-26, т. 64, ст. 27-58.

[3]) Зап. Н. Т. Ш. т. 107, ст. 52-72. — Обі останні праці появилися також в II-ому томі „Монографій з обсягу нашої новочасної історії“ п. з. „Руська самооборона на галицько-угорськім пограничу 1848-1849“, Львів 1912.

[4]) Архів Белея. РКП. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 477/II-739.

[5]) Ркп. 478/II-740-41.

[6]) Записник Льва Трещаківського в „Укр.-руськім Архиві“ т. 13-14, Львів 1920, ст. 392.

Гал." підбурювання народу до розбоїв та різні. Розліплену відповідь „Г. Р. Ради" на цю „Перестороrу" п. з. „Заспокоєннє" поздирала сейчас невідома рука. На засіданні польської „Rad-и Narodow-oї" тільки два її члени Віснєвський і кс. Давидович були за виданням відозви, щоби польські ґвардії не противилися формуванню руських ґвардій та уникали всяких конфліктів.

Серед таких обставин довелося галицьким Українцям формувати свої національні ґвардії. Одначе пробудженого розгону до власних орґанізацій нічо не могло спинити.

Вже після „Слова до руського народа в Галичині" М. Малиновського в справі орґанізування ґвардій на сторінках „Зорі Гал." починаються серед галицько-українського громадянства приготування в цім напрямі. У своїй „Автобіографії" оповідає свящ. Юстин Желехівський[7]), що в Дрогобичі вже в липні 1848 р. уладив ігумен тамошнього василіянського монастиря о. Юстин Ганкевич свято посвячення хоругви для майбутньої дрогобицької української ґвардії. Посвятив цю хоругов з синьої парчі і з жовтим львом архипресвитер крилошанин о. Іван Скребечович Селецький серед великого здвигу дооколичного духовенства й народу.

З початком серпня (3) посвячено хоругву для укр. національної ґвардії в Стрию, дня 18 серпня є подібне у Жовкві, а з кінцем серпня маємо вістку про заходи орґанізувати укр. національну ґвардію у Станиславові.

„Чи одначе руські ґвардії в сих містах були дійсно зорґанізовані, — пише І. Кревецький — не відомо напевно. В кожнім разі не були зорґанізовані відразу (зазначують це виразно цитовані дописи), — а й пізніше нема ніяких слідів їх істнування. Прадоподібно, зорґанізування їх перепинив заказ кр. правительства, який і був виданий незабаром після отсих перших заходів".

Вже після заказу краєвого уряду стала орґанізуватися українська національна ґвардія в Бережанах. Хоч як перешкоджував цьому місцевий староста, все таки 16 жовтня посвячено національний темносиній прапор зі золотим львом й переведено записи до новоформованої ґвардії, до якої відразу приступило 30 міщан.

Вкінці були спроби зорґанізувати українську ґвардію в Тернополі. Спершу за порадою голови місцевої окружної „Руської Ради" свящ. Михайла Білинського пробували тернопільські Українці масово вписатися до істнуючої вже міської (польської) ґвардії й жадати там української команди; одначе цього їм відмовлено. Тоді тернопільські міщани-Українці почали заходитися біля зорґанізування власної національної ґвардії та справили хоругву, яку посвячено 5 грудня 1848 р.

Безуспішно старалися Львовяни-Українці зорґанізувати власну національну ґвардію в столиці. Заходи в цій справі по віствам „Gazet-и Narodow-oї" були вже в серпні. Одначе цьому спротивився краєвий уряд, а розрухи й збомбардування Львова дня 1-2 листопада 1848 р. підкосили взагалі істнування національної ґвардії у столиці.

Правда, ще й опісля бачимо заходи львівського українського міщанства, якого депутація в цій справі була принята на засіданні „Гол. Р. Ради" дня 17 листопада 1848 р Одначе ці заходи не увінчалися успіхом і української національної ґвардії у столиці краю не зорґанізовано.

Серед змагань нашого міщанства зорґанізувати власні національні ґвардії найкраще увінчалися заходи Українців в Яворові, завдяки їхній чисельній перевазі над Поляками. Місцева філія „Головної Руської Ради" занялася орґанізуванням ґвардії ще в серпні 1848 р. Число яворівських ґвардійців зросло більше як до 300 мужа; ґвардію поділено на дві сотні, які відбували муштру по українськи на основі муштрового підручника М. Коссака[8]). Ця ґвардія проістнувала аж до 10 січня 1849 р., коли то її розвязано задля проголошення в Галичині воєнного стану.

Український національний характер мали сільські східно-галицькі ґвардії. Орґанізування їх відбувалося на основі 9-ої точки орґанізаційного статута, отже по тих селах, де населення числило більше як 1000 душ. Спершу йшло воно досить пиняво, тому що окружні старости не зважаючи на інструкцію краєвої президії не дуже інтересувалися цією акцією, хоч нераз самі селяни як прим. в Тернопільщині домагалися орґанізування ґвардій.

Становище селян до справи орґанізування ґвардій висвітлює подекуди лист посла-селянина Василя Гарматія з 2 грудня 1848 р. до микулинецького пароха Михайла Билинського, оповіщений Іваном Белеєм на сторінках „Діла" (ч. 159, за 1892 р.)[9]). Гарматій накликує своїх земляків орґанізувати ґвардії, висловлюючися при тім різко: „То панам вільно мати свою ґвардію, щоби свої давні права оружжям боронити й панування своє над нами під новим іменем польської ґвардії знов укріпити, а ми маємо їм здатися на їхню ласку й виречися власної оборони, власного права, яке нам монарх надав для забезпеки наших прав, для слави й охорони нашої народности — для вірної підпори трону й панування свого — для удержяння ладу й спокою в нашім краю .. Не слухайте, люди, баламутів, що вас відводять від руської ґвардії, тільки горніться та впровадьте всюди, де закон дозволяє, де є 1000 душ, як в Микулинцях... Так будемо мати свою власну оборону дома, а як прийде спокій, тож будемо менше рекрутів давати, — бо буде наша сторожа — тай менше податків в той час ..."

Справу орґанізування сільських ґвардій поручила „Гол. Руська Рада" окружним і деканальним радам. Щоби спопуляризувати інституцію національної ґвардії в селянських кругах, уряджували ці ради селянські зїзди згл. віча, на яких вияснювали селянам вагу національних ґвардій та подавали вказівки, як їх орґанізувати. Зверталися також до проворніших селян з зазивом: „Всіма силами разом старатися, щоби руська народня сторожа всюди і в як найбільше число завязалася"[10]).

[7]) „Вѣстникъ Нар. Дома", Львів 1910, ч. 1, ст. 12.

[8]) М. Коссак: Випис з руководства до вправи для стражи народної, 16⁰, ст, 4 незнач. дод. до „Зорі Гал." 1848, ч. 25. В цій брошурі є також: „Словар стражи народної", що містить 41 військових висловів.

[9]) Белей уважає, що цей лист писав Іван Борисикевич (пізнає його почерк), тому на його думку: „Нема сумніву, що деякі гадки в листі (особливо ширший уступ про руську ґвардію) були розвиті Борисикевичем, хоч нема сумніву, що й сам Гарматій був у всім тої самої гадки". З листу Кирила Блонського до Якова Головацького з 16. X. 1848 довідуємося одначе, що Гарматій „деп. селянин і по руськи читати уміючий" (Збірник фільольоґічної Секції Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. XII, ст. 310), чого не вміло багатьох з галицько-української інтеліґенції того часу.

[10]) Ркп. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка 477/II-74, Лист жов-

Руські гірські стрільці. (Сучасний малюнок, у збірках музею Нар. Дому у Львові).

Очевидно сільські „народні руські стражі“ основувалися насамперед там, де серед селян були проворніші одиниці. 10 жовтня маємо в „Зорі Галицькій“ (ч. 22) вістку про оснування сел. Іваном Залужним в селах Камінці Волоській та Старім Селі жовківської округи „руської народньої сторожи“. Як ішла акція „Окружних Руських Рад“ в закладанні цих сільських „сторожей“, задля недостачі джерельного матеріялу годі якслід висвітлити. Історик Кревецький стверджує, що ця акція реальних наслідків не принесла, а дня 10. І. 1849 р. національні ґвардії в Галичині були розвязані зовсім.

II.

Крім заходів зорганізувати власні національні ґвардії галицько-українське громадянство створює в тім часі ще інші військові орґанізації. Мадярське повстання в 1848-49 рр. примусило селян східно-галицьких округів, що межували з Угорщиною, до оборонної орґанізації перед нападами мадярських повстанців.

Орґанізацією тієї селянської оборони занялися у власнім інтересі австрійські військові власти в Галичині, тому що за мало було в краю війська й галицько-угорська границя не була добре забезпечена. „Головна Руська Рада“ за посередництвом своїх філій та українського духовенства помагала військовим властям формувати селянське військо, узброєне примітивно власними ґвінтівками, старими крісами з кремінем, стрільбами, відібраними від польської армії, косами й піками.

Щодо числа тих селянських узброєних відділів, то знаємо, що станиславівська округа виставила 17810 людей. Докладних даних про кількість селянської самооборони в коломийській, стрийській та самбірській округах не маємо. Перепони в її орґанізуванні бачимо в Турчанщині (що входила тоді в склад самбірської округи) з боку управи дібр та команди фінансової сторожі[11]), без сумніву обсаджених Поляками, що симпатизували з Мадярами. Були одначе й серед Поляків льояльні австрійському урядові люди, що зжилися з Українцями й брали живу участь в цій селянській самообороні. А мандатор з Надвірної Франц Стоковський, уважаний серед польської шляхти за „свого“, шпіонував в користь Австрії.

З початком 1849 р. (кінець січня, лютий-березень) маємо низку мадярських нападів на пограничні села у стрийській та самбірській округах. У Стрийщині місцеві селянські узброєні відділи разом з незначними австрійськими військовими силами по завзятих боях з мадярськими повстанцями розбили останніх так, що уможливили австрійським військам обсадити сумежні закарпатські українські села. Мадяри зібрали свіжі сили під проводом Поляка кн. Воронєцкого, прогнали 16 березня Австрійців до Галичини й почали мститися на населенні Закарпаття. Одначе пять днів пізніше розбито відділ кн. Воронєцкого, що втікаючи з недобитками через Волове до Сиготу забрав зі собою 14 полонених українських селян, які в погоні за ворогом задалеко відбилися від своїх.

[11]) Ркп. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 477/II-740-741.

Прапор національної ґвардії в Яворові.

ківської окружної ради з 6. X. 1848 до Івана Онишкевича, »князя« з Любича.

У самбірській окрузі була селянська самооборона мабуть слабша; маємо вістки, що мадярські ватаги рабували й палили села тієї округи.

Про напади Мадяр на сяніцьку, станиславівську та коломийську округи не маємо жадних вісток. В Коломийщині счинився тільки з початком лютого 1849 р. переполох задля поголоски, мовбито мадярські повстанці впали до Галичини.

Найбільше лиха в часі мадярського повстання зазнало безборонне українське населення Закарпаття. Мадяри насильно забирали закарпатських Українців до свого війська, мордували й вішали більше опірних та пустошили українські села.

Одначе маємо також вістки, що деякі закарпатські села, як прим. Студене завзято боролися з мадярськими повстанцями та лучилися з узброєними відділами своїх галицьких братів.

Тоді серед закарпатських Українців виринула гадка про злучення Галичини й Закарпаття в один коронний австрійський край. Висланий до Львова делеґат Закарпатської України заявив „Головній Руській Раді", що „Угорські Русини бажають, щоби від Угорщини були відділені і як у політичнім, так і адміністраційнім згляді були прилучені до руської части Галичини". В цій справі звернулися закарпатські Українці навіть з проханням до цісаря й просили „Головну Р. Раду" поперти їхні заходи.

„Головна Р. Рада", стараючись про поділ Галичини на руську й мазурську, сподівалася, що австрійський уряд за вірність Українців і їхні жертви в боротьбі з Мадярами прилучить Закарпаття до української Галичини. Ця надія „Гол. Руської Ради" пробивається в її відозві до закарпатських Українців з 20 липня 1849 р.: „повстаньте кріпко за віру вашу, царя, народність і мову вашу, за жінки й діти ваші, одним словом, за все, що Вам найсвятішим бути може; а коли приложитеся сильно до побіди бунтівників і зброї царській побідити їх поможете, тоді подумайте про нас і нашу спільну народність, і зєднайте ваші змагання з нами в тім, щоби в злуці всіх нас, що є одного походження, одної крови, однаковою бесідуємо мовою, вітчина Русинів від довгої неволі двигнулася, і ми всі разом одну область під владою благого царя нашого творили, а що доброта й справедливість милостивого монарха нашого, котрий уставою конституційною з дня 4 березня ц. р. надав рівноправність всякій народности, на це бажання наше призволить, тим певніше надіятися можемо, коли вже тепер зволив призначити й вислати до Вас людей, щоби в дусі тієї устави правду для Русинів установити, а мадярські надужиття на завжди знести".

Одначе після здавлення мадярського повстання реакційний австрійський уряд не сповнив бажань галицьких і закарпатських Українців. Угорщина стала знов австрійською провінцією у своїх старих границях.

У звязку з капітуляцією угорських повстанців дня 13 серпня 1849 р. біля Віляґошу перед російським ґенералом Ріділґером минула потреба української селянської оборони. „Одначе — пише Кревецький — граничну оборону ще не зараз розвязано, бо декуди по гірських провалах і ярах ще зустрічалися недобитки мадярських ватаг. Її розвязали аж пізно в осени".

У станиславівській окрузі розвязано самооборону з парадними церемоніями. Подібно як на початку її повстання так і при її розвязуванні зроблено її перегляд. Військовий комендант подякував в імени уряду селянам за оборону краю.

Про подібні церемонії при організуванні й розвязуванні селянських самооборон в інших округах не маємо жадних вісток. Кревецький здогадується, що таких церемоній в інших округах не було. Існування селянських самооборон поза Станиславівщиною скінчилося мабуть тільки тим, що повідбирали від селян пальну зброю і організація зниділа сама собою.

III.

Крім тієї селянської самооборони задумала „Головна Руська Рада" сформувати полк українських добровольців, подібно як це зробили інші сусідуючі з Мадярами народи. В порозумінні з військовою ґенеральною командою звернулася „Гол. Р. Рада" дня 1 січня 1849 р. до українського народу зі зазивом вступати до полку добровольців. Цю відозву враз з поученням для філій „Г. Р. Ради" і священиків розіслано по цілім краю. Окружні та деканальні ради і духовенство мали занятися вербуванням добровольців.

Змагаючи до сформування українського полку добровольців, „Г. Р. Рада" старалася стягнути до нього всіх старшин Українців в австрійській армії. Ще у вересні 1848 р. поробила між іншим успішні заходи у військових властях в справі перенесення Українця Барусевича, поручника з піхотного полку князя з Парми, з Кракова до Львова [12]).

В рукописній збірці Івана Белея [13]) маємо лист цього заточенця до Івана Борисикевича, члена „Г. Р. Ради", з 28 вересня 1848 р. Лист з винятком початкових слів писаний латинкою; з того видно, що Барусевич, як і багато інших з світської нашої тодішньої інтеліґенції, почав щойно вчитися кирилиці. Цей лист не вільний від польонізмів, а надиханий любовю до свого краю та бажанням служити рідній справі, подаємо ось тут:

„Честниї Брате!
Слава Богу слава вам!

Nyni Wasze pyśmo z 23-o 7-bra otrymaw. Radbym sey czas widłytity z Krakowa w jakiey cyrkuł do naszych prawych Russyniw, wże dla toho, szczoby zdorowie, i um miy dawnyi widzyskaty, bo tu meni ne plauduje, a wsio z ohydło.

Do kolosalnoho dilu ne jest moja hołowa sposóbna, ałe szczo zmożu dla naszych prawych Russyniw uczynyty, z duszoju i z tiłom jestem na pohotowiu, a pomoszcz od Hospoda sotworszaho nebo i zemlu.

Staraytesia więc czerez adjutanta z Generalnóy Kommendy by mene do toho Bataillonu, szczo w Lwowi garnizonuje, prydiłyły, a ja na własny koszt zaraz do Was do Lwowa pryidu. Wsim Russynam pokłon.

Wasz szczery brat Russyn Barusiewicz obrl.
Krakau 28-o 7-bra 848".

Дня 22 березня 1849 р. доручено „Голов. Р. Раді" цісарський дозвіл (з д. 10. III) на виставлення „баталіону руських стрільців" в народнім строю. З припоручення міністерства війни формуванням баталіону занялася галицька військова ґенеральна команда, що в порозумінні з „Гол. Р. Радою" визначила для нього в більшости старшин Українців. Баталіон мав складатися з шести сотень, які формовано у Львові, Бережанах, Коломиї, Станиславові, Стрию і Самборі. До дня 6 квітня зголосилося до нього 3460 людей;

[12]) Ркп. Бібл. Наук. Т-во Шевченка, 477/II-739.
[13]) Ркп. Бібл. НТШ. 477/II-748.

одначе із зголошених принято тільки 1410 до військової служби.

З початком травня 1849 р. був цілий баталіон уже у Львові. Дня 8 червня ц. р. всі його старшини з командантом майором Ватерфлітом на чолі представилися „Головній Руській Раді". Її предсідник крилошанин Михайло Куземський привитав їх промовою, в якій підчеркнув, що „Г. Р. Рада" формувала цей полк між іншим з наміром, щоби забезпечити руське імя від зневаги На кінець своєї промови заявив, що „Г. Р. Рада" приймає старшин у себе дуже мило, як знак пошани для українського народу.

Від початку червня 1849 р. почала відбуватися муштра українських стрільців у Львові. Муштра відбувалася по німецьки з українськими поясненнями. Проханню „Г. Р. Ради", щоби команда була в українській мові, відмовлено тому, що баталіон входив в склад цілости австрійської армії, в якій команда була одна — німецька.

Стараючись про хоругву для баталіону „Г. Р. Рада" просила архикнягиню Софію, матір цісаря Франц-Йосифа І, щоби була за т. зв. „Fahnenmutter"; ця згодившись бути матірю хоругви, прислала для неї величаву ленту.

Після відповідної підготовки вирушив баталіон 6 вересня зі Львова до Кошиць. Хоч мадярське повстання здавлено ще в серпні, то для привернення повного спокою на Угорщині треба було сильної військової залоги. Як військова залога побув баталіон у Кошицях до кінця 1849 р. За весь час побуту на Угорщині його командант удержував звязок з „Гол. Р. Радою", посилаючи її звіти з діяльности баталіону.

З початком січня 1850 р. вернули наші стрільці до Галичини, до Перемишля. Тут баталіон таки в січні розвязано, хоч „Г. Р. Рада" робила заходи у міністерстві війни, щоб його не розвязувано. Прохання її не узгляднено; нема сумніву, що була в тім робота галицького намісника гр. Аґенора Голуховського, який в квітні 1849 р. перешкодив „Гол. Руськ. Раді" сформувати другий такий баталіон з українською командою й українською хоругвою.

В проханні з 6 квітня 1848 р. до цісаря „Гол. Р. Рада" мотивувала потребу цього баталіону тим, що в часі заворушень в 1848 р. були виставлені Українці в своїх національних змаганнях на самоволю польських демаґогів. Охорони перед тією самоволею дізнавали з боку військового коменданта Галичини бар. Гаммерштайна, заприязненого з нашими діячами в „Гол. Р. Раді"; тому остання подавала в своїм проханні до цісаря, щоби власником цього другого українського баталіону був ґен. Гаммерштайн.

Одначе цьому проханню відмовлено без подання властивої причини; а сталося це завдяки опінії Голуховського про українських стрільців.

„Не можу поминути уваги — писав він дня 28 квітня 1849 р. до віденського уряду — що формування дальших руських баталіонів треба признати з гори недопустимим, бо я довідався, що Русини носяться з невиповідженим ще дотепер отверто наміром виєднати ступнево цісарський дозвіл на побільшення корпусу до 10000 людей. Не заперечуючи льояльности Русинів, уважаю це кроком надто смілим, а навіть небезпечним для держави, щоби позволяти без потреби побільшувати корпус, оживлений національними, в консеквенції сепаратистичними змаганнями, корпус, який бувби неначе оружною репрезентацією народу".

Голуховський, що почав вести польську угодову політику супроти австрійського уряду, скоро зискав його довіря. Він переконав австрійський уряд, що для удержання мира з Росією та Галичини при Австрії не треба попирати галицьких Українців в їх національних змаганнях, бо вони стремлять до злуки всіх споріднених племен в одну державу зі столицею у Київі [14])

Роботу Голуховського можна добачувати і в нагінці на бувших українських стрільців в осени 1850 р. Тоді неначе в кару за те, що в 1849 р. стали добровільно в рядах оборонців держави, стали забирати їх насильно до війська, не зважаючи на те, що багато з них було вже жонатими й по закону від військової служби вільними При тім — як подає історик Кревецький — поступали з ними безоглядно.

Ось так виглядають перші проби національно відроджених галицьких Українців зорґанізувати власну військову силу. Розгін їх в тім напрямі — як бачимо — був великий. Очевидно, хоч від того часу минуло звиж вісімдесять літ, то не можемо сьогодні задля недостачі джерел усе якслід висвітлити. Тільки частинно про деякі округи маємо докладніші вістки завдяки збереженим актам окружних рад, споминам та запискам сучасників. Цей факт повинен повчити нас, сучасників великого зриву українського народу, яку вагу мають спомини, документи й записки з часів визвольної війни для грядучих поколінь. Тому такий матеріял треба збирати й передавати його до публичних архівних збірок, де їх у свій час може використати дослідник для висвітлення минулого.

* * *

Досліди І. Кревецького над селянською самообороною в Галичині 1848-49 рр. спопуляризував д-р Іван Крипякевич у видаваних ним перед світовою війною „Історичних листках" (ч. 8). З початком світової війни, коли галицькі Українці знов зорґанізували власне військо, вважали наші вчені актуальною справою пригадати нашій суспільности подібні змагання у 1848-49 рр. Д-р Василь Щурат помістив у 20-ім числі віденської. „Свободи" за 1915 р. популярну статтейку п. з. „Галицько-українські стрільці 1849 р.", а д-р І. Крипякевич присвятив Українським Січовим Стрільцям статтейку п. з. „З історії української військової орґанізації в Галичині", що появилася в 31 ч. „Свободи" (що виходила вже у Львові) за 1915 р.

Той самий нарис незначно змінений п. з. „Українські військові орґанізації в Галичині 1848 р." появився опісля в його брошурці п. з. „Українське військо" виданій накладом „Союза Визволення України" у Відні 1916 р. (ст. 19-22).

Як бачимо — були спроби спопуляризувати цю сторінку нашої історії серед широких кругів громадянства. Одначе з часом це забулося. Доказом цього є „Історія політичної думки галицьких Українців 1848 1914" ч. І. (Львів 1926), написана на основі споминів д-ром Костем Левицьким. У своїм огляді подав автор справді розділ п. з. „Національна ґвардія, 1848-1849" (ст. 54-55), одначе помішав національну ґвардію з баталіоном українських стрільців: „З кінцем р. 1848 — читаємо в „Історії" д-ра К. Левицького — зачалась збирати наша ґвардія в Галичині. У звітах

[14]) Пор. B. Łoziński: Agenor hr. Gołuchowski, Львів 1901, ст. 149-150. — L. Dębicki: Z dawnych wspomnień 1846-1848, Краків 1903, ст. 87; — Д-р В. Щурат: На досвідку нової доби, Львів 1919, ст. 175.

до „Головної Р. Ради“ подавали окружні орґанізації, що руські молодці охочо приступають до руського нашого полку охотників (фрейкору), та що вже їх около 1600 зголосилося...“ і далі: „Ленту до прапору руського корпусу національної ґвардії вишивала мати цісаря Франц-Йосифа — архикнягиня Софія“.

А в „Книзі Знання“ (т. I, ст. 914) під гаслом „ґвардія“ є подані ріжні ґвардії (наполеонська, гетьманська т. зв. сердюки, червона й біла), тільки не згадується про галицько-українську національну ґвардію.

І саме тому подаємо отцей огляд студій І. Кревецького на сторінках „Літопису Червоної Калини“.

Вишкіл Команди Етапу У.Г.А. на Україні.

Спомин. Написав — *Микола Алиськевич*, сот. УГА.

В місяць по історичнім переході Галицької Армії за Збруч, доручив мені сот. Штукгайль, шеф штабу Кмди Етапу, тоді у Жмеринці, вибрати із збірні старшин около 20 старшин, приділив мені около 120 підстаршин і стрільців, обоз і 4 скорострільні та вислав мене в Ямпіль под. Там мав я отворити із новобранців Ямпільського повіту вишкіл Кмди Етапу. По виказам мав я мати около 2200 новобранців. Сот. Штукгайль поінформував мене, що це дуже неспокійний повіт, треба отже обережно там поводитися, бо недавно утік відтам нічю пор. Ковалик з відділом

Новобранці козятинської волости в УГА. після присяги. Село Червона на Київщині. Вересень 1919.

Нар. Сторожі, не могучи собі дати ради з тамошним населенням. Харчі і гроші мав я побирати в Інтендантурі Етапу в Жмеринці, тому я й зараз туди зголосився по зачети. Сот. Хробак, тоді харчевий референт, подав мені, що харчі буду діставати у пор. Могильницького в Могилеві под. і в тій ціли вручив мені доручення до нього і дав мені малий зачет в грошах.

Я зібрав старшин, стрільців і обоз, завантажився і відїхав в Могилів, де зголосився у пор. Могильницького; цей не мало здивувався, прочитавши наказ головної Інтендантури, бо сам нічого не мав, а і виглядів на пізніше не було ніяких. Дав мені лише наче на глум молодого піврічного бичка. Відси відійшов я в Ямпіль, нове місце мого приділення. Тут не застав я ніякої військової частини, а з військових установ лише Кмду повітового військового начальника і Стаційну Команду під рукою придніпрянського сотника Самійленка. Урядовцями були тут два галицькі четарі: Осип Теліщак і Волинець; був у Ямполі ще проф. Адам Миколаєвич, Галичанин, як просвітний референт.

В порозумінні з військовим начальником проголосив я побір новобранців і назначив дні їх зголошень. В перших днях голосилися новобранці сотками так, що до тижня мав я їх уже около 500; заложив я 4 сотні під командою поручників: Найдана, Бойчука, Ґури і Цегельського і окрему скорострільну сотню під пор. Костецьким; харчевий відділ вів пор. Мальчинський, а харчі набували ми закупом за одержаний зачет. В межичасі поборова комісія дальше набирала свіжих новобранців. Однак з часом наплив новобранців зачав меншати і по кількох днях зовсім устав. Не знав я, яка цьому причина, згодом однак почув, що в селі Дзигівці зібралася шайка бандитів, яка засідається в білий день в кукурузах, нападає на проїзжих і грабить їх, а навіть убиває головно купців, та не робить ріжниці і щодо селян; ця банда здержувала підводи з новобранцями і під загрозою пімсти відмовляла голоситися до військової служби, що легко було їй робити, бо всі майже села мусіли проїздити до Ямполя через Дзигівку. Рівночасно зачали кружляти по місті чутки про щораз частіші напади і грабежі з убійствами в околицях Дзигівки, ба й поодинокі мешканці зачали до мене голоситися, що одного або другого там ограбили та просили мене помочі. Спільно з сот. Самійленком постановили ми вислати в Дзигівку карну експедицію, половити опришків і тим самим завести лад в повіті. В тій ціли віднісся я до К-ди Етапу за помічю і зброєю і небавком одержав чортківський відділ Народної Сторожі 150 людей під командою хор. Снігуровича, амуніцію, два скорострільні і ручні бомби. До цього відділу додав я 50 підстаршин і стрільців із вишколу і вислав у згадане село виправу під проводом пор. Бойчука.

Про місце і час сходин бандитів ми точно розвідалися і знали, що вони сходяться завжди коло 5-ої години над раном в крайній хаті села і діляться там добичю. Пор. Бойчук вийшов з Ямполя о 12-ій год. нічю і над раном окружив згаданий дім. Коли опришки зауважили виправу, зачали відстрілюватися крізь вікна і двері своєї хати одначе завдяки відвазі поодиноких жандармів, удалося їх виловити з виїмком

Сот. Балицький і пор. Ящишин. Старшинська школа піхоти УГА. Гута чугорська, 30. VII. 1919 р.

головного проводиря, який ранений утік в поля; трьох було убитих і їх трупи виставив поручник Бойчук для пострахy на середині села, а 18 зловила виправа живими; цих передали ми в руки суду в Ямполі. В хаті і стодолі найшла експедиція багато ріжних матерій, грошей і дорогоцінних виробів, а надто 2 парі гарних коней; це все походило із грабежі. Тому пор. Бойчук повіддавав на місці найдені річі власникам, які голосилися і доказали свою власність. До коней ніхто не голосився, отже забрав їх пор. Бойчук у Ямпіль; коли вернув у місто, саме тоді новобранці йшли по снідання; один з них, побачивши пару коней впряжених до воза, пізнав, що це коні його батька, який саме вчора був у нього разом зі шваґром і над вечером відіхав в напрямі села Кісниці. Заляканий хлопчина просив мене, щоб відпустити його до дому, бо хоче довідатися, що сталося. Я відпустив його і віддав йому коні. Другого дня вернув нещасний з дому з вісткою, що трупів його батька і шваґра найшли в кукурузі під Дзигівкою.

По цій виправі проголосив я знову побір. Наплив новобранців був тепер правильний, мої сотні росли з дня на день так, що згодом весь вишкіл числив коло 1.000 людей і зачалося правильне вишколювання. За дня вправи, а вечером відчити в поодиноких сотнях на тему української історії, зладжувані окремо в тій цілі покійним одн. стр. Соботою. З початку тяжко було придержати військову карність, бо свіжий елемент, здеморалізований революційними часами, не легко піддавався якійбудь карности. Однак завдяки добрим і досвідченим старшинам і підстаршинам згодом і дисципліна настала так, що поодинокі сотні робили враження правдивих військових частин. Вправи відбувалися без крісів, їх мали лише підстаршини і стрільці-інструктори. Одинокою турботою була недостача одягів, харчів і гроша. Вислав я післанця до Інтендантури по дальші засоби, однак він вернув лише з письменним дорученням, щоби я старався удержати вишкіл коштом цукру із підямпільських цукроварень, в дорозі виміни за харчі і товарі в Румунії. З тою метою прислала мені Кмда Етапу як харчевого чет. Жилу і ліквідуючого хор. Нутмана; однак виміну годі було переводити, бо Румуни обставили густо свої границі на Дністрі і не допускали ніякого граничного торгу.

Інтендантура Етапу сама була в прикрім положенні, бо — по словам сот. Хробака — уряд У. Н. Р. ніякої фінансової помочі не давав і всі галицькі частини були полишені на самоудержання. Я вислав чет. Жилу до Жмеринки зі звітом про неможливість виміни цукру і просив іншої ради. На те привіз чет. Жила трохи гроша, за який мали ми закуповувати харчі в повіті, а щодо одягів ані бесіди не було. За вишколюванням новобранців сходив день за днем і ми були раді, що мимо всяких труднощів зможемо в кількох тижнях скріпити нашими новобранцями ряди і так чисельно слабеньких галицьких частин.

Та згодом зачали новобранці утікати до дому; з початку по два-три зі сотні, пізніше вже й більшими гуртками, а ранні звіти голосили щодня по кількадесять дезертирів. По селах тоді станиць жандармерії не було, тому слав я письменні візвання до поодиноких начальників громад, щоби доставляли утікачів. Мої письма мали лише частинно успіх, бо лише деякі громади виповнили мої доручення, а деякі головно пригранични наддністрянські села навіть не відповіли; дійшло до того, що з тих сіл ні один новобранець не лишився в сотні, а всі сиділи по домах, не думаючи навіть вертатися. Безперечно, що це мало деморалізуючий вплив на весь повіт, тому рішив я зліквідувати раз на все дезерцію, що можна було осягнути лише в рішучий і безоглядний спосіб. Із списів виявилося, що найбільше утікачів скривається в селах Кісниця велика, Яруга, Писарівка, Томашпіль і Грушки.

Я зложив дві карні експедиції в силі по 50 стрільців і одного старшини і вислав одну під пор. Сіменовичем у Кісницю, а другу під хор. Нутманом в Яругу з дорученням зібрати утікачів і наложити на село кару за переховування дезертирів. Пор. Сіменович того самого дня вернувся зпід Кісниці, бо коли

Чета однорічних підстаршин і стрільців при Арм. вишколі УГА.

селяни побачили виправу, обложили село розстрільною і привитали наш відділ скорострільним вогнем. Село те мало 15.000 душ населення і було відоме із контрабанди з Румунією, головно на вино і мануфактуру. Щоби не бути побіджеиим, зібрав я весь відділ Народної Сторожі і попросив на поміч придніпрянський наливайківський полк, який стояв тоді в Ярузі. Він прислав мені 350 козаків підмоги і таку виправу вислав я у славну Кісницю під проводом пор. Бойчука, — тепер вже Кісниця піддалася, хоча всі молоді мужчини утікли перед експедицією у ліс. Пор. Бойчук побув там три дні і вернув зі всіма дезертирами, зібрав більшу контрибуцію, при чім повідбирав від селян багато військових коней, зброї, упряжі та возів, зрабованих недавно у Придніпрянців, яких вони розоружили у себе. Вози і коні віддав я до розпорядження сот. Самійленка, щоби той доставив їх до найближчих придніпрянських частин, а амуніцію, харчі і гроші задержав на удержання вишколу; яругська виправа позбирала утікачів зі всеї тамошньої околиці і привезла теж чимало харчів, гроша і зброї, ба навіть і військових одягів. Згодом вислав я ще карні відділи в Томашпіль та околиці Грушки і мав уже очищений повіт із чотирох кінців. Такими виправами осягнув я подвійний хосен: придбав собі середники на удержання вишколу і потрібну зброю та амуніцію і спинив дезерцію, при чім научив села шанувати розпорядок і накази властей. Наслідки були такі, що коли до мене віднісся Уряд У. Н. Р. в Камянці, щоби я позбирав військові річи, які селяни розграбили з українських частин підчас попередних відворотів, на моє письменне візвання всі села одно наперед другого звозили мені забрані річи; таксамо потрібні до вишколу кріси, амуніцію, одяги, звозили селяни на кождочасне візвання. Всі розпорядки ямпільських установ виконувано в повіті якслід, а про бандитазм і дезерцію і чутки загинули. Навіть і самі селяни були вдоволені з нового ладу і нераз чути було вислови поодиноких селян у місті: „нам треба такої влади, бо без сильної руки нічого у нас не вдієш!"

Тепер і вишколювання гладше пішло вперід, крісів було доволі, харчів і заслуженини все ставало, сотні були яко-тако приодягнені так, що й військова карність була залізна. Інтендантурі я перестав докучати, а що не слав уже післанців просто у Бар, то всі приказ діставав зі стаційної Команди в Могилеві, де комендантом був тоді от. Підляшецький. Час до часу одержував лише доповнення старшин, яких у вишколі з огляду на число новобранців не ставало. Народня Сторожа була тепер мені зайшня, тому я відіслав її до розпорядження Команди Етапу.

Попри військове заняття не занедбували старшини культурної і просвітної праці в Ямполі. Поза відчитами по сотнях, улаштовували час до часу відчити на ріжні теми в місцевім клюбі, давали аматорські вистави, а проф. Миколаєвич їздив з відчитами по селах повіту. Ожило і ямпільське товариське життя, яке лекше було можна з місця рушити, бо населення міста було з виїмком кількох польських і російських родин свідомо українським. З часом почув я вдоволення, що зможу виконати якслід повірену мені задачу, тимчасом ненадійні події перехрестили мою працю. До повного викінчення вишколу треба було ще три тижні часу.

Почали кружляти чутки про наближування денікінського фронту, а вслід за тим зауважили ми загадочну поведінку деяких місцевих російських родин і бувших російських старшин. Згодом чути було вже й відгуки артілєрійських стрілів, а в слід за тим прийшли чутки, що Денікінці переступили залізничий шлях Бірзула — Вапнярка і підходять до Ямполя; за день два явилися в Ямполі поодинокі наддніпрянські фронтові частини. Не маючи ніяких наказів, вислав я післанця до Стац. Команди в Могилеві по вказівки і мій старшина вернув з наказом йти з вишколом в Могилів.

Я зібрав весь вишкіл, забезпечив сотні перед дезерцією, пообставлявши їх стрільцями і підстаршинами і в повнім ладі вийшов в напрямі Могилева, де й прибув по дводневнім марші. В Могилеві Стац. Команди я вже не застав, був там лише буковинський курінь, від якого я нічого не міг довідатися, а про телєфонічне получення з Баром і бесіди тоді не було. Я побув кілька днів в Могилеві, де відбув спільно з буковинським курінем свято 1 листопада на могилівськім майдані, а що Денікінці зачали вже загрожувати містові, вибрався я 3 листопада через Яришів — Вербівці в напрямі Бару, де надіявся злучитися з Командою Етапу. У Вербилівцях стрінув я повний відворот придніпрянських частин, які утікали на захід, а межи ними і полк. Степанова, від якого я довідався, що наші частини збираються в околицях Нової Ушиці. Туди я й пішов. В Новій Ушиці не застав я ні одного Галичанина, а лише малу придніпрянську частину; хоч поодинокі козаки гляділи на нас дуже неприхильним оком і просто визивали, однак я не зна положення і пояснював собі це ворожнечою звичайної військової натури, мовляв — вони українська вибрана армія, а ми гонведи, Австрійці. Вечером того дня почули ми неясні чутки про злуку Галичан з Денікінцями, однак чогось певного годі було довідатись і тому ми не вірили цим балачкам. Одно тільки було загадочне, а саме те, що всі наддніпрянські частини відступали на захід, а наших не було ні сліду. Всетаки рішився я йти в напрямі Бару. До цього часу мої новобранці добре держалися, не утікали так, що мій вишкіл мав около 700 душ стрільців, отже творив на цей час сильну і боєздатну одиницю, та й оружя, амуніції і харчів у мене не хибувало. На другий день рано вибралися ми в напрямі Бару. А що в листопадові дні дороги розмоклися, йшли ми з трудом нога за ногою болотним шляхом Нова Ушиця — Бар і щойно коло полудня добилися до містечка Говори.

В полудне прибули ми в Говори і стали тут варити обід. На середині міста застали ми уставлений скорострїл, по домах козаків, а в дворі Команду 12. придніпрянської дивізії під командою Тютюнника. Мої сотні уставилися на площі, кухні варять, а старшини збилися коло мене і розмовляють. Згодом бачимо, підходять до наших стрільців, які розбрилися по майдані, Тютюнниківці і ведуть балачку з ними; по обіді даю приказ до відходу. Тимчасом підстаршини і стрільці заявляють поодиноким сотенним, що дальше в напрямі Бару не підуть, бо ми ведемо їх до Денікінців, тоді коли всі українські частини збираються в околицях Проскурова. Тютюнниківці мали їм заявити, що коли ми рушимося кроком вперед, вони будуть обстрілювати нас скорострілами. Догадався я, що значили розмови Придніпрянців зі стрільцями і хоч-не-хоч мусів я приказати вертати в Нову Ушицю.

Ми переночували в Н. Ушиці, а ранком вийшли

знову в напрямі Бару. Із ранішніх звітів довідався я, що нічю утікла майже половина моїх новобранців, а межи ними і кількох Галичан; це були явні наслідки вчорашньої агітації в Говорах. Заледви вийшли ми в діл Ушиці, спинили мене придніпрянські кіннотчики і завізвали до штабу дивізії. Я здержав мою частину і сам пішов до Тютюнника, який вже тоді був в Н. Ушиці. Прийшов та зголосився, по чім Тютюнник спитав мене, з якої я частини і куди прямую. Я вияснив йому, що йду з Ямполя до Команди Етапу в Бар, на що Тютюнник подав мені, що всі Галичани збираються в околицях Деражні — Проскурова, а коли я схочу на силу йти в напрямі Бару до Денікіна, тоді він змусить мене артилєрійським вогнем до зміни мого наміру. Я дійсно побачив крізь вікно, як артилєрія окопувалася поза містом. Тут мигнула мені хитра думка: я глянув на карту і побачив, що до Бару можу дістатися бічною дорогою через село Пилипи, яке лежить у зовсім противнім напрямі як Говори і крізь нього веде шлях до Деражні; тому я заявив, що йду через Пилипи в Деражню, попрощався і вийшов. Вернувши до моєї частини, дав я приказ до маршу на Пилипи, що мої сотні й виконали; по дорозі весь час супроводжали нас тютюниківські кіннотчики, перелітаючи на конях то сюди, то туди, доки не упевнилися, що ми дійсно йдемо у Пилипи.

В Пилипах ми підночували, а рано вислав я трьох старшин кінно до Бару на розвідини; вернули вечером з вістями про злуку наших з Денікінцями, а також про те, що в Ялтушкові є наші частини, які саме нас ждуть, поінформовані про наш евентуальний прихід Командою Етапу. Перед відходом з Пилипів поінформував я стрільців про зміну нашого положення, завізвав їх, щоби держалися у вірі на добрий вислід наших змагань і провірив склад вишколу, при чім виявилося, що останньої ночі не стало знова около 150 новобранців і кількох Галичан так, що вся моя частина нараховувала заледви 200 осіб; з поганим почуттям вийшов я в напрямі Ялтушкова. Стрільці теж не почувалися весело, на всіх насіло пригноблення.

В Говорах застали ми частини СС-ів, які прямували в напрямі Нової Ушиці і зараз при вході в містечко привитали нас словом „зрадники". Дивне було положення: члени одної і тої самої армії, яка боролася за одну і ту саму ціль і спільну ідею, нині одні звали зрадниками других, одні частини спішили в сторону Поляків, а другі до Денікінців, себто до своїх ворогів! Не знаючи сути річи, я пішов дальше з затисненими зубами, з закритим в серці болем і схованими внутрі слезами. Ми пішли в Ялтушків, щоби там злучитися з нашими і спільно з ними ділити дальшу нашу незавидну долю.

Над вечером почали ми зближатися до Ялтушкова; з далека побачив я розстрільну, яка лежала понад містом і коли ми дійшли недалеко нашої ціли, вона зібралася і кольоною відійшла в напрямі Говорів, минаючи нас боком. Коли ми увійшли в Ялтушків, врадувалися нами дуже частини Галичан під командою отам. Волянського. Ми прийшли саме в час, бо ось місто окружили були СС-и, щоби перебити Галичан за їх зраду.

Ми закватирувалися в цукроварні і вижидали тут дальшої долі. А що я в найближчих днях захорів поворотним тифом, розділила Команда Етапу мою частину, яка не мала більше як 70 стрільців, поміж ялтушківські галицькі відділи.

Шкода було моїх, старшин і стрільців, всіх зусиль положених коло вишколу, жаль ставало, що вишколення і осягнення доброї карної частини із придніпрянських новобранців, діждалися такого сумного кінця.

Лист до Редакції

Високоповажаний Пане Редакторе!

Дозвольте на сторінках Вашого поважаного часопису умістити слідуючого нашого листа:

Ми, низчепідписані, уважаємо своїм громадським обовязком довести до відома цілого Українського Суспільства в Краю, в Америці та на еміграції наступне:

У Празі та у Відні уже 10 літ лежать на складах видані для України ще у 1919 році, в тисячах примірників, твори одного з найвизначніших наших поетів О. Олеся (три книжки: „На зелених горах", „Чужиною" і Поезії т. V.).

Коли ці книжки, що не могли піти на Україну через відомі події, не буде викуплено в найближчому часі, то всі вони загинуть: їх буде продано фабрикам на папір за борги складам.

Знаємо про сучасну матеріяльну скруту, але віримо, що національна честь не дозволить нам, щоби на очах міліонів нашого народу було вкинено в піч — на радість ворогам — єдине, що стоїть в цей грізний час на сторожі Нації — наше Слово!

Акад. Проф. Д-р І. Горбачевський, ректор Українського Університету в Празі; Проф. Д-р О. Гармашів, Ректор Високого Педагогичного Інституту імени Драгоманова у Празі; Проф. Інж. Б. Іваницький, Ректор Української Господарської Академії в Подєбрадах.

Ціни книжок: „На зелених горах" — 50 грошів, „Чужиною" — 1·50 злотих і Поезії т. V. — 3 злотих. — Разом 5 зл. з пересилкою. Замовлення надсилати на адресу Уповноваженого: Viktor Prychod'ko, Rěvnice u Prahy, Czechoslovakia.

Гроші посилати по адресі: Zemelnyj Bank Hipotecznyj, konto V. Prychod'ko, Lwów, ul. Słowackiego 14.

Похорони героїв, що поги[illegible]ли під Крутами, в Київі 10. III. ст. ст. 1918 р.

Виступ Першої Української Військової Школи

З рукописів пор. *Михайла Михайлика.*

Москва оголосила війну Україні.

Не звільнившися цілком від внутрішньої анархії, маючи ще західний фронт, де до заключення миру з Німеччиною та Австрією потрібно було держати армію, Україна мусіла строїти новий фронт на півночі.

Московські війська не поспішали. Ще тоді застосовували вони головну свою зброю — агітацію.

Наші частини, навіть такі полки, як Дорошенківський, Шевченківський, Сагайдачного, що стояли в Київі, почали деморалізуватися. Вислані на фронт, на самий кордон Московщини, до Курської губернії, почали, щоб »брати-Москалі« не подумали, що їх зачіпають, відходити до Конотопа' і там чекали ворога. »Хай посміє піти!« — хвалилися ці славні полки, готові полягти головами, коли ворог почне наступ. Але большевики воювали своїми засобами, — їх агітатори кишіли як черва між козаками, провокаційна робота, тоді мало нами усвідомлювана і незрозуміла, провадилась на цілій лінії. Наші полки розкладалися, а большевики готували »революційні сили«.

Московські війська доходили вже до Путивля. Грізні вістки, одна за другою, доносилися до Київа. Всі вони стверджували одно: в занятих місцевостях нищилося до щенту все українське. Нищилося тоді, як все воно було нам таке дороге, близьке і святе! Не було в Київі свідомого юнака, який би не рвався на Північно-Чер-

Похід вінків підчас похоронів героїв зпід Крут в Київі.

Учні першої української гімназії і священики в поході підчас похоронів героїв зпід Крут в Київі.

нигівський фронт, не рвався захищати свій край. Молодь почала шукати доріг, якими би могла здійснити свій порив. Найлекше було гуртуватися у Вільне Козацтво. В міру творення цих невеличких частин, їх висилано на фронт, але з яким проводом? На начальників цих частин чомусь не призначали знаних і бойових старшин, а нікому невідомих, ніким передтим небачених охотників.

Загроза зростала. Нарешті на фронт до Бахмача було вислано частину Богданівського полку і якісь інші частини, але ці останні залишали майно в дооколичних селах, а самі розбігались. Звичайно, що одного куріня Богданівців було замало, а висилати уже нікого було. »Кіш Гайдамаків«, що формував тоді С. Петлюра, ще нічого з себе не уявляв. Розрахунок на популярність Симона Васильовича не повівся і кіш нараховував лише кілька сотень. До того було вжито Школу Хорунжих (на Подолі) — 600 юнаків свідомої молоді, але показалося, що ними треба було затулити другу дірку — провадити бої проти »військ совнаркому« в районі Харкова, опісля Полтави—Гребінки (рішаючий бій).

Відчуваючи гостро небезпеку Перша Українська Військова Школа, що містилася у Київі в будинку був. Костянтинівської Военної Школи на Печерську, ще на початку грудня постановила на зборах домагатися відправи на фронт проти Москалів. Проти цього заявився був начальник школи старенький полковник Скорино, що юнакам треба учитися в першу чергу, а не воювати.

Але, коли небезпека ставала все ближчою, то інспектор кляс Д. Носенко, який був за виступом школи, цю постанову юнаків перепер, Скорину усунули і школу негайно кинули на фронт. Це були останні козирі. Наказ про виступ, ентузіястично зустрінутий юнаками, вийшов 24 січня і ми в страху за істнування Центр. Ради і Уряду тогож дня залишили Київ і вирушили на Чернигівщину, звідки насувалися на Київ банди Муравйова.

Школа мала в своїм складі до 600 юнаків, з яких половина була у відпустці з причини різдвяних ферій, тому 25 грудня 1917 р. ми прибули в Бахмач у складі 300 душ. Крім одного куріня Богданівців ми застали тут ще якесь Вільне Козацтво до 40 козаків і два примітивні бронепотяги.

Всіма збройними силами України командував тоді полк. Капкан. Команду фронтом обняв сотник генерального штабу Дамян Носенко, призначений перед виступом школи на фронт начальником її на місце полк. Скорино. Начальником штабу фронта було призначено командира 3-ої юнацької сотні штабс-капитана Богоєвського, а цілий штаб укомплетовано старшинами школи. В штабі тоді були сот. Гончаренко, хор. Бабій і інші.

Війна не могла носити фронтового характеру, тому

Похід домовин героїв зпід Крут. Похорони в Київі 10. III. ст. ст. 1918 р.

передбачалося захищати головним чином залізниці, якими банди большевиків за допомогою своїх бронепотягів могли провадити наступ.

Час від 25. XII. 1917 до 1. I. 1918 штабом було зужито на те, щоб орієнтуватися, зайняти відповідні позиції, вивідати про ворога і т. п. Жадних боїв ще не було.

Першого січня прибула решта юнаків, що повернула до нового року з відпустки. Другого січня*) четверту сотню на чолі з прап. Левицьким в складі 80 юнаків відправлено до Конотопа, решта мала захищати колію Могилів — Бахмач і лишалась при штабі на ст. Бахмач. Я був в цій сотні. Тут не було ніяких боїв, хоч наша преса і подавала, що в Конотопі ідуть великі бої. В кількох верстах за м. Путівлем підривна команда Богданівського полку, що була приділена до нашої сотні, підірвала залізничий тор, тому ми були на деякий час спокійні.

Тільки ми прибули до Конотопу (а там було залізничне депо), то нас оточили робітники. Було їх в Конотопі до 7.000. Одні витали, другі гудили. Видно було, що між самими робітниками не було єдности. Опісля ми довідалися, що тут було до 4000 кацапів, а решта Українці, і між ними так само провадилася боротьба. Москалі мали озброєний відділ на 150 чоловіка і скорострільну, але коли ми прибули, вони зброю вже здавали.

В Конотопі ми розброїли кілька ешелонів Москалів, що здолали прибути з фронту зі зброєю. Скрізь ставили нам опір робітники-Москалі, нераз навіть завозили наш потяг в сліпий кінець тору, готуючи нам там пастку. Агітація між юнаками провадилася шалена, але все це не похитнуло духа юнаків.

В самім місті було повне безладдя. Комендант міста і околиць, призначений Центр. Радою, утік звідси давно, залишивши уряд якомусь молодому піякові, що завжди пив, бив жидів і бешкетував. Про це ми донесли штабові і Носенко одізвав його, а навіть здається й приарештував.

Щодалі робітники ставали настирливішими в своїй поведінці, вимагали від нас залишити стацію, дати їм технічний потяг, що стояв тутже, щоб направити підірваний нами тор. Їхні агітатори намагалися брати нас на різні провокації.

Нарешті 7-го січня зявилася до хор. Левицького делегація і заявила, що робітники винесли постанову їхати направляти тор. І справді, під парою стояв уже й потяг, яким мали відїхати. Потрібні були рішучі кроки, щоби відразу припинити непорядок, але рішучости у Левицького не вистарчило. Юнаки вимагали, щоб він поставився гостро, але він прийшов до сотні і сказав, що він має жінку і діти, що він воювати більше не хоче, і за годину зник з Конотопа. Сотні лишалося обрати собі нового начальника зпоміж юнаків і мені було доручено поладнати цю справу з робітниками. Я приняв делегацію, насварив на неї, пригадав, що начальником тут є я, категорично наказав загасити паротяг і загрозив в противнім разі тяжкими репресіями, видав тутже наказ підривній команді пустити в повітря їх потяг вразі, якби він рушив з місця. І паротяг згасили самі робітники.

Восьмого січня до Конотопу прибув 113 п. п., який і змінив 4-ту сотню, що в тойже день по наказу зі штабу відійшла до Бахмача (місце стоянки штабу).

Три перші сотні школи, Вільне Козацтво, Богданівський курінь та бронепотяги, як я вже вище зазначив, дістали призначення захищати шлях з Гомеля, звідки мали наступати головні сили Москалів.

Орієнтуючись бистро і зрозумівши тяжке становище, в якім опинилася невеличка горстка юнаків, Д. Носенко почав засипати телеграмами полк. Капкана, просячи вислати якнайскорше якісь надійніші частини, викликати якусь фронтову частину. Але для Київа ці заяви були без всякого значіння, там уважали, що він має досить сил (що стояли у них на папері) і ніби боялися, щоб Носенко не пішов не дай Бг воювати саму московську столицю. Людина темпераментна Д. Носенко перейшов від просьб до загроз і лайки, і в наслідок цього його усунено зі становища. На його місце прибув штабс-капітан Федір Тимченко.

Правда не всидів на своїм місці і Капкан, його усунули. Його заступив соц.-революціонер Шинкар.

Наше становище на чернігівськім фронті справді було огидне. Наші невеликі частини були островом в тім морі, що навколо бушувало. Повсюди запальна большевицька агітація, проти якої у нас не було ніяких засобів, нахвалки і провокації чотирох тисяч вороже успосіблених конотопських робітників, байдужність (»нейтралітет«) селянства. Наші полки, що були розташовані на селах на фронті до того здеморалізувалися під впливом большевицької агітації, що готові були повернути скорострільні на нас »буржуїв« (на щастя, всі юнаки були одягнені в звичайні плащі і були більше сбдрані як самі козаки).

До всього не було рішучости як у вищого командування так і в командування фронтом, а навіть частинами. Не було видно певного пляну. Зате яскраво показувалася скрізь нехіть, апатія, пасивне прийняття того, що буде, що станеться. Здається командування розуміло несилу і безглуздість боротьби і опустило руки. Я вже згадував про Левицького в описі одного конотопського епізоду. Треба зазначити, що й роля штабу фронту і його істнування за весь цей період нічим позитивним не визначилися. Він був нібби для форми. Коли до нього зверталися, то всякий раз бачили пяних Тимченка і Богаєвського.

Не можна забути, коли в критичний момент, як четверта сотня була загрожена в Конотопі повстанням робітників-Москалів в ночі, до штабу ніяк не можна було дозвонитись. Послані врешті спеціяльним паротягом старшина і два юнаки до Бахмача, застали в штабі всіх пяними, самі взяли потрібні набої, скорострільні і ін. і так вернулися...

В такій моральній атмосфері у нас почався наступ матроських відділів зі сторони Гомеля. Шостого січня вони дійшли до ст. Доч, де й зустріли їх 1. і 3. сотні школи та бронепотяги. Матроси не знали добре пошої війни, йшли »під спортом« (пяні), не лягаючи; їх богато забито і вони відійшли за річку. У нас знищено бронепотяг і перебито богато обслуги.

Отсе був перший бій з Москалями, про який докладніших відомостей мені бракує. Боєм керував сотник Павло Богаєвський. Коли ми мали тут успіх, то його треба приписати не нашій силі мілітарній, а хоробрости і вірі юнаків в справу наших змагань. По цій перемозі ми так само чули себе безпорадно, як перед нею.

Цілком несподівано Богданівський курінь викликано до Київа. Це була найкраща і найнадійніша частина у нас і ми стали почувати себе цілком самітно, потопаючими в ворожім морі. З приватних розмов з поодинокими старшинами виявилося, що й вони уважа-

*) В другім скрипті — третього січня.

ють ситуацію за безглузду. Юнаки роздумували над тим, що власне вони тут можуть при цих умовинах осягти, чим пояснити недбальство штабу, незрозумілу політику центру, що відкликанняп куріня нищить і без того слабий »фронт«, наражує його на загибіль, і над іншими трівожними питаннями. Часть школи (що не була в Конотопі) явно почала деморалізуватися.

Майнув був один втішний вигляд, та й той промайнув без сліду. Саме в тім часі із півночі прибула дивізія оренбурських козаків, провадилися з нею переговори. Командування вже годилося допомогти, але надії на козаків не було. Дивізія пішла далі.

Вночі на десяте січня відбулися загальні збори школи, на яких винесено постанову відїхати до Київа (старшини не старалися поставитися проти такого рішення).

Одинадцятого січня школа прибула до Київа. На фронті лишився штаб, кілька (до 40 чоловіка) Вільного Козацтва та два бронепотяги.

Крути

Очевидно, Штаб Шинкаря не сподівався такого вчинку школи і її приїзд був для нього несподіванкою.

В стінах нашої школи відбувалося формування Студентського Куріня, який Штаб мав вислати нам на поміч. До куріня вписувалася молодь переважно з вищих шкіл (найбільше з Народнього Університету). Студенти, в патріотичнім розпалі, не знаючи ще тих обставин, що спонукали вчинок школи, тих моральних переживань, які в них довелося перенести юнакам, де міряються нерівні сили, панує хаос, недбальство, зневіра, байдужність з одної сторони і злоба, хижість, підступ з другої, — готові були називати юнаків зрадниками. Тяжко було вислухувати докорів, особливо тій частині юнаків, що була проти відїзду, а показалася в меншости (IV. сотня), але мусіла скоритися більшости.

Із штабу Командуючого Озбройними Силами України п. Шинкаря прибули старшини і вимагали вертати на фронт.

Школа постановила вислати до Шинкаря делєгацію і докладно поінформувати про справи на фронті. Я був в складі тієї делєгації.*) Як показалося, Шинкарь про все був чудово поінформований. Мало того, він намалював нам ще тяжчу картину, ніж яку ми знали, і покликуючись на »віру в справу,« на необхідність боротьби до кінця, щоби історія не назвала нас зрадниками і т. д. закликав нас знову їхати на фронт. Всі наші докази є цілком зайві, важливий стратегічний вузол лишається без захисту, шлях на Київ відкритий і вина за втрату Київа покладається на школу.

На зборах школи зробили ми звіт з наших відвідин і щира й завзята молодь знову почала збиратися на фронт, але не вся: на цей раз найшлося до півтораста скептиків, які зрештою забрали свої документи і розїхалися по домівках, не вважаючи на загрозу, що будуть вписані на чорну дошку.

14 січня ввечері два потяги знову їхали на північ на фронт проти Москалів. В однім було 250 юнаків, в другім Студентський Курінь до 300 чол. Це були останні сили, що ще вірили в справу.

15 січня вранці ці сили зупинилися на ст. Крути, куди відійшов штаб і бронепотяги. Бахмач був уже в руках муравйовських військ. Ворожі бронепотяги були на ст. Пліски (між Бахмачем і Крутами) і обстрілювали з гармат Крути. На Крутах було лише Вільне Козацтво, яке лаштувалося відходити на південь. Але юнаки і студенти надали духу і Вільному Козацтву. Жваво почали строїти примітивні окопи по залізниці Чернигів-Ічня, що перетинає біля Крут колію Київ-Бахмач. Ніяких саперних причадь не було, тому під залізничим насипом відкидали сніг, трошки відрубали замерзлої землі, наложили якогось дерева і вийшли окопи, які могли захищати від куль лежачого.

День 15 січня минув досить спокійно. Наші розвідчі стежі вислані навколо виявили, що в селах ворога немає, а на ст. Бахмач і Пліски до 3000 москалів, з них до 1500 матросів, дві доброї конструкції панцирки, військом керує Муравйов.

Наші підготовлялися на ранок до наступу, щоби відбити Бахмач. Ввечері 50 наших кінноточників зробили обхід ст. Пліски, щоби підірвати тор за стацією, де стояла ворожа панцирка. Я тоді разом з юнаком С. Могилою був у розвідці. Почало темніти, коли в тилу у ворога почалася велика стрілянина. Це якраз наші кінноточики зробили напад на ворога з тилу. Їх напад легко большевики відбили. Мені було видно, як в одного старшини забито коня і він відступав пішки. За ним гналися большевики з скорострілом. Коли по нім стріляв їх скоростріл, він лягав і відстрілювався, коли скоростріл замовкав, він схоплювався і тікав. І втік.

Ми пізно вертали з окопів. Наші сотні вже повинні були в тім часі змінити Студентський курінь і сидіти в окопах. Можливо, що було змінено і пароль. Тому ми не пішли просто на окопи, а взяли напрямок на будку »С« на вузькоторовій залізниці, де кінчалося ліве крило окопів, щоб обійти їх. Тут ворог відкрив по нас гарматний вогонь, зпід якого ми ледве вихопилися без втрат. Наші не відповідали і стрілянина втихла.

Ранком 16 січня прибув на Крути потяг обеззброєних в Київі москалів. Вартовий старшина пропустив їх, взявши слово, що доїдуть лише до підірваного тору, а звідти підуть пішки. Ті очевидно слова не додержали і почали направляти тор при помочі підїхавшої технічної частини ворога. 40 юнаків з нашої резервової сотні поїхали бронепотягом умовити їх залишити свою затію, але на півдорозі вони вже посідали до поїзду і спокійно поїхали далі направленим тором. На місці поїзду ми побачили панцирку, яка обсипала нас градом стрілів, і багато юнаків поранила. Вирвавшися зпід обстрілу, ми відвезли ранених і вернули знову, щоби затримувати ворога.

Біля будки »А« наша сотня розсипалася в лаву і почала обстрілювати ворожі лави, що у весь зріст перед нами вирівнювали свої ряди, займаючи фронт на $1^1/_2$ верстви обабіч тору. На наших очах падали вороги, падали й наші. Потяги і лаву засипували кулями. Ми відходили до своїх. У нас знову були ранені.

В окопах напроти тору і ліворуч від нього сиділи вже три наші сотні а праворуч Студентський курінь. Наша 4 сотня була за рампою відведена в резерву. На стації в 300 кроках поза окопами стояли обидва наші бронепотяги і засипували вогнем своєї артилєрії ворожі лави. Сірі і чорні лави ворогів посувалися все ближче і ближче. На білім лоні поля вкритого снігом падали чорні постати матросів. Лави лягали, схоплювалися, бігли, падали, знову бігли і все ближче і ближче. Дві ворожі панцирки і гавбічна батерія заси-

*) Склад делєгації: нач. школи ген. штабу сот. Носенко, хор. Бабій, юнак Михайлик і ще один юнак, прізвища не памятаю.

пали спереду наші окопи і стацію. З нашого боку стріляло до 40 скорострілів, що були при школі, і кілька при Студентськім куріні. Наші потяги, що разом служили і помешканням, а при них і база з набоями, лишили стацію і відїхали на дві верстви в тил. На стації лишилися лише бронепотяги і два ваґони набоїв до них. Мені з юнаком Могилою довелося стояти на варті коло цеї бази. Недалеко падали ворожі стрільна, в вагони попадали кулі. Наші окопи, що були в 300-500 кроках, заволоклися димом. На кілька кроків від них залягли ворожі лави. Поуз мене бігли одні за другими юнаки і студенти по набої. Один за другим переставали стріляти наші скорострільї: одні попсувалися, інші не мали набоїв. Всі кляли штаб, що завіз так далеко набої.

Керували боєм команданти сотень. Ні Тимченка, ні Богаєвського, ні нач. школи Ноєенка не було в бою. Всі вони ходили з трівогою біля ваґонів, не тримаючи навіть звязку. В той час, як потрібна була допомога, наша сотня стояла за рампою і нікому було її вислати до окопів. Коли командант сотні наважився з власної ініціятиви ввести її в бій, в той час по вузькоторівці підійшов з Чернигова потяг, з нього висадилося кілька сірих постатей і відкрили стрільбу по нашім лівім крилі. Сотня мусіла наперед відігнати цих невідомих помішників москалям.

На правім крилі вже не чути скорострілів.

Ось показуються невеликі ґрупи студентів. Їх відіслали з окопів, бо вони не вміють стріляти. У одного з них рушниця через плече на рамені. Вся сотня сміється. Наш сотник наказує їм зняти рушниці і йти охороняти стацію. Юнаки тутже учать їх стріляти... А там кипить бій. Працюють кулемети. Аж раптом крики: »Ура!« »Слава!« Шалена атака...

Не могли наші стримати атаки вдесятеро численішого ворога. Безладно, уже без набоїв почали відступати в напрямі потягів. Але забрали ранених, тягли за собою тіла »максимів,« »кольтів,« а хто устиг взяти лише замок.

З криком »ура« кинулися москалі до стації. А там же були ті студенти, що не вміли стрілять! Боляче, сумно і гірко робиться, коли пригадаю ті молоді обличча. Вони всі попали в полон.

Ми мали три переповнені ваґони ранених.

Козацьке самостійництво в кінці XVI століт.

Написав — *Теофіль Коструба.*

Козаччина розвинулася на землях, що лише номінально належали до В. Кн. Литовського, а згодом, після прилучення українських земель до Польщі (1569 р.), так само номінально належали до Польщі. Центральні власти не здавали собі навіть добре справи з того, як завелика ця земля, чи заселена вона, чи ні. Так вона великими куснями переходила під владу маґнатів. Але направду землі ці були дуже богаті й манили до себе людність. Правда, від кінця XV. ст., від часів нападів хана Менглі Ґірея з татарами, вони пустіють, так, що осіло людности там майже не було. Але крім чабанів, що випасали там стада (чи то татарські, чи українські), осідали потрохи „на уходах“ і люди, що їх кортіло жити „на мясі й меді“. „Козакувати“ значило ходити у степ для добичі. Козакували міщани, але козакувала і шляхта, навіть не виключно українського роду. Тож і козаччина того часу — кінця XV. й 1. пол. XVI. ст. — не становить ще якоїсь національної сили. Вона й не могла її становити, не маючи якоїсь тривкої орґанізації. З козаків вироблявся в небезпеці добрий вояк; треба було лише їх якнебудь зорґанізувати й надати їм виразно характер того, чим вони мусіли стати: української військової сили, що в першу чергу боронила б Україну від турецько-татарських наїздів. Проекти і спроби орґанізувати козаків роблено продовж XVI ст. кілька разів (1524, 1533, 1541 — навіть зроблено було реєстр, щоби здержати від наїздів на татар, 1572, коли вони стають правно признаним станом і т. д.); проекти виходили від пограничних старостів, що розуміли вагу козаків як оборони перед татарськими нападами. Але центральне правительство своїми реформами бажало обмежити козацькі наїзди (як от 1541 р.). Це було противне цілій структурі козаччини й вона, під покровом українських панів (Претвич, Дашкович, Вишневецький і ін.), або й під їх проводом, мимо волі уряду, робили далі свої наїзди. Тут було джерело козацько-польського конфлікту. Втягаючи в себе державнотворчі українські чинники, що несли в собі традиції ще старої Княжої Держави, козаччина з неозначеної маси ставала чимраз більше українською силою, що заступала інтереси України. Недбалість уряду у справі оборони границь мусіла визвати місцеву силу, яка б робила службу оборони границі. А далі, життя на волі, без повинностей, виробляло почуття незалежности, тим більше — що цей новий стан був лише з мусу толєрований. До того, до нього приставав усякий опозиційний елемент, і ще збільшав самостійницькі тенденції. З часом — а сталося це вже в часі повстання Наливайка (1596.) — лучиться з цим національний антаґонізм. Не диво отже, що саме в кінці XVI ст. чуємо між казаками самостійницькі кличі.

Вже давніше козаки входять у порозуміння із заграничними володарями, прим. московськими чи волоськими. Вже 1579 р. вони йшли помогати волоському господареві Івоні проти турків. „Вони є люди свобідні“, завважує з того приводу історик Бєльський; пішли собі „не питаючися короля“ [1]). У 1580-х рр. констатував Зборовський, що козаки „не дбають на короля пана свого, ані на вітчину, в котрій породилися (-Польщу в державному розумінню), тільки всю надію покладають на цьому місці, де живуть, а так якби сказати тією відомою приповідкою: „Póki żyta póty byta“ [2]). Тут було дещо правди, але не вся; вони чимраз більше звязувалися з Україною, в міру того, як втягали в себе консервативні українські елєменти.

Не диво отже, що зносячися з цісарем Рудольфом II. у справі участи у протитурецькій лізі (1593 р.), козаки не забували підчеркнути, що вони „люди

[1]) Жерела до історії України, т. VIII. Львів, 1908, стор. 24.
[2]) Там само, стор. 25-26

вільні й не підлягають ніякому пануючому, але свою військову силу (з якої найрадше живуть) по волі обіцюють тому, кому хочуть“ [1]).

Ця „вільність і незалежність“ проявлялася двояко. Могла вона бути або чисто становою, козацькою, що не оглядалася на національні, релігійні, чи інші інтереси цілої суспільности. Але могло й так бути, що самостійність козацька покривалася зі самостійницькими тенденціями цілої нації, себто — стаючи речником інтересів цілої нації.

Чисто станове самостійництво маємо в кінці XVI. століття в русі Криштофа Косинського. В цього ватажка козацького, що був із польського роду, як усі познаки на те вказують [2]), не могло бути ідеї самостійности української нації. І справді, він виступив проти сина „стовпа й оборони“ Українців (кн. Василя Константиновича Острозького), кн. Януша, сина людини, що її вважали ніби за удільного монарха України. „Княжа острозкое Василій Константинович рожай свой з благословенного Яфето-роского покоління провадит: пресловутого Володимира, в святом крещенії Василія, монархи великого, і Даніїла, княжат росских, власний потомок; ...в обоєм висоце преславний: в дільности і правовірії; первий межи княжати роскими, великий заступ (-заступник) і потіха всего народу роского; мур желізний на украйнах, страх і трепет татаром... Муж обичаєв царських...“, як писав про нього Копистенський у „Палінодії“ [3]). Пішло за майно, до якого мали претенсії кн. Януш і Косинський [4]).

Не могло, отже, бути ніякого національного самостійництва. Не входячи в подробиці повстання, вкажу лише на те, що тут саме й виявилося це самостійництво станове, козацьке, яке наробило багато галасу. Володимирська шляхта констатує, що козаки Косинського, війшовши в воєводства Київське й Волинське, „обичаєм неприятельським замки і міста так Єго Корол. Милости, яко і шляхетскіе посідают і людей забіяют і мордуют, палят і пустошат і до присяг на послушенство своє примушают, подбиваючи їх на послушенство своє“ [5]). Значить, козаки виступають тут цілком як ворог, хтось, що не належить до держави, вимагають для себе присяги. Але це не є національний рух, бо саме найсильніші національні чинники є проти нього. Після цього цілком оправдано чулося шляхетські жалоби на козацьку „державу в державі“ [6]), а польський уряд у своїх зносинах із татарами й турками запевнював, що козаки нікого не слухають, що, отже, уряд не має на них ніякого впливу [7]).

Цілком інакший характер має козацьке самостійництво, що появилося в повстанні Северина Наливайка (1592-1596). Сам Наливайко вийшов із гуртка, близького до кн. Острожського; його брат Дамян був письменником із того гуртка. Саме тоді відбувався Берестейський Собор і Наливайко з козаками стає по стороні православних. Це надало вже козацькому рухові Наливайка національний характер. Він не був чимсь відокремленим у суспільності. Знаємо прим. про звязок Наливайка з Андрієм Тарнавським, галицьким підчашим [1]); дасться вказати на звязки української шляхти [2]) й духовних кругів [3]) із козаками в час повстання. А тому, що Наливайко обстав за православними в їх боротьбі з католицько-польським натиском, Поляки прозивали православних „наливайками“ [4]). Не треба забувати, що тоді національні змагання проваджено під релігійним прапором, як робить це ще й пізніше Хмельницький [5]). Отже „наливайки“ значило більше-менше те, що пізніше „мазепинці“, чи навіть „гайдамаки“.

І тому, як чуємо про самостійництво Наливайка, то це вже не є станове, козацьке самостійництво. За ним скриваються вже національні незалежні сили. А ми саме й читаємо в записці Як. Пшонки, що Наливайко, прийшовши в околиці Слуцька й награбивши чимало „так забогатів із добичі, що оплачував собі кілька тисяч людей (-війська) й велів себе називати цар Наливай“ [6]). За цим, певно, сиділа не одна лише гордість і зарозумілість із багацтва!

Не диво отже, що козацтво ставало в очах суспільности новою національною силою. Кн. Януш Острожський говорив 1605 року про козаків таке: „Kozacy uniwersały rozpisali w tamtych krajach, każąc sobie pieniądze składać; zaczem obawiamy się, aby chłopi nasi za takiem swowoleństwem, kiedy kary niemasz, z kozakami nie przystawali i do nich się nie przyłączali“).

Матеріял був добрий; треба було лише вдатної руки, щоби остаточно переформувала козаччину в національну армію. Зумів це зробити Петро Конашевич Сагайдачний, і тому цілком справедливо міг написати Касіян Сакович у „Віршах на жалосний погреб“ Сагайдачного про козаків, що вони

Племя то єсть з насіння оного Яфета,
Который з Симом покрил отчіе секрета.
За Олега, росского монархи пливали
В чолнах по мору и на Царгород штурмували.
Їх то продки з росским ся монархом крестили
Владимиром і в вірі той статечне жили.
При которой і они так стоят статечне,
Же за ню умирати готові конечне.
Бивали межи войском тим князі і пани,
С которих виходили добрії гетьмани.
Яким і тот їх гетьман Петр Конашевич бил,
Который прав рицерских дільностю всюди слил.
О войску запорозком кождий может знати,
Як оно ойчизні єсть потребно, уважати.
Україна тим войском вцале зоставає,
А где запорозцов ніт, татарин впадає...

Так було справді. Стара українська державна традиція разом із її носіями перейшла до нової, свіжої сили.

---

[1]) Слова з листу ціс. Рудольфа II. до польського духовенства з д. 11. VI. 1594 р., див. Е. Барвінський, Причинки до зносин ціс. Рудольфа II. й Папи Климентія VIII з козаками, Зап. НТШ. т. 10. стор. 33.

[2]) Біографічні дані: В. Доманицький, Козаччина на переломі XVI-XVII. вв., Зап. НТШ. т. 60, стор. 5-7, Грушевський, Історія, т. VII., стор. 181. і д.

[3]) М. Возняк, Старе укр. письменство, 1922, стор. 274-275.

[4]) М. Грушевський, Історія, VII, стор. 182-183.

[5]) Архив Юго-Зап. Росії, ч. III, т. 1, ч. 16.

[6]) Жерела, т. VIII. стор. 43-44.

[7]) Пор. там само, ч. 90. і ін.

[1]) В. Доманицький, Причинок до історії повстання Наливайка, Зап. НТШ. т. 40.

[2]) М. Грушевський, Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр., Зап. НТШ. т. 31/32, док. ч. 12, 16.

[3]) Грушевський, Історія VII. с. 212.

[4]) Тому прим. українська шляхта з Галичини зносилася з Молдавією (чого свідоцтвом є т. зв. Волоська церква у Львові), а навіть масово приставали до Мухи, що мабуть посланий був (1490 р.) молдавським воєводою до Галичини і зробив повстання (диви Т. Коструба. Повстання Мухи 1490 р., „Новий Час“, 1930, ч. 132, 133). Лише не багато людей, як от Мелетій Смотрицький, здавали собі справу з того, що віра а національність — це ріжні речі.

[5]) Грушевський, Історія VII, стор. 208. нот.

[6]) Жерела, т. VIII. стор. 110 (ч. 82).

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Горшківський Я. Підвищення в ранґи. „Син України", 1920. 4⁰, ч. 5, ст. 3-4.

Зміст наказу Гол. Управи В. УНР. від 28. V. 1920, ч. 49.

Гостина в Петлюри. (Оповідання кореспондента „Petit Parisien"). „Праця", Бразилія, Прудентополіс. 1919, ч. 28.

Липень 1919, сальон-ваґон на малій стації. Передрук з „Шляху".

Гостина відпоручника америк. Черв. Хреста в таборі укр. збігців в Святобожіцах. „Укр. Прапор". Відень, 1919, ч. 9-10.

Гр-ак Ев. Анкета в справі української визвольної літератури. „Кал. Черв. Калини" на 1924 р. Львів-Київ, 8⁰, ст. 178-180.

Граничка Лука. Як писався літопис проф. Бобер. ського. „Літопис Черв. Калини". 1929. 4⁰, ст. 13-14.

Гр. Гл. 6-та стрілецька дивізія на Вкраїні. „Укр-Стрілець", Київ (?) 1920, ч. I, ст. 11-15.

Гр. Гл. Січові Стрільці. (До характеристики). „Кал. Черв. Калини" на 1923 р. Львів. 1922. 8⁰, ст. 40-42.

Гребінник А. Розвідка. „Кал. Дніпро" на 1931 р. Львів. 1930. 8⁰, ст. 73-78.

Лятичів. VIII. 1921.

Грех Я. Коротка історія Січових Стрільців. „Стрілецький Календар" на 1920 р. Староконстантинів, 1919, м. 8⁰, ст. 31-40.

Розділи такі: Орґанізація С. С. у Київі. Виступ С. С. у Київі 17. I. до 18. II. 1918, ст. ст. Січовики в Київі до розброєння. Січовики по розброєнню. Білоцерківська орґанізація С. С. Бої Січовиків з моск. большевиками від лютого по жовтень 1919 р.

Григорян С. полк. Козак Сичук. Збірник „На Руїнах". Каліш, 1922. 4, ст. 21-24.

В віршах.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

БЮЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО КАБІНЕТУ В ПРАЗІ Ч. 1. Прага 1932. Видає український історичний кабінет у Празі під керовництвом Проф. Д-ра Яна Славіка. Зміст: Від видавництв. Із праці українського історичного кабінету в 1931 р. Ріжне. До українського громадянства.

В своїм зазиві звертається управа і видавництво до українського громадянства, щоби висилали всякі історичні матеріяли до кабінету а також всі журнали і часописи.

Матеріяли належить присилати на адресу: Praha IV. Loretánské nam. 109. Č. S. R.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 3. / Березень 1932.

*

З М І С Т

	Стор.
Хозарська данина Микола Матіїв-Мельник	2
Від Видавництва	2
Дещо про державну жандармерію ЗОУНР. Студія. Д-р Іван Козак	3
З району Махна Др. Павло Дубас	7
Ще про відзнаки Сірожупанців Н. К.	8
Проби орґанізування галицько-українського народнього війська в 1848-1849 рр. Др. Микола Андрусяк	9
Вишкіл Команди Етапу УГА. на Україні Микола Алиськевич	14
Лист до Редакції	17
Виступ Першої Української Військ. Школи Мих. Михайлик	18
Козацьке самостійництво в кінці XVI ст. Теофіль Костоуба	22
Бібліоґрафія	24
Рецензії і замітки	24

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

ЗАПРОСИНИЙ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

КООПЕРАТИВА „РІДНА ШКОЛА“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10

видає від нового року 1932

ілюстрований

півмісячник

„РІДНА ШКОЛА“

для всього українського громадянства.

„Рідна Школа“ — це трибуна у найживотнійших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказом в Її змаганнях. ● **„Рідна Школа“** — лучить невидимими нитками всі поневолені розділені українські одиниці для осягнення збірними зусиллями Великої Мети. ● **В „Рідній Школі“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоги й суспільні діячі з краю і зза кордону.** ● Станьте передплатником „Рідної Школи“ і тим причинитеся до скріплення сили й відпорности Української Нації.

Передплата: В краю виносить: місячно 1 зол., чвертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10 зол. Для заграниці: 2 дол. на рік, 1 дол. на пів року.

„Рідна Школа“ повинна найтися в руках кожного свідомого Українця, в кожній українській установі, в кожній шкільній читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці

Адреса: **„Рідна Школа“ Львів, Ринок ч. 10.** — Конто П. К. О. 153,427. — Телєфон ч. 77-52.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

„ЖІНОЧА ДОЛЯ“

Тижневик для українського жіноцтва.

Ціна 6 зол. на піврік.

Адреса: „Жіноча Доля“ Коломия.

СТРИЙ! **Важне для подорожуючих!**

Фірма Ю. ГАРАСИМІВ і Ф. КОЗЛОВСЬКИЙ

„МЯСАРНЯ“

відчинила Філію при вул. Магазиновій проти Гол. Двірця

Фірма преславна добірними виробами!

З 0 Р І К В И Д А Н Н Я * П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

що виходить в 1932 р. під тою самою редакцією

ЛНВ виходить точно в кінці кожного місяця в обємі шести аркушів. **ЛНВ**, як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субєктивізм — в критиці, енергетизм — в фільософії, волюнтаризм — в політиці. **ЛНВ** поборює, як і досі, старий провінціялізм і нове „всесвітянство“, деб вони не виявлялися. Поборює „обєктивність“ в трактованні зявищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі. **ЛНВ** містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрішнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого. **ЛНВ** присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, области економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітними національними рухами. З духовним життям великих народів окціденту. Старається виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму. **ЛНВ** пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: **місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.**

Адреса Редакції і Адміністрації: **Львів, вулиця Руська Ч. 18. III. пов.**

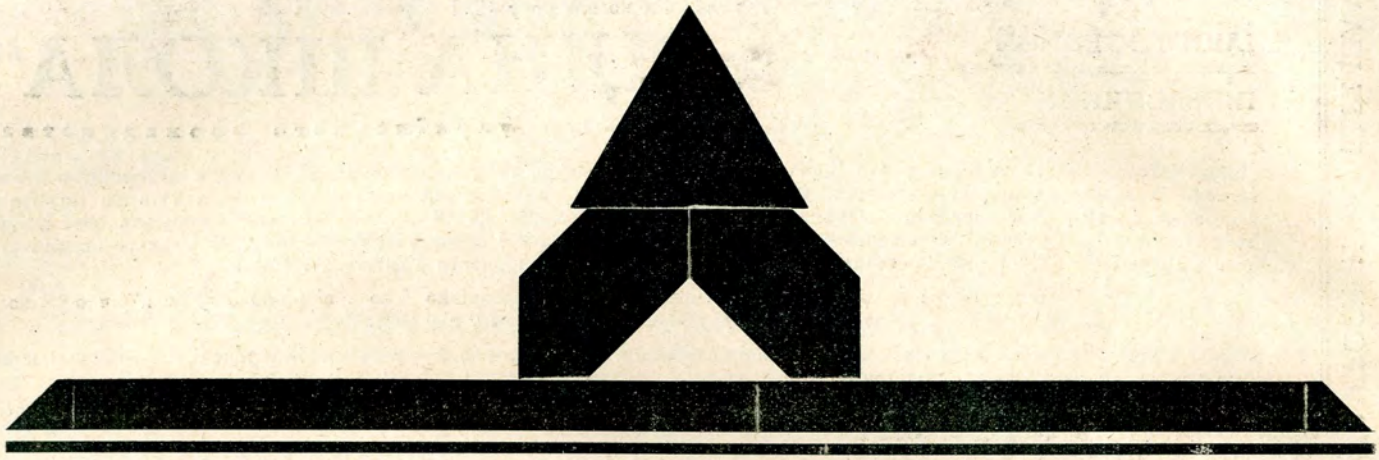
Редагує: **Комітет.** За ред. відповідає: **Петро Постолюк.** Видає: **Українська Видавнича Спілка.**

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішніх злиднів

„ЗИЗ“

Чвертьрічна передплата зол. 3·— Адреса: **„ЗИЗ“, Львів, вул. Підвалля ч. 7. III. пов.**

Вже вийшла

незвичайно цікава праця **Ілька Борщака**

ВЕЛИКИЙ МАЗЕПИНЕЦЬ
ГРИГОР ОРЛИК

ҐЕНЕРАЛ ПОР. ЛЮДВІКА XV.

Ревеляційні документи про взаємини Франції та України в XVIII віці. відкриті в архівах Міністерства Закордонних Справ у Парижі та в музею Замку Дентевіль.

Виїмки з великого, досі невідомого „Діярія“ Гр. Орлика.

Книга багато ілюстрована з мистецькою вінєтою арт. Гординського.

Ціна 7 зол., для членів 3.50 зол.

